

*Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова
Творче об'єднання «Нова парадигма»*

НОВА

ПАРАДИГМА

- *Філософія*
- *Політологія*
- *Соціологія*

ВИПУСК 113

Київ
Вид-во імені М. П. Драгоманова
2012

УДК 06

ББК 95

Н 72

**Фахові видання з філософських наук, політології та соціології
затверджено Постановою Президії ВАК України
(протокол № 1-05/1 від 10 лютого 2010 р.)**

Свідцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
серія КВ № 8429 від 11 лютого 2004 р.

Друкується за рішенням Вченої ради НПУ імені М. П. Драгоманова
(протокол № 6 від 26 грудня 2012 р.)

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

- В. П. Бех** доктор філософських наук, професор (**головний редактор**);
Ю. В. Бех кандидат філософських наук, доцент (**відповідальний секретар**);
І. В. Григоренко кандидат філологічних наук, доцент (**секретар-координатор**);
- Філософія**
- В. П. Андрущенко** доктор філософських наук, професор, член-кореспондент НАН України;
В. М. Вашкевич доктор філософських наук, професор;
Г. І. Волінка доктор філософських наук, професор;
А. І. Зеленков доктор філософських наук, професор (Республіка Білорусь, м. Мінськ);
Н. І. Мозгова доктор філософських наук, професор;
В. І. Муляр доктор філософських наук, професор;
І. М. Преборська доктор філософських наук, професор;
Т. В. Розова доктор філософських наук, професор;
- Соціологія**
- В. Б. Свух** доктор історичних наук, професор, член-кореспондент НАН України;
О. М. Дікова-Фаворська доктор соціологічних наук, професор;
М. І. Михальченко доктор філософських наук, професор, член-кореспондент НАН України;
Моріц Гунцінгер доктор філософії, професор (Федеративна Республіка Німеччина, м. Франкфурт-на-Майні);
Н. Б. Отрешко доктор соціологічних наук, професор;
Ю. В. Романенко доктор соціологічних наук, професор;
А. О. Ручка доктор філософських наук, професор;
Ю. І. Яковенко доктор соціологічних наук, професор;
- Політологія**
- Б. І. Андрушишин** доктор історичних наук, професор;
О. В. Бабкіна доктор політичних наук, професор;
І. М. Варзар доктор політичних наук, професор;
К. О. Ващенко доктор політичних наук, професор;
В. П. Горбатенко доктор політичних наук, професор;
М. А. Дмитренко доктор політичних наук, професор;
Г. І. Зеленько доктор політичних наук, професор;
М. П. Медведєв доктор політичних наук, професор (Російська Федерація, м. Москва);
С. О. Телешун доктор політичних наук, професор.

Н 72

Нова парадигма: [журнал наукових праць] / голов. ред. В. П. Бех.;
Нац. пед. ун-т імені М. П. Драгоманова; творче об'єднання «Нова парадигма». – Вип. 113. –
К.: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2012. – 210 с.

Концепція журналу базується на багатоплановому науковому та філософському висвітленні актуальних проблем інформаційної цивілізації, що формується. Основні рубрики охоплюють галузі соціальної педагогіки, психології, соціології, політології, філософії та культурології.

Видання розраховане на вчених гуманітарного напрямку, аспірантів та докторантів, студентів і здобувачів.

**УДК 06
ББК 95**

© Редакційна колегія, 2012
© Автори статей, 2012
© Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова, 2012

ФІЛОСОФІЯ

Кравченко А. А.

КУЛЬТУРА МОВЛЕННЯ ЯК ФАКТОР СТАНОВЛЕННЯ ІНТЕРСУБ'ЄКТИВНОЇ КОМУНІКАЦІЇ В НАВЧАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

У статті розглянута проблема взаємодії вчителя та учня у контексті мовлення і діалогу. Акцентовано увагу на важливості дискурсу як рефлексивної форми комунікативної дії, під час якої здійснюється самоперетворення та самореалізація особистості. Взаємодія вчителя та учня – це простір «живого спілкування», в якому відбувається творення нових смислів культурного та соціального буття.

Ключові слова: вчитель, відповідальність, дискурс, мовленнєва компетентність, діалог, суб'єктність, авторитаризм, гуманізація.

У своїй діяльності вчитель представляє власною активністю смисл культури, передаючи її наступним поколінням. Одночасно відбувається відтворення та продукування нової духовно-культурної традиції. Вчительство – це одна з небагатьох сфер у системі діяльності, яка втілює в собі не окремі професійні здібності та компетенції, а людську цілісність, в якій спілкування та діяльність нерозривні. Редукція різноманітних комунікативних практик до діяльності є проявом сцієнтизму в гуманітарній думці. Тому доречно звернутись до культурологічної рефлексії, оскільки освіта як процес конституювання суб'єктності людини постає культурою усвідомлення комунікативного зв'язку і вирішення проблемних завдань.

Проблема комунікації та культури мовлення і спілкування в освіті в контексті визначення мети діяльності вчителя актуалізована у наукових роботах М. Бахтіна, М. Васьуленко, О. Гончарук, І. Маленнікова, Ф. Михайлова, В. Сильвестрова та ін.

Водночас з'ясування сутності вимагає процес формування здібності ставити цілі для вирішення актуальних завдань навчального

процесу, що передбачає аналіз інтерсуб'єктивної комунікації в освітньому процесі, можливої як діяльнісне спілкування.

Метою статті є аналіз проблеми культури дискурсу як рефлексивної форми комунікативної дії, в процесі якої відбувається раціонально обгрунтований пошук стратегій саморозвитку людської суб'єктивності, що конститує ситуацію відповідальності.

Справжнє навчання є процесом формуванням вміння ставити необхідні цілі для задоволення своїх актуальних потреб. Становлення «людини в людині» відбувається як процес саморозвитку. Творче зростання людини можливе як розв'язання іманентних їй суперечностей. Іншими словами, освіта – це формування здатності ставити та вирішувати проблемні ситуації. Для цього вчитель повинен розкривати перед учнем проблемність світу та специфіку його особистого буття. Ця внутрішня проблемність робить учня співучасником світового процесу розвитку, перетворює його на активного індивіда. Проте формування в учня цієї здатності можливе як діяльнісне спілкування, в якому здійснюється не життя для себе, а «життя із себе». А це, з точки зору М. М. Бахтіна, означає «брати із себе», «відповідальну участь» [1, 46].

Простором проблемності авторитету вчителя є дискурс. Сам по собі соціальний статус сьогодні не дає вчителю «влади авторитету», який напрацьовується в процесі безпосередньої взаємодії з учнями. Вчитель повинен обгрунтувати за допомогою розумних аргументів своє право опредметнювати ту або іншу сферу соціокультурного буття. Актуальні проблеми, які вирішуються в процесі навчання, концептуалізують індивідуальний та соціальний виміри людського буття. Адже становлення і розвиток людської суб'єктності є втіленням універсального загальнокультурного в одиничній індивідуальній долі. Отже, вчитель конститує можливості саморозвитку не лише окремого індивіда, але й людського суспільства в цілому, перед яким він відповідає в першу чергу.

Така ситуація зумовлює важливість дискурсу як рефлексивної форми комунікативної дії, під час якої відбувається раціонально обгрунтований пошук стратегій саморозвитку людської суб'єктності. Відповідальність учителя перед учнем не означає зобов'язання передати останньому певні способи «входження» у соціум. Подібна «передача» не тотожна продуктивному спілкуванню і безпосередньо не стосується справжньої соціальної відповідальності. «Готові» інструментальні знання поза особистісною активністю учня не сприяють розвитку його універсальних здібностей. «Розірваність» між «належним» та «сущим» не може бути подоланою зусиллям одного

вчителя. Ситуацію, коли роль учня у процесі освіти зводиться до пасивного сприйняття готових «істин», називають вербалізмом. Він «недооцінює ролі, значення і місця слова – справжньої ролі й місця. Вербалізм – це псування, спотворення дійсного слова, дійсної природи слова» [3, 262]. Вербалізм тільки видається процесом творчого використання слів. Насправді дійсне, живе слово тут не присутнє, оскільки воно завжди є виразом спільної справи, способом звернення «до іншого» та «до себе». Тому слово не повинно протистояти як ділу, так і думці. У людському бутті слово, діло та думка є вираженнями цілісності «самості», способами її самореперазентації і творення власного «Я». Окрім того, «живе» слово переживається, тому не «вміщується» у формальні межі інформаційного виміру. Отже, слово вчителя є способом введення учня в контекст культури. Тобто результатом обговорення і вирішення поставлених проблем є «зустріч» із змістом культури. Тому вчитель перш за все створює простір живого спілкування.

Взаємодія учасників процесу дискурсивної комунікації не детермінована владним або майновим статусом. Формуючи здатність учня брати участь у соціальному житті, вчитель має справу не тільки з теперішнім станом учня, а проектує його здатність вступати у взаємодію з «Іншим»: з іншими людьми, іншим соціумом, іншою культурою та іншим світом. Причому «культурною», тобто дійсно «гуманною», ця взаємодія буде при умові, що «Інше» не редукується до «байдужої» абстракції «загального», яке втілюється у масі одного й того ж самого. Потреба в «Іншому» є фундаментальним принципом людського буття, який формується з дитинства в процесі освіти. Його відсутність унеможливує адекватну репрезентацію індивіда як громадянина того або іншого суспільства.

Раціональний консенсус досягається за умови добровільного бажання, реалізація якого індивідом передбачає володіння певними компетенціями. Відсутність останніх фактично закриває доступ індивіда до спілкування, отже і до самореалізації. Вміння знаходити шляхи для взаєморозуміння досягається в процесі продуктивного спілкування. Тому помилкою буде вважати його прерогативою виключно «теоретичного розуму». Більшою мірою проблема розуміння між «Я» і «Ти» досягається в площині «практичного розуму».

Важливою підставою формування відповідальності вчителя в процесі дискурсу з актуальних проблем навчання є вміння змінювати свою позицію. Для консенсусу між учасниками дискурсу важливим є наявність «сумніву» як апіорної настанови. Він уможливує

критичне дослідження запропонованих варіантів вирішення тієї або іншої проблеми, мінімізуючи тим самим пасивне, некритичне сприйняття іншої точки зору. Сумнів, спрямований на власну позицію, дозволяє вдосконалювати її на підставі інших думок, враховуючи їх досвід.

Дискурс не тотожний сумі індивідуальних точок зору, а є певним інтерсуб'єктивним утворенням, яке існує в режимі «діалогу». Як і більшість сфер соціального буття, освіта сьогодні не визначається звичними способами регуляції. Традиційні авторитети не визначають автоматично стратегію розвитку освіти. Діяльність учителя розгортається у «аксіологічному вакуумі», в умовах якого формування «розумної волі» можливе лише при обговоренні. Саме тут містяться причини переходу до комунікативного розуму.

Передумовою участі викладача у дискурсі є мовленнєва компетентність. Остання визначається як вміння використовувати мовні засоби, адекватні «меті спілкування» [4, 157]. Міра розвитку цієї компетентності безпосередньо взаємопов'язана з культурним розвитком особистості та є вираженням підготовленості вчителя до професійної діяльності. Йдеться про те, що «живе мовлення» вчителя є основним «інструментом» його професійної самореалізації. Виявляючи рівень загальної мовної освіти, «живе мовлення» забезпечує вирішення професійних завдань вчителя з різних навчальних предметів. Крім здійснення суто навчальної діяльності, мовлення вчителя у взаємодії з мовленням учнів є визначальним засобом їхнього спілкування, забезпечуючи рівень їх культури. Попри застосування будь-яких технічних засобів, найбільш ефективним було і залишається «живе слово» вчителя. А однією із основних причин недостатнього усвідомлення учнями навчального матеріалу є «невідповідність рівня їхнього мовлення і мовлення вчителів та мови шкільних підручників» [2, 45]. У слові прихована і виховна функція. Культура слова відображає культуру мислення та вчинку.

Як універсальний засіб інтерсуб'єктивної комунікації, в межах якої відбувається навчання та виховання, мова неможлива без відповідної «культури мовлення». Вона означає «рівень володіння нормами усної та писемної літературної мови, а також свідоме, цілеспрямоване, майстерне використання мовно-виражальних засобів залежно від мети й обставин спілкування... Культура мовлення виявляється у таких комунікативних аспектах: правильність, точність, логічність і послідовність, виразність та образність, багатство, доречність, доступність, достатність, змістовність, емоційність, естетичність, дієвість», – констатує О. Гончарук [4, 157].

Комунікація між вчителем та учнем може мати монологічний або діалогічний характер. Як правило, характер спілкування між учителем та учнем відтворює існуючий тип організації освітнього закладу. Якщо у його межах домінує командно-адміністративний спосіб, відповідно діалогічний тип комунікації є швидше виключенням, ніж нормою. У цій ситуації визначальною буде «монологічна відповідальність», тобто відповідальність «за». Вона формується при «суб'єкт-об'єктних» стосунках. Зрозуміло, що публічний дискурс можливий тільки за умови визнання суб'єктності за кожним з членів дискурсивної спільноти. А суб'єктність передбачає здатність до самодетермінації, тобто до індивідуальної діяльності, що передбачає всіма учасниками інтерсуб'єктивної взаємодії право на вільне самовизначення. Отже, ніхто не може визначати напрямок розвитку «іншому» внаслідок соціального статусу або авторитету традиції. Напрямки розвитку, цілі та способи їх досягнення легітимізуються в першу чергу авторитетом «комунікативного розуму». Тільки спираючись на раціональне, аргументоване обговорення, вони отримують статус належного. Дана ситуація конституює ситуацію відповідальності «перед», тобто діалогічної соціальної відповідальності.

Відповідальність «за» встановлюється тоді, коли вчитель перестає бути рівноправним партнером учня. У такому випадку ми маємо справу не з комунікативним, а з дисциплінарним дискурсом. Зазначимо, що в сучасній філософії дискурс трактується неоднозначно. Зокрема, М. Фуко вважав, що історія є сукупністю різноманітних дискурсів, які не утворюють єдності, а суперечать один одному. «Я вважаю, – писав М. Фуко, – що у будь-кому суспільстві виробництво дискурсу одночасно контролюється, піддається селекції, організується та перерозподіляється за допомогою певної кількості процедур, функція яких – нейтралізувати його владні повноваження та пов'язані з ним небезпеки, приборкати непередбачуваність його події, уникнути його такої вагомості і такої загрозової матеріальності» [8, 51]. Контроль над дискурсом у суспільстві досягається через посередництво процедури виключення. До них належать заборона, розрізнення та відкидання, опозиція істинного та хибного.

В освіті процедура «виключення» представлена у вигляді контролюючої функції вчителя. У педагогічному дискурсі вона виступає як спрямованість на отримання «об'єктивної інформації про засвоєння знання, сформованості вмій та навиків, усвідомлення та сприйняття системи цінностей... Контролювати – означає підтримувати контакт з адресатом, стимулюючи увагу, вести опитування, екзаменувати, проводити тестування» [6, 93]. «Контроль»

та «оцінювання» дозволяють здійснити зворотній зв'язок, перевірку підготовленості учня до сприйняття нового і міри засвоєння вже пройденого матеріалу.

Перевірка рівня засвоєння знань відбувається у формі відтворення інформації. Контролюється здатність учня (студента) відтворювати визначення. Останнє вимагає однозначно вираженого у словах предмету вивчення. Відбувається підміна мислення словом, причому форма слова домінує над процесом мислення. Учень повинен «правильно» відтворити визначення предмету, раніше отримане на лекціях, з підручників або словників. Слово тут є «межею» смислу та змісту. Предмет у цій ситуації депроблематизовано, він постає даністю, а не проблемою. Формулювання лексичного визначення терміну підміняє собою складність та принципову невизначеність світу. Натомість дискурс вимагає обов'язкового визначення. «Тому основна біда нашої формальної освіти полягає у тому, що вона налаштована не на включення учня у триєдність канонів творіння та перетворення вічно живої мовної культури, а на запам'ятовування мовної структури, особливої у кожного предмету» [7, 55], – зазначає Ф. Т. Михайлов.

У функції контролю яскраво представлені «заборона», «розрізнення», «відкидання», опозиція «істинного» та «хибного». Це дозволяє визначити, в якому місці, за яких обставин, кому і що можна говорити. Дисциплінарні практики, які присутні у тому або іншому дискурсі, визначають міру відповідальності задіяного в них індивіда. Контролююча стратегія «включає дії вчителя щодо формування відповідальності та дисциплінованості як необхідних якостей життя у колективі» [6, 93]. У такому випадку відповідальність та дисциплінованість виявляються майже тотожними.

Своєрідною системою стає «виключення», яке визначає «істинне» і «хибне», «розумне» та «раціональне», «безумне» та «ірраціональне». Виключення відбувається не без примусу та певного насилля. «Воля до істини, як і інші системи виключення, спирається на інституційну підтримку: її зміцнює та одночасно підтримує цілий ряд практик, таких як педагогіка...» [8, 57], – писав М. Фуко. У межах діяльності вчителя дискурс розкриває дві можливості: вільний обмін дискурсів та дискурсивний примус. Якщо для Ю. Габермаса дискурс розкриває можливість вільного обміну думками та знаннями [5, 7-9], то для М. Фуко така позиція є однобічною, оскільки будь-яка інтерсуб'єктивна взаємодія містить у собі елементи як відкритості, так і обмеження. Вільна циркуляція та обмін інформації є позитивними «фігурами», які «відіграють свою роль всередині складних систем

обмеження та, безумовно, не могли б функціонувати незалежно від останніх» [8, 70]. З цієї точки зору «ідеальної комунікації» без примусу та обмежень не існує.

Таким чином, діяльність вчителя у контексті інтерсуб'єктивної комунікації розгортається як соціально відповідальна практика. Комунікативна діяльність є сферою формування фундаментальних людських здібностей, оскільки свідомість за своєю суттю є діалогічним утворенням. На вчителя покладається обов'язок введення учня в «горизонт мови», можливості якої розкриваються в процесі дискурсу. Він є інтерсуб'єктивним утворенням, яке існує та продуктивно функціонує в режимі діалогу. Мовленнєва практика, дискурс забезпечують не лише одержання знань, але й формування культури мислення і діяльності. Відповідальне ставлення вчителя до власної діяльності наполегливо вимагає переходу від схеми спілкування «питання-відповідь» до «заклик-вчинок», що передбачає розвиток соціальної відповідальності від мовного вираження до реалізації на практиці.

Вирішення поставлених у статті завдань вимагає дослідження авторитаризму в освіті у його взаємозв'язку з авторитаризмом педагогічного дискурсу. Це виокремлює розгляд освітнього процесу як простору демократичного спілкування.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Бахтин М.М.* К философии поступка // Бахтин М.М. Собр. соч.: В 7 т. – Т. 1. – М.: «Русские словари», «Языки славянских культур», 2003. – С. 7-68.
2. *Ващуленко М.С.* Мовленнєва підготовка вчителя початкових класів // Психолого-педагогічні проблеми сільської школи: Науковий збірник. – Випуск I. – 2002. – С. 41-46.
3. *Возняк В.С.* Співвідношення розсудку та розуму як філософсько-педагогічна проблема: Монографія. – Дрогобич: Редакційно-видавничий відділ Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, 2008. – 346 с.
4. *Гончарук О.* Мовленнєва компетентність – невід'ємна складова формування професійної компетентності майбутніх учителів початкової школи // Проблеми підготовки сучасного вчителя : збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини. – Умань : ПП Жовтий О.О., 2012. – Випуск 5. – Частина 2. – С. 156-161.
5. *Касавин И.Т.* Дискурс-анализ как междисциплинарный метод гуманитарных наук // Эпистемология & философия науки. Научно-теоретический журнал по общей методологии науки, теории

- познания когнитивным наукам. – 2006. – Т. X. – № IV. – М.: Канон+. – С. 7-9.
6. *Масленников И.С.* Обратная связь в педагогическом дискурсе и речевая компетентность педагога: точки соприкосновения // Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка. – 2010. – № 2 (189). – С. 92-98.
  7. *Михайлов Ф.Т.* Немота мысли // Вопросы философии. – 2005. – № 2. – С. 39-55.
  8. *Фуко М.М.* Порядок дискурса // Воля к истине: по ту сторону знания, власти и сексуальности. Работы разных лет. Пер. с франц. – М.: Касталь, 1996. – 448 с.

Кравченко А. А. Культура языка как фактор становления интересубъективной коммуникации в учебном процессе.

В статье рассматривается проблема взаимодействия учителя и ученика в контексте разговора и диалога. Акцентируется внимание на важности дискурса как рефлексивной формы коммуникативного действия, во время которого осуществляется самопревращение и самореализация личности. Взаимодействие учителя и ученика – это пространство «живого общения», в котором осуществляется творение новых смыслов культурного и социального бытия.

Ключевые слова: учитель, ответственность, дискурс, разговорная компетентность, диалог, субъектность, авторитаризм, гуманизация.

Kravchenko A. A. Culture of speech as a factor of communication formation in learning process.

The article describes the problem of interaction between teacher and student in the context of speech and dialogue. Emphasis is on the importance of discourse as a reflective form of communicative action, during which the self-transformation self-identit are actualized. Interaction between teacher and student is the space of «live communication», where the creation of new meanings of cultural and social life take place.

Keywords: teacher, responsibility, discourse, speech competence, dialogue, subjection, authoritarianism, humanization.

Зленко Н. Н.

**ФИЛОСОФСКОЕ ОСМЫСЛЕНИЕ ПРОГНОЗОВ О БУДУЩЕМ
ЧЕЛОВЕЧЕСКОЙ ПРИРОДЫ**

Специфика современного прогнозирования обуславливается ростом научно-технического прогресса, новейших технологий и информации, которые требуют комплексного подхода в исследовании проблемы, а актуальность

социально-философского анализа прогнозирования в условиях трансформации общества заключается в возможности выявления механизмов выхода человечества из кризиса и достижения дальнейшего стабильного развития.

Ключевые слова: прогнозирование, футурология, будущее, технология, нанобщество, трансгуманизм.

Человечество всегда стремилось расширить свою временную перспективу, соединив интерес к настоящему с извлечением уроков из прошлого и попытками заглянуть в будущее. Человек в ходе своей истории примерял различные образы: «образ и подобие Божие», «мера всех вещей», «потомок приматов», «биологически недостаточное существо», «вершина эволюции природы», «больное животное», условие утверждения «сверхчеловека». Галерея образов человека, кроме того, выстраивалась по тем или иным более или менее значимым социальным признакам: человек разумный (Сократ), человек умелый (Б. Франклин), человек играющий (Й. Хейзинга), человек деятельный (И. Кант, И. Г. Фихте, К. Маркс), человек сексуальный (З. Фрейд), человек бунтующий (А. Камю), человек музицирующий и т. д.

Реальности современного мира, сложившиеся из сохранившихся на сегодняшний день культур и народов, по-новому, с особой остротой ставят вопрос о развитии как об осознании общих целей, взаимодействия, договорённостей и регламентов, способных обеспечить возможности безопасного и устойчивого существования и развития. Предсказание будущего на сегодня превратилось в массовую индустрию, имеющую научную и культурную составляющие.

На сегодня исследованием будущего занимаются в той или иной мере социология, философия, футурология, антропология и другие гуманитарные, общественные и естественнонаучные дисциплины, они сливаются в единую сферу знания – прогнозирование, составляя область трансдисциплинарных исследований. Современное прогнозирование тесно связано с прогрессом науки, именно на ее основе создаются разнообразные сценарии развития, разрабатывается оценка вероятности их осуществления. Научный подход к анализу изменений в прошлом, определение трендов и возможных результатов изменений в настоящем и построение на этой базе альтернативных сценариев вероятных будущих изменений – все это может способствовать приближению этих целей и избежать возможных кризисных ситуаций.

Отсюда вытекает необходимость всестороннего объективного анализа всех масштабных процессов с целью создания новой картины

мира, органически включая в себя систему прогнозов. Появляется все больше теоретических работ по прогнозированию, среди которых можно выделить работы Н. Арэфьевой, И. Бестужева-Лады, И. Бойченко, И. Глазко, М. Диринга, С. Капицы, М. Кайку, Л. Лескова, В. Лукьянца, И. Масуды, М. Моисеева, Д. Нейсбита, И. Панарина, А. Печчеи, Э. Тоффлера, А. Турчина, Ф. Фукуямы, В. Цаплина, П. Тейяр де Шардена, В. Чешко, Ю. Яковца, Е. Янча и др.

Особняком в ряду научных и философских исследований будущего находится область научной фантастики. В работах С. Лема, А. Азимова, Р. Брэдбери, братьев Стругацких затронуты проблемы соотношения биологического и технологического, систем управления и кибернетических принципов, путей развития цивилизации в далеком будущем, возможных тупиков на ее пути и многообещающих направлениях, в частности фантастики, культуры и этики технологических цивилизаций.

Разработка различных видов прогнозов ведется прогностикой – наукой, сформировавшейся в 60-е года XX века в специальную научную дисциплину, изучающую будущее социальных процессов (социальное, экономическое, технологическое и т.п. прогнозирование). Западная философская мысль разрабатывала гносеологические и методологические основы прогнозов в рамках футурологии (от латинского future – будущее и греческого logos-понятие, учение) – науки о будущем.

Впервые термин «футурология» начал использовать с 1943 года немецкий социолог А. Флехтрейм для определения «философии будущего». В 60-х годах XX века возникло много научных центров и организаций по изучению будущего. Только в США создано в те годы мощные научные центры при Стенфорськом, Гудзоновском, Нью-Йоркском и других университетах. Немало подобных коллективов возникло и в европейских странах. Наиболее известным стал «Римский клуб». Идеи организаторов и экспертов «Римского клуба» подняли методологический уровень прогнозных сценариев и были взяты на вооружение рядом последователей, позволяя различать и выстраивать новые подходы к анализу социальных процессов. Будущее впервые предстало как принципиально открытое пространство многовариантных возможностей и рисков, требующее серьезного междисциплинарного изучения. В Украине на сегодня этими вопросами занимается «Интеллектуальный форум Украины», Фонд интеллектуального сотрудничества «Украина – XXI столетие».

В 1974 году была создана «Всемирная федерация исследований будущего». Возникают центры под эгидой ООН, ЮНЕСКО. Над

созданием моделей и прогнозов будущего работают центры при университетах, международных концернах, банках. Ученые пытаются осмыслить экономические, экологические, энергетические, демографические и другие проблемы, стоящие перед человечеством на глобальном и региональном уровнях.

Само прогнозирование будущего представляет собой творческий процесс, и как всякий творческий процесс, оно включает деятельность интуиции, воображения, фантазии. Творческое прогнозирование принципиально невозможно формализовать, представить его в виде простой совокупности операций, выкладок, формул. Таким образом, научный прогноз представляет возможный научный сценарий будущего, без которого общество не может развиваться.

Методы прогнозирования основываются на трех взаимосвязанных способах получения информации о будущем. Во-первых, это экстраполяция в будущее наблюдаемых тенденций, закономерности, развития которых в прошлом и настоящем достаточно хорошо известны. Во-вторых, это оценка возможного или желательного в будущем состояния того или иного явления (прежде всего, экспертной оценки). В-третьих, это моделирование прогнозируемых явлений. Все три способа выделяются условно, поскольку образуют органичное единство: любая экстраполяция логического или статистического представляет собой, по сути, прогнозную оценку и разновидность прогнозной модели. Любая прогнозная оценка – это прежде всего экстраполяция в том или ином модельном представлении, а любая прогнозная модель включает в себя экстраполяцию и оценку.

К традиционным принципам разработки прогноза обычно относят системность как взаимосвязанность и соподчиненность объекта прогнозирования, прогнозного фона и их элементов, согласованность поисковых и нормативных прогнозов разной природы, вариантность, непрерывность, верифицируемость, рентабельность.

В трудах большинства ученых, посвященных прогнозированию ближайшего и отдаленного будущего человечества, единства нет. Сегодня существуют как пессимистические, так и оптимистичные футурологические концепции. Прогнозируемые варианты будущего включают как экологическую катастрофу, так и утопическое будущее, в котором беднейшие люди живут в условиях, которые сегодня можно считать богатыми и комфортными, так и трансформацию человечества в постчеловеческую форму жизни, а также уничтожение всей жизни на Земле в нанотехнологической катастрофе.

Так, например, М. Кайку [8, 18-19] проводит границу будущего по своему, то есть говорит о том, что разные технологии вызреют в

разное время. Временные границы прогнозов разделяют на три категории: те достижения и технологии, которые появятся до 2020 года, те, что вызреют от 2020 до 2050 года, и, в конце концов, те, что возникнут после 2050 года до конца XXI ст. По прогнозам, уже до 2020 года системы с искусственным интеллектом будут доступны всем и будут размещаться, где только можно.

Немецкий профессор робототехники Г. Моравес отмечает: «...уже в середине столетия нас ждет механизированный рай. Машины с подобным человеческим умом будут выполнять всю работу. Благополучие, которое тяжело себе вообразить, позволит людям жить в богатом безделье. Человечество будет отдыхать. Это станет первым шагом к постбиологическому обществу» [3, 48].

Ф. Фукуяма пишет: «То, что мы сегодня переживаем, – это не просто технологическая революция в расшифровке ДНК и в способности манипулирования ее структурой, но и революция в биологии, лежащая в основе такой способности. Подобная научная революция приводит к открытиям и прорывам во многих смежных областях, помимо молекулярной биологии, в том числе в когнитивной неврологии, популяционной генетике, эволюционной биологии и нейрофармакологии. И научное наступление во всех этих областях имеет потенциальные политические последствия, потому что оно расширяет наши знания о мозге, источнике человеческого поведения, а следовательно и возможности управлять им» [17, 16-17]. По мнению Фукуямы, окружающий нас мир в ближайшие десятилетия будет выглядеть совсем по-иному, даже если не прибегать к широкомасштабным суждениям о возможностях геной инженерии. «Сегодня, – заключает он, – мы стоим перед этическим выбором, касающимся тайны генетической информации, правильного использования медицинских препаратов, исследований на человеческих эмбрионах и клонирования человека» [17].

Параллельно с созданием «полностью искусственных» роботов идут разработки по конструированию и созданию биотехнических гибридов, новых существ (киборгов) из обычных крыс, собак, насекомых и птиц. Многие элементы (датчики, электронные схемы, система питания) уже сейчас настолько миниатюрны, что их можно имплантировать в организмы мелких животных (типа мышей и крыс), птиц и рыб, а в ближайшем будущем и в тела мелких насекомых типа москитов. Так что грань между «живым» и «искусственным» размывается и даже уничтожается.

Причины резких метаморфоз во взглядах на историческое будущее человека, человеческой цивилизации связаны с ожиданием

наступления сингулярности – взрыва высоких научных технологий, прежде всего таких, как молекулярная нанотехнология, молекулярная биотехнология и компьютерная технология [6; 10]. Эти технологии репрезентируют три структурных уровня организации материи: молекулярная нанотехнология – атомный, описываемый общими законами физики и химии; молекулярная биотехнология – биологический (жизнь), характеризующийся процессами жизнеобеспечения, структурой ДНК и описываемый молекулярной биологией, функциональной генетикой, цитологией и др.; компьютерная технология – мыслительный (разум), отображающий функциональную деятельность мозга: мышление, сознание, интеллект. В компьютерной технологии выделяют ИИ, обладающий познавательными возможностями и разумом человеческого уровня, и «суперинтеллект» – ИИ сверхчеловеческого уровня (превосходящий лучших выразителей человеческого разума в любой из интеллектуальных сфер, включая научное творчество, здравый смысл, социальные навыки). Вопрос о конкретном воплощении суперинтеллекта со сверхчеловеческими возможностями в общем остается открытым. Это может быть цифровой компьютер (или сеть взаимосвязанных компьютеров), культивированная мозговая ткань и т. д. [2].

А. Болонкин считает, что «в ближайшие два десятилетия появятся средства, позволяющие переписывать перед смертью все информационное содержание личности в чипы, и таким путем дать ей возможность продолжить существование в «электронном облике». Такой «электронный человек» не будет нуждаться в пище, воздухе, сможет приобрести любую телесную оболочку, путешествовать в космосе со скоростью света» [7, 91].

С точки зрения В. Пантина и В. Лапкина, для нас важно пережить сложнейшую фазу потрясений 2005-2017 гг. и ее последствия, не потеряв самое главное в человеке – сложную и противоречивую человеческую природу, не соблазниться «простыми» решениями вроде превращения человека в биосоциального робота, легко манипулируемого, бездумного, воспроизводящего себя посредством стандартного набора био- и социотехнологий. Если в ближайшие десятилетия окончательно восторжествует унификация, растреление и нивелировка человека, уничтожение его духовного мира, всеобъемлющее манипулирование человеческим сознанием и поведением, то эволюция человека и общества сменится их деградацией [14, 225-230].

По мнению В. Цаплина и Э. Тоффлера: «...после отмирания национальных государств разнообразие людей увеличится, а стабилизация численности населения произойдет на 12-14 млрд., но потребление ресурсов биоты будет уменьшаться за счет новых технологий и переработки отходов. Но такая цивилизация оказывается крайне зависимой от компьютерных технологий. Постоянно подстегивая их и стимулируя развитие искусственного интеллекта, она проиграет компьютерному разуму борьбу за ресурсы и, в лучшем случае, сохранятся отдельные «деревни», постепенно вымирающие из-за недостатка ресурсов и деградирующие из-за генетической бедности» [15; 18].

Несомненный интерес вызывает выдвинутая И. Масудой гипотеза о трансформации современного человека *Homo sapiens* в *Homo intelligens* [11, 337-339]. По убеждению И. Масуды, построенная *Homo intelligens* цивилизация будет в корне отличной от цивилизации, созданной *Homo sapiens*. И первым шагом нового человека на этом пути будет самая решительная акция по преодолению кризиса существования человечества, которая должна будет проводиться не по принципу социальной трансформации «насильственного революционного типа» с применением силовых средств, как это было до сих пор, а по принципу «горизонтальной социальной трансформации мирного революционного типа, в которой будут принимать участие отдельные граждане». В условиях углубления общечеловеческого кризиса в тысячах уголках планеты, как он считает, появятся граждане, осознающие свою миссию в отношении спасения человечества.

Среди футурологических прогнозов особого внимания заслуживает и концепция нанообщества. А. А. Давыдов констатирует, что имеются аргументированные основания полагать, что мы находимся в преддверии нанообщества, которое придет на смену информационному обществу [4, 119-125]. Нанообщество – это тип биосоциотехнической системы, состоящей из разнородных взаимосвязанных элементов и подсистем, свойств и отношений, созданной индивидами на основе нанотехнологии, целью которой является реализация экстремальных принципов в жизнедеятельности индивидов с помощью законов и социологических алгоритмов, действующих в определенных границах. В качестве системопорождающих элементов данной системы будут выступать сначала *Homo Sapiens*, а затем *Nano Sapiens*.

В науке получила распространение модель возможности виртуального будущего. Темпорологи рассматривают временные

структуры с ветвящимся будущим. В них они видят возможность объяснить предвидение будущего. «...На временной оси, – отмечает Е. Файдыш, – объект описывается пакетом волновых функций. Отсюда непосредственно следует, что в каждой точке настоящего присутствуют «хвосты» волновых функций объектов из далекого будущего, а правильнее сказать, из различных виртуальных будущих» [16, 16].

Весь этот спектр идей нашел свое отражение в движении трансгуманизма. Слово «трансгуманизм» было введено основателем ЮНЕСКО Д. Хаксли в 1957 году. Трансгуманизм определяют как интеллектуальное и культурное движение, поддерживающее возможность и желательность фундаментальных изменений в положении человека с целью улучшения его физических, психологических и когнитивных возможностей с помощью достижений передовых технологий. Последователи трансгуманизма предусматривают, что человек не является последним звеном в процессе эволюции и может самосовершенствоваться до бесконечности. Согласно учению трансгуманистов человек может и должен превратить себя в нечто большее, чем его создала природа [9, 20].

В работах современных авторов выделен и проанализирован еще один процесс – глубокая трансформация биосферы на планете. В современной научной литературе выделяются, в частности, работы академика Н. Н. Моисеева, который акцентировал внимание на возможных негативных последствиях для человека данного крайне негативного и опасного процесса. В своих трудах ученый проводил мысль о пагубности той парадигмы отношения человека к окружающей природе, которая сложилась в европейское Новое время, – парадигмы покорения. В связи с разрушительными последствиями этой парадигмы Моисеев писал, что сегодня имеет смысл говорить о «возможном окончании вида *Homo sapiens*», что «человечество начинает переживать тот этап истории, который естественнее всего назвать началом его агонии» [12, 112-113]. По убеждению ученого, современный человек вплотную приблизился к черте, которую нельзя переступить ни при каких обстоятельствах.

В наше время, как пишет известный философ, социолог, урбанист Э. С. Демиденко, «переходное человечество прощается с природным миром, создававшимся миллионы и миллионы лет, и природно-социальным человеком, воздвигнувшим изумительный по своей бесхитростно младенческой природе социокультурный мир». По его мнению, сегодня человек превращается в «социотехнобиологическое

существо, предельно бесчувственное и рациональное, роботизированное». С точки зрения ученого, становление «техносферного» человека являет собой глобальный катастрофический процесс [5, 117].

Таким образом, «...на сегодня, отмечает В. Лукьянец [13, 29-30], в эпицентр проблемного поля стали смещаться следующие чрезвычайно сложные экзистенциальные, морально-этические, мировоззренческие, социально-гуманитарные проблемы: как будет выглядеть наша планета после реализации таких проектов XXI века, как «геном человека», «протеом человека», «нанотехнология», «инфотехнология», «наномедицина», «нейротехнология», проект «искусственного суперинтеллекта»; не превратят ли эти проекты постиндустриальный социум в «глобальное общество рисков»; каковы последствия того, что человек, этико-моральные качества которого весьма далеки от совершенства, ради удовлетворения своих потребностей будет по-прежнему применять эти могущественные сверттехнологии против себе подобных, против мира живого, природы во всей ее тотальности; не сметет ли практика реализации бренд-проектов XXI века человечество с лица планеты; в какой мере сегодня можно доверять прогнозам энтузиастов сверттехнологий о том, что через несколько десятилетий человек преобразует себя в транчеловека или постчеловека?»

Интерес представляет то, что в будущем произвол хаоса и иррегулярного поведения ограничен фундаментальными физическими константами. Широко признаваемые ныне статистические законы устраивают тем, что указывают на некоторое среднее поведение. С точки зрения наблюдаемых явлений можно говорить лишь о таком типе поведения, где все законы являются статистическими. Поскольку мир состоит из открытых, неравновесных систем, существование в таком нестабильном мире сопряжено с многочисленными бифуркациями и катастрофами. Человечество же ищет иной участи, оно страстно мечтает не только об истине, оно стремится к счастью, благоденствию и красоте. В настоящее время человечество вступает в новый период своей истории, когда основной его задачей становится выживание, коэволюция с природой.

По мнению Н. Т. Арефьевой, основной слабостью различных вариантов прогнозирования социокультурного развития является то, что все они построены только на идее развития актуальных на момент прогнозирования технологий производства и принципов социального управления. Предсказать пути изменения технологий и принципов социального управления не в состоянии ни один футуролог, так же,

---

как и сроков такого изменения. А при нарастающем ускорении темпов истории (динамики социальных изменений) именно это и становится решающим фактом достоверности прогноза. Поэтому все подобные футурологические прогнозы путей социокультурного развития могут быть использованы с известной эффективностью в практике социального управления только в пределах среднесрочного планирования (на 2-5 десятилетий), но не более [1, 28-45].

Как видим, в основу характеристики общества будущего берутся разные признаки. Количество признаков неодинаково у разных авторов. Однако почти все отмечают расширение сферы услуг, рост роли научно-технической интеллигенции, пишут об общем благосостоянии, возможность удовлетворения разнообразных интересов и тому подобное. Все многочисленные прогнозы можно свести к двум основным футурологическим направлениям: социально-оптимистическим и эколого-пессимистическим. Первый вырос с успехов научно-технической революции, второй – с экономических и экологических кризисов и катастроф.

Таким образом, прогнозы и попытки заглянуть в будущее – это необходимое, неотъемлемое свойство человеческого мышления и творческой деятельности, без которого каждый человек или общество в целом становится близоруким и рискует потерпеть катастрофу. Особую важность и актуальность приобретают прогнозирование и определение перспектив в кризисные, переломные эпохи, подобные той, которую весь мир переживает в начале третьего тысячелетия новой эры. В ситуации нестабильности и колоссальных рисков, которые порождаются развитием современной техногенной цивилизации, любые промахи и ошибки, любая недооценка грядущих угроз чреваты тяжелыми и необратимыми последствиями. Поэтому всякое стремление «жить просто», «жить сегодняшним днем» и обойтись без прогнозов, без попыток заглянуть в будущее представляется утопичным. Другое дело, какого рода эти прогнозы и другие попытки заглянуть в будущее, на чем они основаны, насколько они реальны и на что ориентируют человека и общество в целом. И вот здесь-то и заключаются главные проблемы и трудности. В связи с этим следует напомнить слова К. Ясперса: «Видение настоящего в такой же степени зависит от восприятия прошлого, как и от прогнозирования будущего. Наши мысли о будущем влияют на то, как мы видим прошлое и настоящее» [19, 229].

Для того чтобы лучше понять будущее, представляется важным и необходимым вернуться из нашего сегодня к великим мыслителям прошлого, чтобы посмотреть, в чем они были правы и в чем – нет,

---

насколько работает их методология и насколько принципы их мышления соответствует действительности. Выбор небольшой: технологии или принципиально изменят будущее человечества, или уничтожат его. Словом, нас ждет преисполненная чудесами жизнь в «умной окружающей среде», о которой мы знаем еще очень мало. Свое будущее человек создает сам.

Л И Т Е Р А Т У Р А

1. *Арефьева Н.Т.* Прогнозирование социокультурного развития и перспективы человечества: Монография. – Иваново: Издательство ИвГУ, 2010. – 280 с.
2. *Бостром Н.* Сколько осталось до суперинтеллекта? [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://lib.ru/INTERIDEAS/superint.txt>.
3. *Гльотц П.* На шляху до суспільства інформації й знань П. Гльотц // Deutschland. Журнал про політику, культуру, економіку й науку. – 1999. – № 6. – грудень / січень. – УК. – С. 47-49.
4. *Давыдов А.А* В предверии nanoобщества // Социс. – 2007. – № 3. – С. 119-125.
5. *Демиденко Э.С.* Ноосферное восхождение земной жизни: Монографический сборник статей по социально-экологической тематике. – М.: МАОР, 2003. – 247 с.
6. *Диринг М.* Рассвет Сингулярности [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://transhumanism.org/languages/russian/dawnofsingularity/Deering.html>.
7. Интеллект и информационные технологии / Круглый стол Института РАН и журнал «Человек» // Человек. – 2009. – № 1. – С. 79-91.
8. *Кайку М.* Візії: як наука змінить ХХІ століття / Львів: Літопис, 2004. – 544 с.
9. *Летов О.В.* Человек и «сверхчеловек»: этические аспекты трансгуманизма // Человек. – 2009. – № 1. – С. 19-25.
10. *Лук'янець В.С.* Народження технологій третього тисячоліття: глобальне оновлення антропосфери // Науковий світогляд на зламі століть. – К., 2006. – С. 142 – 170.
11. *Масуда Й.* Гіпотеза про генезис Homo intelligens / Й. Масуда // Сучасна зарубіжна соціальна філософія. – К., 1992. – С. 335 – 361.
12. *Моисеев Н.Н.* Универсум. Информация. Общество. – М.: Устойчивый мир. – 2001. – 200 с.
13. Наука и образование: современные трансформации: Монография/ Ин-т философии им. Г.С. Сковороды НАН Украины. – К. : Изд. ПАРАПАН, 2008. – 328 с.
14. *Пантин В.И.* Философия исторического прогнозирования: ритмы истории и перспективы мирового развития в первой половине ХХІ века / В. И. Пантин, В. В. Лапкин. – Дубна : Феникс +, 2006. – 448 с.

15. Тоффлер Э. Шок будущего. – М.: АСТ, 2004. – 557 с.
16. Файдыш Е.А. Природа времени. Связь между настоящим и будущим // Сознание и физическая реальность. М., 1998. – № 4. – С. 35-48.
17. Фукуяма Ф. Наше постчеловеческое будущее: Последствия биотехнологической революции / пер. с англ. М.Б. Левика. – М.: ООО «Издательство АСТ»; ОАО «ЛЮКС», 2004. – 349 с.
18. Цаплин В. Странная цивилизация. – М.: Астрель: АСТ, 2006. – 640 с.
19. Ясперс К. Истоки истории и ее цель. – М.: Республика, 1994. – 528 с.

Зленко Н. М. Філософське осмислення прогнозів про майбутнє людської природи.

Специфіка сучасного прогнозування обумовлюється зростанням науково-технічного прогресу, новітніх технологій та інформації, які потребують комплексного підходу в дослідженні проблеми, а актуальність соціально-філософського аналізу прогнозування в умовах трансформації суспільства полягає у можливості виявлення механізмів виходу людства із кризи та досягнення подальшого стабільного розвитку.

Ключові слова: прогнозування, футурологія, майбутнє, технологія, наносупільство, трансгуманізм.

Zlenko N. M. Philosophical reflection of predictions about the future of human nature.

The specific character of modern forecast is conditioned by the growth of scientific and technological progress, the latest technologies and information. It needs an integrated approach to study the problem, and the actuality of social philosophical analysis needs forecasting conditions of transforming society. It consists in a possibility to reveal mechanisms of overcoming of the crisis by humanity and achievement further sustainable development in future.

Keywords: forecast, futurology, future, technology, nanosociety, transhumanism.

Нікітенко В. О.

ЗАГАЛЬНОЛЮДСЬКІ ЦІННОСТІ ЯК ГЕОЦІННОСТІ ПЛАНЕТАРНОГО МАСШТАБУ

У статті розглянуто зміст загальнолюдських цінностей як цінностей планетарного масштабу в контексті геокультури; подано класифікацію ціннісних орієнтирів, підкреслено їх значення та загальнопланетарний характер.

Ключові слова: цінності геокультурні, цінності планетарні, ціннісна система, регіональні геоцінності, етнонаціональні геоцінності, глобальні проблеми людства.

Світ цінностей складається із ціннісних елементів. Будучи явищем соціальним, ціннісний світ не може сприйматися однозначно істинним або хибним. Істина – доволі вузьке поняття, щоб характеризувати цінність. Знаходячись у певних соціальних умовах, суб'єкт позбавлений ціннісного вибору, а отже і відповідальності за оцінку. Характеристики і критерії цінності завжди відносні. Також у рамках ціннісної проблематики доцільно визначити таке поняття, як «ціннісна система», яке визначається як «модель цінностей суспільства або групи, в якій індивідуальні цінності взаємопов'язані таким чином, щоб кожна із них підсилювала іншу і тим самим формувалася б узгоджене ціле [1, 402]. Цінність – те, що почуття людей диктують визнати над існуючим, чого слід прагнути, споглядати, ставитись із повагою та визнанням. Цінність є не якістю будь-якої речі, а сутністю і одночасно умовою повноцінного буття об'єкту. Наявність великої кількості людських потреб і способів відчуття пояснює існування різноманітних оцінок: то, що для одного має велику цінність, для іншого – невелику або зовсім ніякої. Нас цікавить специфічний аспект дослідження геокультурних цінностей, а саме їх класифікація за двома видами ознак: перша класифікація – це їх поділ на світові, регіональні та національні геоцінності; друга – їх приналежність дев'яти гілкам цивілізаційного поділу планетарної спільноти, а саме: американській, арабо-ісламській, африканській, європейській, індійсько-індійській, конфуціанській, латиноамериканській, православно-слов'янській або японській регіональним секторам геокультури. Цивілізація загалом – це основна форма людської організації простору і часу, втілена в певних засадах, які виражають духовну сутність народів. Кожна цивілізація – це замкнутий духовний простір, духовна спільність, яка існує і в минулому, і в сьогоденні, і одночасно звернена в майбутнє. Цивілізація володіє певними якісними характеристиками, за якими її можна класифікувати, має певні ознаки та певну шкалу координат. Поділ людства на цивілізації має не менше значення, ніж поділ його на раси. Якщо раси – це розподіл груп людей за фізичними ознаками, то цивілізації – це поділ людей за духовними ознаками. Якщо раса розрізняється за кольором шкіри, структурою волосся і іншим фізичними ознаками, то народи, що відносяться до тієї чи іншої цивілізації, поділяються за певним духовним ознаками, духовним

настановам, психічним, психологічним ознаками, а значить і за цінностями.

Проблеми геокультури, що формує нові цінності, у розвитку соціальних систем є малодослідженим. Тому вихідними для аналізу мають стати праці М. Бердяєва, С. Булгакова, В. Соловйова, В. Розанова, Е. Фромма, В. Франка, Ю. Хабермаса та П. Юркевича. Своєрідний аксіологічний драматизм характеризує філософські роздуми М. Вебера і А. Швейцера, О. Шпенглера і М. Гадамера, Х. Ортега-і-Гассета і К. Ясперса, З. Фрейда і К.-Г. Юнга, Ж.-П. Сартра і А. Камю, Й. Хайзінги і А. Тойнбі. Роботи щодо ціннісної проблематики знаходимо у вітчизняних авторів, зокрема М. Дмитрієвої, А. Кавалерова, О. Колодного, А. Конверського, І. Надольного, Л. Сохань, Л. Філіпповича, Б. Шубнякова, Н. Юхименка та ін. Ціннісно-світоглядні аспекти філософських категорій знаходимо в наукових працях П. Гайдена, Б. Починок, Г. Сібашвілі, В. Стьопіна, В. Табачковського, а теологічне тлумачення цінностей має місце в роботах С. Аверінцева, Д. Гільдебранда, Е. Жильсона, Г. Марселя, П. Флоренського, А. Хюбшера.

Метою дослідження є виявлення та формулювання цінностей людства в контексті геокультури, що мають загальнопланетарний характер і безпосередньо стосуються вирішення глобальних проблем сучасного світу.

Зазначена мета реалізується в наступному завданні: розглянути функціонування загальнолюдських цінностей у механізмі планетарного соціального організму.

Виходячи з проблематики, що обговорюється на міжнародних екологічних форумах, конференціях, текстів маніфестів, програм розвитку, а також створення мережі міжнародних організацій, активної діяльності впливових світових організацій і формування світових рухів у певних сферах, напрямів міжнародної взаємодії держав і міждержавних об'єднань, до всезагальних цінностей ми зараховуємо наступні цінності, що мають загальнолюдське значення: 1) мир, 2) екологічну безпеку, 3) «культуру миру» (доброзичливе співіснування держав світу), 4) ліквідацію тотальної бідності, 5) ліквідацію неграмотності, 6) забезпечення людства ресурсами на довготривалу перспективу, 7) збільшення тривалості життя і вирішення проблеми старіння людини, 8) вирішення проблеми деградації земель, 9) уникнення глобальних епідемій, 10) регулювання стрімкого збільшення кількості населення землі, 11) уникнення термоядерної війни, 12) недопущення нерозповсюдження ядерних технологій, 13) ліквідація нежиттєздатних моделей виробництва і

споживання, 14) обмін науково-технічними знаннями і розширення розробки сучасних проєктів, 15) співпраця держав у дусі глобального партнерства з метою збереження захисту і рекреації здорового стану і цілісності екосистеми, 16) визнання комплексного і взаємозалежного характеру Землі.

Подібну класифікацію загальнолюдських цінностей подають й інші дослідники, наприклад О. Чумаков робить це у фундаментальній праці «Глобализация. Контуры целостного мира» [2, 33-37].

Саме вищеназвана сукупність цінностей має входити, на нашу думку, до геокультури, оскільки вона є предметами всезагальної міжнародної уваги і турботи, а це і є прямим доказом того, що саме її треба зарахувати до геоцінностей, оскільки саме вона має загальну цінність для людства. Отже, загальнолюдські цінності – це ті, що мають планетарний характер і є важливими для людства в цілому. Коротко охарактеризуємо кожну із зазначених цінностей людства.

Мета миру як загальнолюдської цінності полягає у задоволенні всезагальної потреби безпеки та відсутності загрози життю. Мир вважають найвищою політичною цінністю як умову збереження найвищої цінності людини. Під миром слід розуміти мирний час, епоху в історії будь-якої держави, коаліції держав, яка позначена відсутністю відкритих військових конфліктів між народом, який проживає на території, що розглядається, та іншим народом. Мир базується на невійськовій зовнішній політиці між державами, врахуванні національних інтересів кожної із сторін, а також на договорах або інших документах, що підписуються сторонами. Нерідко мир переривається війною. Відсутність миру передбачає суспільну і особисту безпеку. Метою будь-якої війни є мир.

Під екобезпекою слід розуміти стан захищеності біосфери та людського суспільства, а на державному рівні – захищеність держави від загроз, що виникають у результаті антропогенних та природних впливів на навколишнє середовище. До складу поняття екологічної безпеки входить система регулювання і управління, що дозволяє прогнозувати, не допускати, а у випадку виникнення ліквідувати розвиток нестандартних ситуацій.

Проблема збереження ресурсів планети є екологічною і вирішується шляхом встановлення балансу між суспільством і природою. Збереження якісного різноманіття життя на Землі є одним із провідних завдань охорони біосфери, що виявляється в підтримці на планеті певної кількості живих організмів, необхідних для нормального функціонування біосфери із метою збереження якості води, атмосфери, підтримки родючості.

Проблема виснаження енергетичних ресурсів залишається і набуває глобального характеру. Ресурси, які має Земля, поділяються на поновлювані й непоновлювані. До перших належать сонячна енергія, тепло Землі, приливи океанів, лісу. Непоновлювані ресурси не заповнюються природою або заповнюються дуже повільно, набагато повільніше, ніж їх витрачають люди.

Вирішення проблеми ліквідації безграмотності полягає у розширенні освітніх центрів, починаючи від найпростіших і закінчуючи ВНЗ, у підвищенні якості освіти (підготовку мають здійснювати висококваліфіковані фахівці), в удосконаленні структури освітньої системи, залучення місій тощо.

Проблема подолання відсталості країн, що розвиваються, має глобальний характер, тому її цінність набуває світового значення. Існують різні, здебільшого прямо протилежні думки відносно впливу глобалізації на розвиток бідних держав: одні впевнені, що участь у світовій торгівлі, розширення доступу до нових ідей, технологій тощо мають сприятливий характер для основної маси населення країн, що розвиваються, а інші стверджують, що це не так або не зовсім так. Бідність – один з тих глобальних викликів, пошук відповіді на який світовій спільноті належить шукати ще не одне десятиліття. Вона є першопричиною або супутнім, обтяжуючим чинником багатьох інших глобальних проблем, що, природно, ускладнює їх вирішення. Водночас вона сама є породженням ряду чинників, що діють на глобальному рівні. Бідність – феномен соціетарного рівня. Вона проектується на економіку, соціальні стосунки, політику, культуру; безпосередньо впливає на такі базові характеристики життя будь-якої людини, як стан здоров'я і рівень освіти. Тому так важливо зрозуміти, що є бідністю в останні десятиліття, що відбуватиметься з нею в найближчій перспективі. Одним і підсумків розвитку міжнародних відносин у другій половині нинішнього століття стало перетворення ядерної зброї безпосередньо на чинник світової політики, що тисне на всю систему глобальної безпеки навіть в умовах «постконфронтаційної епохи». У будь-якому випадку загроза зброєю масового ураження в умовах глобального світу розцінюватиметься як виклик усьому «міжнародному співтовариству», що вимагає превентивних заходів військово-поліцейського характеру, а значить нерозповсюдження ядерних технологій являє собою планетарну цінність.

Деградація ґрунтів маж безперечно глобальний характер, оскільки означає зниження чи втрату біологічної і економічної продуктивності, складної структури придатних до обробки земель, що зволожуються

дощем, зрошуваних орних земель чи пасовищ, лісів і лісистих ділянок у посушливих, напівпосушливих і сухих регіонах у результаті землекористування чи дії одного або кількох процесів, у тому числі пов'язаних із діяльністю людини і структурами розселення, таких як вітрова чи водна ерозія, погіршення фізичних, біологічних, хімічних та біологічних чи економічних властивостей ґрунтів та довготермінова втрата природного рослинного покриву.

Всесвітня глобалізація і, як наслідок, загострення сучасних демографічних і екологічних проблеми у бідних країнах світу сприяють появі й поширенню інфекційних захворювань. Особливе місце в поширенні інфекційних захворювань займають схеми зміни соціального статусу і поведінки населення, наприклад за рахунок розповсюдження алкоголю і наркоманії. Окрім усього іншого останніми роками біотероризм несе величезну, але, на щастя, поки ще теоретичну небезпеку для усіх нас. Нарешті, за багатьма показниками СНІД залишається на сьогодні однією з основних реальних проблем, що стоять перед людством, рішення якої доки ще не знайдене. Економічний збиток від інфекційних хвороб величезний, і фахівці не можуть навіть назвати цифри глобального збитку. Річ у тому, що епідемії наносять як прямий, так і непрямий збиток, який оцінити найпроблематичніше.

Культивування загальнолюдських цінностей, формує космополітичний світогляд і відповідну свідомість. Тому далеко не дивно, що саме кінець ХХ століття ознаменований новим сплеском космополітичного універсалізму. Один з провідних його представників З. Бжезинський вперше висунув тезу про необхідність створення системи глобального планування і довгострокового перерозподілу світових ресурсів, формування глобальної еліти і наднаціональної світової влади під політичним керівництвом США. Апофеозом космополітичного універсалізму можна вважати Хартію Землі, текст якої розроблявся десять років і був схвалений Міжнародною комісією з Декларації Землі при ЮНЕСКО в березні 2000 року. У ній викладені основні принципи сталого розвитку як «загальноприйнятні стандарти, якими повинні керуватися всі люди, організації, ділові кола, уряди і транснаціональні інститути і за якими повинна оцінюватися їхня діяльність» [3, 400].

Таким чином, слід підкреслити, що саме загальнолюдські цінності є спонукальними чинниками глобалізаційного процесу, продуктом якого є планетарна або світова система. Планетарний соціальний організм є у такому випадку кінцевим продуктом, у якому світова система має досягти онтологічної і організаційної цілісності і бути

здатною до саморегуляції і самовідтворення. На цій світоглядно-ідеологічній основі і завдяки механізму ціннісно-сміслової детермінації формується, а якщо точніше сказати мовою синергетики, саморозгортається сучасна світова система, що набуває онтологічної цілісності і матеріалізується у якісно новому світопорядку.

Необхідно підкреслити, що на сучасному етапі на перший план виходить ціннісно-сміслова детермінанта планетарного життя і тому центр активації глобалізаційного руху переміщається у ціннісне протистояння між дев'ятьма вищеназваними цивілізаційними гілками, що сформувались на регіональних цінностях і утворили локальні центри соціального розвитку.

Серед цінностей планетарного рівню ми визначили наступні значимі одиниці, що є породженням глобальних проблем людства, а саме: мир, екологічна безпека, ліквідація тотальної бідності, ліквідація неграмотності, забезпечення людства ресурсами на довготривалу перспективу, збільшення тривалості життя і вирішення проблеми старіння людини, вирішення проблеми деградації земель, уникнення глобальних епідемій, нерозповсюдження ядерних технологій, уникнення термоядерної війни, регулювання стрімкого збільшення населення, співпраця держав у дусі глобального партнерства. Отже, загальнолюдські цінності – це ті цінності, які мають планетарний характер і є важливими для людства в цілому. Загальнолюдські цінності сприяють інтеграційним процесам у структурі планетарного життя, а регіональні й етнонаціональні у такому випадку протистоять головній тенденції глобалізації і є дезінтеграційними процесами.

ЛІТЕРАТУРА

1. Социологический энциклопедический словарь. / На рус., англ., нем., фр. и чешском языках. Редактор – координатор – академик РАН Г. В. Осипов. – М.: Издательская группа ИНФРА М-НОРМА, 1998. – 488 с.
2. Чумаков А.Н. Глобализация. Контуры целостного мира: монография. – 2-е изд. перераб. и доп. – М.: Проспект, 2011. – 432 с.
3. Хартия Земли (Текст) // БезопасностьЕвроази. – 2001. – № 2. – 405 с.

Никитенко В. А. Общечеловеческие ценности как геоценности планетарного масштаба.

В статье формулируется содержание общечеловеческих ценностей как ценностей планетарного масштаба в контексте геокультуры; подается классификация ценностных ориентиров, подчеркивается их значение и общепланетарный характер.

Ключевые слова: ценности геокультурные, ценности планетарные, ценностная система, региональные геоценности, этнонациональные геоценности, глобальные проблемы человечества.

Nikitenko V. Universal human values as geovalues of the planetary scale.

The article formulates the content of universal values of humanity as a planetary-scale values in the context of geoculture; classification values is lighted up, highlights their importance and worldwide character is highlighted.

Keywords: geoculturalvalues, planetary values, values system, regional geovalues, ethnonationalgeovalues, global problems of mankind.

Хомерікі О. А.

ВИЩА ОСВІТА В ЄВРОПЕЙСЬКИХ КРАЇНАХ: ГЕНЕЗИС І ПЕРСПЕКТИВИ

У статті розглядаються особливості становлення системи вищої освіти європейських країн: інтернаціоналізація та реінтернаціоналізація вищої освіти; її конкретно, прикладно-практичну спрямованість, яка проявляється у приділенні більшого часу науковим дослідженням, що мають прикладний характер і передбачають негайний економічний ефект; це проявляється і в змісті навчальних та методичних матеріалів; поява нових форм контролю за роботою студентів. Представлено аналіз стадій сучасних європейських інтеграційних процесів.

Ключові слова: вища освіта, інтеграція, інтернаціоналізація, реінтернаціоналізація, прикладні знання, практична діяльність.

Актуальність проблеми визначається тим, що на рубежі нового століття і тисячоліття посилюється інтерес до проблематики оновлення, яка, в свою чергу, стимулює аналіз наявного стану вищої освіти та історії її становлення, зокрема в європейських країнах. Друга половина ХХ ст. була позначена прискоренням науково-технологічного прогресу, що став каталізатором якісних змін виробництва і спричинив економічні та політичні всепланетні зміни. У цих умовах почав відбуватися поступовий перехід розвинених держав світу від індустріальної стадії розвитку до формування суспільства знань. Це спонукало західноєвропейські уряди інтенсифікувати реформування вищої освіти з метою підвищення рівня її якості, гнучкості, конкурентоспроможності та посилення тісної інтеграції з промисловістю.

Саме тому кінець ХХ – початок ХХІ століття – це час фантастично швидкої і надзвичайно глибокої трансформації всієї світової, регіональних та національних систем вищої освіти.

Відтак перед сучасною вищою освітою постає чимало викликів. Адже нині освіта не є обмежена ані в просторі, ані в часі, її розмаїття й всезагальність не припускають жодної обмеженості. Університет – це принципово міжнародна громада, це місце взаємодії, де збираються студенти з усіх кутків світу, зацікавлені в різноманітних ділянках знань. Цю принципову просторову рухомість та універсальність освіти віддзеркалює термін у сфері освітньої політики – міжнародна академічна мобільність, що витворює зрілих людей, які здатні орієнтуватися у цьому світі, здатні відкривати нові горизонти, творити свій світ, а не відтворювати раз і назавжди завчені алгоритми. Поява дистанційної, безперервної освіти відкриває нові можливості, а стратегія впровадження інклюзивної освіти (освіти для людей з особливими потребами) – нові зобов'язання перед суспільством.

Мета статті: проаналізувати особливості становлення системи вищої освіти європейських країн.

Формування макрорегіональних культурних традицій знайшло відображення в дослідженнях процесів інтеграції та створення єдиного європейського простору вищої освіти, зокрема у роботах В. Байденко, Ю. Рубіна, М. Гріна, П. Ецкеля, А. Барблан, О. Олейникової, Н. Федотової, А. Амарала, С. Кряжева, С. Берган, Дж. Неава, Л. Морлі, У. Тіхлера, Дж. Дрегера. Значну наукову цінність мають роботи, присвячені сучасним процесам змін вищої освіти в європейському регіоні (Р. Велт, Л. Жаллад, В. Масеманн, А. Мірой, К. Павловські, Дж. Тейлор).

Традиційні функції вищої освіти з виробництва, поширення та розвитку знання розглядаються в дослідженнях Дж. Деланті, Р. Джеймса, П. Джарвіса, М. Гіббонса, Л. Морлі, які аналізують зміну університетського знання в умовах «економіки знання». Останнє прямо пов'язане з розвитком глобальних тенденцій у вищій освіті, проникненням капіталістичних відносин у вищу освіту, формуванням цінностей «академічного капіталізму» (Ш. Слотер і Л. Леслі, О.-Х. Йоліокі, Дж. Зіман), «університету ринкового типу» (Б. Брок-Утне, Дж. Енджелл і Е. Денджерфілда), «підприємницького університету» (Б. Кларк, П. Шульте, К. Фолькман), що, в свою чергу, детермінує трансформацію національних освітніх систем, актуалізуючи їх функції самозбереження і адаптації.

Європейська система вищої освіти пройшла складний і суперечливий шлях розвитку. Аналізуючи історію розвитку

європейської освіти, ми можемо констатувати, що сьогодні в Європі доречно говорити не стільки про інтернаціоналізацію вищої освіти, скільки про реінтернаціоналізацію, про повернення до традицій середньовічної європейської культури і XVII століття. Єдиний культурний простір Європи сформувався в середньовіччі багато в чому завдяки вищій, університетській освіті. Розвиток середньовічної університетської моделі сприяв виникненню своєрідного інтернаціонального, навіть космополітичного, загальноєвропейського вченого стану зі своїм способом життя, різноманітними контактами, досить незалежними від відстаней і міждержавних кордонів. Національні держави отримали владу над системою вищої освіти тільки в умовах культури суспільства модерна, але і тоді для академічної спільноти більшою мірою, ніж для інших професійних груп, було характерне прагнення до академічної мобільності. Тому, незважаючи на формування в XIX-XX століттях національних моделей освіти, національних структур організації освітнього процесу, обмежений характер міжнародних зв'язків між вищими навчальними закладами, універсальний, інтернаціональний характер пізнання і розвитку вищої освіти зберігався як елемент європейської культури.

Підтвердженням реінтернаціоналізації є існуюча бінарність у науковій літературі та соціально-політичній публіцистиці у визначенні поняття «європейське співтовариство». Відповідно до одного з підходів, європейське співтовариство означає спільноту, що історично склалося і здійснює на практиці взаємодію країн регіону. Інше поняття терміну «Європейське співтовариство» означає чітку договірну систему, в яку входять певні країни, діяльність якої детально регламентована підписаними цими країнами договорами за допомогою створених на їх основі спеціалізованих регіональних керівників органів. У першому випадку інтеграція європейських систем освіти відбувається на основі сформованої європейської культурної традиції, в другому – в результаті цілеспрямованої освітньої політики країн-членів ЄС.

Європейська культурна традиція – особлива спільність витоків, доль та спадщини, яка призвела до формування культурно-історичної спільності з єдиним культурно-генетичним кодом, з характерним самовідчуттям і самосвідомістю європейців. Її формуванню сприяли чотири чинники: перевага юридичної системи, початок якої дало римське право; соціальна солідарність і розуміння, засновані на християнському благочесті й гуманізмі; демократизм, що базується на правах і свободі індивідуума, нарешті, універсалізм, початок якому поклали космополітичні принципи Просвітництва [1]. Моральний

універсалізм, об'єднуючи лібералізм і християнство, сьогодні стає головним критерієм ставлення до нових ідеологічних течій у Європі, одним з яких є мультикультуралізм [2, 76].

Протягом тривалого часу європейські країни у силу релігійних, мовних, соціально-економічних і політичних відмінностей були не тільки роз'єднані, але часто і явно ворожі один одному. Ідея європейського консенсусу народжувалася і розквітала в ході тривалого і складного розвитку країн Європи. Але так чи інакше антична спадщина, християнство, середньовічна культура, ідеї Відродження, Реформації і Просвітництва склали потужний фундамент, на якому народилися і отримали розвиток ідеї справедливого єдиного європейського світу, спільної відповідальності всіх народів за долю континенту, які сьогодні реалізуються в рамках європейської інтеграції.

Сучасний інтеграційний європейських процес, пройшовши послідовно такі стадії, як загальний ринок, валютно-економічний союз, політичну інтеграцію, впритул наблизився до можливості досягнення нової якості в умовах інтеграції культури, освіти та досліджень. Сьогодні підкреслюється, що для досягнення цілей інтеграції і розвитку єдиної Європи не підходить «метод плавильного котла», який знищить національну культурну своєрідність як великих європейських країн, так і зовсім маленьких держав. До того ж сучасна Європа не просто мультикультурна і мультиетнічна в традиційному розумінні. Вона стає місцем проживання для багатьох мільйонів неєвропейців, і її культура повинна бути заснована на принципах гостинності та взаємності як підставах ідентифікації та приналежності. Мультикультуралізм сприймається як даність і перевага як для національних держав, так і для Євросоюзу в цілому [1].

Виникає питання з'єднання інтеграції, яка становить для більшості європейських країн абсолютну необхідність з величезною різноманітністю національних систем, норм, символіки, змісту, особливо в галузі культури та освіти. Європа не повинна бути тільки загальним ринковим простором або «великою фабрикою», керованою транснаціональними корпораціями. Є необхідним створення відкритого громадянського суспільства, основними рисами якого є плюралізм, терпимість, толерантність, культура діалогу [3, 20-21].

Ці принципи, засновані на європейській культурній традиції, сприяли формуванню потужного об'єднання – Європейського Союзу. Європейське співтовариство та Європейський Союз мають унікальні риси, якісно відрізняються від будь-яких інших міжнародних утворень, які є продуктом інтернаціоналізації світогосподарських зв'язків. Якщо

основою європейської інтеграції є інтернаціоналізація західноєвропейської економіки, то в ідеологічному плані її стимулятором була і є «європейська ідея», тому Європейський Союз це – не просто загальна економіка, але і загальне право, загальні інститути, загальна політика в умовах збереження національного культурного своєрідності [4, 8].

Процес формування вищої європейської школи як соціального інституту, пройшовши шлях від перших середньовічних європейських університетів до сучасної масштабної і поліфункціональної систем, має і конкретно-історичний характер, найтіснішим чином пов'язаний з розвитком індустріального суспільства. Етапи і темпи цього розвитку повторювали етапи і темпи розвитку людського суспільства в цілому, специфіку розвитку окремих країн і народів. Вища освіта в ході розвитку індустріального суспільства поступово набула масового характеру. Сталося це в першу чергу під впливом потреб і характеру суспільного виробництва, яке вимагало все більшої і більшої кількості працівників високого рівня професійної підготовки та компетенції.

Індустріальна цивілізація принципово змінила зв'язок освіти і науки. Відбувається поступова наростаюча інтенсифікація використання об'єктивного наукового знання і застосування наукових досягнень у вищій освіті, наука починає визначати зміст вищої освіти, формувати його методологічну і фактологічну основу. На зміну догматичному схоластичному утворенню доіндустріальної епохи приходять справді наукова освіта [5, 74-76]. Звичайно ж, це було поступове, хоча і досить швидке нововведення. Спочатку в найстаріших європейських університетах почали лунати ідеї Коперника, Галілея, Декарта та інших. Уже в другій половині XVII століття окреслилася тенденція до приходу провідних вчених-дослідників як лекторів у великі університети, з'явилися лекційні курси, що ґрунтувалися на тих знаннях, які вони самі ж і добули як учені, дослідники (досить згадати роботу І. Ньютона, професора Кембриджського університету) [6, 277-300]. У XIX столітті вища школа стає центром науково-дослідної роботи, а сама ця робота – найважливішою функцією і обов'язком професорсько-викладацького складу. Змістом освіти стає передача теоретичного та емпіричного наукового знання, озброєння студентів науковою методологією.

До кінця XX століття в усіх без винятку країнах у системах вищої освіти, які були хоч якоюсь мірою ефективними, практично неможливо було розділити науку і освіту. Кращі університети, інститути, факультети представляли собою єдині навчально-науково-виробничі комплекси, на науково-дослідну діяльність викладацький

склад витрачав більше половини свого робочого часу. У розвинених країнах Заходу більша частина науково-дослідних розробок і досі виконується саме у вищій школі, причому, як правило, більше половини з них припадає на фундаментальні дослідження (55% в Японії, 60% в США та Німеччині, більше 90% у Франції і Великобританії) [7, 97].

У ХХ столітті, особливо в 50-ті роки і пізніше, вища освіта під впливом нового етапу розвитку науково-технічного та технологічного прогресу ще більшою мірою починає орієнтуватися на підготовку кадрів для роботи безпосередньо на виробництві. У провідних країнах світу в рамках вищої освіти виокремлюється сектор професійної підготовки. Прикладом тут можуть служити технічні та політехнічні коледжі в США, Великобританії, Японії, вищі професійно-технічні школи у ФРН, інженерні та інженерно-технологічні інститути в СРСР і у Франції. Розвивається цей сектор дуже бурхливо, темпи зростання чисельності студентських контингентів у ньому значно вищі, ніж у традиційних вищих навчальних закладах. Аналогічна тенденція спостерігалася в цей період і в СРСР. В Україні ця тенденція значно зростала і в більш пізній період. Так, наприкінці 80-х років мало не 2/3 студентів вищих навчальних закладів в Україні в тій чи іншій мірі вивчали техніку, близько 60% випускників вищих навчальних закладів мали дипломи з формулюванням «інженер» або «технолог» [8, 28].

Також і в організації навчального процесу у вищих навчальних закладах чітко простежується посилення практичної спрямованості. Все більше і більше часу приділялося науковим дослідженням (і для викладачів, і для студентів), які мають прикладний характер, «реальним» проектам, тобто таким, які мають безпосереднє практичне значення і передбачають негайний економічний ефект. Варто тут відзначити і нові форми контролю за роботою студентів, спрямовані не стільки на контроль знань і умінь оперувати цими знаннями в мисленнєвій діяльності, скільки на вміння студентів використовувати отримані знання на практиці, на контроль навичок і практичних знань. Ті ж тенденції проявляються і в змісті навчальних, методичних матеріалів. У їх структурі постійно домінує спрямованість на вирішення студентом завдань, що максимально близько моделюють умови і процеси реальної практичної діяльності. Таким чином, зміст навчальних матеріалів підпорядкований насамперед завданню підготовки стандартного виконавця, ефективно діє у стандартних ситуаціях масового виробництва.

Модель навчання у вищій школі, а саме структура відносин «викладач – студент» у ході навчального процесу має, як правило, в

рамках індустріальної цивілізації суб'єкт-об'єктний характер. Пов'язано це з самим характером машинного виробництва (масового, стандартизованого). Відповідно і духовне виробництво стає дедалі все більш масовим, стандартизованим: всі володіють приблизно однаковим набором знань та навчально-методичних прийомів, викладачі (суб'єкти навчального та виховного процесу) передають свої знання студентам (сукупного об'єкту навчального та виховного процесу). Саме авторитарна, безособова модель взаємодії викладач – студенти і забезпечує масове виробництво майбутнього стандартного учасника виробничого процесу. Рідкісні острівці іншої моделі взаємодії, засновані на ідеях педагогіки співробітництва, швидше підтверджують, ніж спростовують цю загальну тенденцію [9, 31-32]. Критика авторитарної моделі педагогіки, як і масовізація, стандартизація вищої освіти, які породжують ефект «школярництва» досить широко проаналізовані і розкритиковані не тільки педагогами, але і соціальними філософами, психологами. Зупиняючись же на соціологічному контексті цього явища, варто зазначити, що воно було детерміноване гіперфункцією інституту освіти, який, у свою чергу, прислуговуючись високим технологічним темпам індустріального суспільства, дедалі більше поступався стратегічній суспільнозначимій меті виховання високоінтелектуальної еліти короткострокової кон'юктурної тактиці. Таким чином, висока мета вищої освіти підпала під вплив тотальної секуляризації і була спрофанована до рівня суб'єкту ринкових відносин, що, в свою чергу, переформатувало і суспільну значимість освіти.

Підводячи підсумки вищесказаного, можна зазначити, що до середини ХХ століття в розвинених країнах світу склалися цілісні системи вищої освіти, що мають поряд з національними особливостями багато спільних моментів, обумовлених логікою процесу індустріалізації, а саме:

- вища школа сформувалася як самостійний соціальний інститут з відповідною системою установ, власними ресурсами, інституалізованими зв'язками і взаємодіями і т. п.;

- вища освіта стала дійсно масовою (охоплення вищою освітою становило в розвинених країнах у 80-ті рр. більше 20% від загальної кількості населення (у Великобританії), до 57% – в США), а її організація отримала характер масового потокового виробництва;

- вища освіта отримала істинно науковий характер, наука і освіта в кращих своїх зразках були представлені єдиними науково-навчально-виробничими комплексами;

- вища освіта, по мірі свого розвитку, все більше набувала конкретну, прикладно-практичну спрямованість, ставлячи перед собою головне завдання – обслуговування потреб виробництва, що секуляризувало і спрофанувало її стратегічну мету;

- метою вищої освіти стало масове виробництво якісних освітніх послуг, але з градаціями цієї якості, навчання стандартних фахівців, відповідно до потреб суспільного виробництва;

- у змісті вищої освіти стали домінувати його природнича і прикладна складові, ті дисципліни, які безпосередньо пов'язані з матеріальним виробництвом і безпосередньо обслуговують науково-технічний прогрес;

- зміст навчального процесу у вищій школі переважно став орієнтуватися на вироблення у студентів навичок і вмінь практичної діяльності, щоб оперувати знаннями при вирішенні конкретних виробничих завдань;

- в організації навчального процесу в масі своїй домінували ідеї та методи авторитарної педагогіки, переважала суб'єкт-об'єктна схема взаємодії викладача зі студентами, що дозволяє забезпечити масове виробництво стандартних дипломованих фахівців.

ЛІТЕРАТУРА

1. Bologna Process. Holy See. National Report 2004-2005. – 6 p. – Режим доступу до джерела: www.bologna-bergen2005.no/ (доступ – 10.06.2007).
2. Ідея університету: Антологія / Упоряд.: М. Зубрицька. – Львів: Літопис, 2002. – 304 с.
3. *Култыгин В.П.* Глобализация социальных процессов в Европе. Социологическое измерение / В.П. Култыгин, Д.С. Клементьев. – М.: МАКС Пресс, 2003. – 180 с.
4. *Шемятенков В.Г.* Европейская интеграция. – М.: Международные отношения, 2003. – 400 с.
5. *Климов Г.А.* Реконструкция и диахроническая интерпретация в компаративистике // Вопросы языкознания. – 1988. – № 3. – С. 9-16.
6. *Каверіна Е.Ю.* Пріоритети освітньої політики США в галузі освіти / США-Канада: економіка, політика, культура. – 2002. – № 5. – С. 90-103.
7. *Галаган А.И.* Сравнительные характеристики организационных структур систем образования в России и некоторых зарубежных странах // Социально-гуманитарные знания. – 1999. – № 4. – С. 219-227.

8. Щоб не відстати назавжди, мусимо розв'язати пекучі проблеми вищої школи (Парламентські слухання з проблем розвитку вищої освіти) // Вища освіта України. – 2004. – № 3. – С. 3-7.
9. Семєко Г.В. Образование во Франции: экономические и социальные проблемы // Экономика образования. – 2002. – № 3. – С. 25-35.

Хомерики Е. А. Высшее образование в европейских странах: генезис и перспективы.

В статье рассматриваются особенности становления системы высшего образования европейских стран: интернационализация и реинтернационализация высшего образования, ее конкретно, прикладно-практическую направленность, которая проявляется в уделении большего времени научным исследованиям, которые имеют прикладной характер и предусматривают немедленный экономический эффект, это проявляется и в содержании учебных и методических материалов; появление новых форм контроля за работой студентов. Представлен анализ стадий современных европейских интеграционных процессов.

Ключевые слова: высшее образование, интеграция, интернационализация, реинтернационализация, прикладные знания, практическая деятельность.

Khomeriki O. A. Higher education in European countries: genesis and tradition perspective.

The article discusses the peculiarities of higher education establishment of European countries: the internationalization of higher education and re-internationalization processes, it specifically applied, practical orientation, which results in putting more time research, which are applied in nature and call for immediate economic benefit, it is shown in the content of education and teaching materials, the emergence of new forms of control over the work of students. The analysis of the stages of modern European integration.

Keywords: higher education, integration, internationalization, re-internationalization, applied knowledge, practical activity.

Мудрак В. І.

СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ ГУМАНІЗАЦІЇ ЗМІСТУ ВИЩОЇ ОСВІТИ В ГЛОБАЛЬНОМУ СУСПІЛЬСТВІ (СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКИЙ КОНТЕКСТ)

Розглянуто сучасні тенденції гуманізації змісту вищої освіти в умовах глобального суспільства. Останні трактуються як методологічна основа перспектив розвитку вищої освіти у системі стосунків «людина-світ», «суспільство-природа», «глобальні пізнавально-ціннісні процеси-регіональні умови становлення ноосферного мислення». Такі ракурси висвітлюваної

проблеми мають обґрунтування у вигляді гуманізації змісту вищої освіти як передумови формування особистості сучасного суспільства.

Ключові слова: гуманізація, зміст, глобальне суспільство, тенденції, ноосферне мислення.

Актуальність наукової проблеми визначається тим, що пізнавально-ціннісний розвиток вищої освіти в умовах глобального соціуму характеризується наявністю суспільних і соціальних протиріч. Останні зумовлені визріванням глобальних проблем людства: екологічної, кризи духовності в умовах нівелювання особистісної свідомості відносно глобальних інформаційних, світоглядних викликів й т. п.

Розумовий, духовний і тілесний розвиток сучасної особистості знаходиться під загрозою як екологічного характеру, так і духовно-ціннісного.

Як справедливо стверджує А. Толстоухов, «планетарна цивілізація, яка опанувала новітній технологічний потенціал, зможе уникнути самознищення на черговому крутому витку еволюції тільки в тому випадку, якщо люди й цього разу встигнуть своєчасно удосконалити систему базових цінностей, норм і механізмів самоорганізації відповідно до нових вимог історії» [9, 266].

Саме вища освіта, яка формує особистість XXI століття, призначена для реалізації такого важливого завдання. І це, на нашу думку, можливо здійснити на основі фокусування змісту вищої освіти на вісі «освічений фахівець-суспільство-природа».

Стан розробленості наукової проблеми виходить, зокрема, із досягнень вітчизняних і зарубіжних вчених у галузі функціонування вищої освіти в глобальному суспільстві з погляду сучасної соціальної філософії, філософії освіти та гуманізації змісту такої освіти на рівні подання знань про світ, розкриття глибин духовно-ціннісного досвіду людства, нації, особистості, виховання молодого людини, яка знаходиться в умовах кризового соціуму (Р. Абдеев, В. Андрущенко, В. Бех, М. Кастельс, В. Кремень, Т. Малькова, М. Михальченко, Л. Панченко, В. Рижко та ін.).

Шляхи гуманізації змісту вищої освіти відносно методологічного стрижня «особистість майбутнього фахівця – зміст вищої освіти – суспільство-Всесвіт» є нескінченними і проєктивними; потребує ретельного пильнування розвиток його концептів як пізнавального, так і ціннісного характеру. Саме тут, на нашу думку, виникає складна напруженість між фреймами інформації пізнавального характеру і

емоційно-вольовою сферою її якісного забезпечення. Її вирішення вимагає ретельного дослідження.

Функціонування, трансформація, управління пізнавально-ціннісними процесами в змісті й організації освіти (зокрема, її вищої ланки), розглядаються на теренах філософії освіти, методології освіти, дидактики тощо (Л. Буєва, Е. Гусинський, Е. Данильчук, І. Зязюн, С. Клепко, В. Лутай, М. Малкей, І. Марев, Л. Мікешина, М. Романенко та ін.). Саме в цих та інших наукових працях розгортаються новітні підходи до акцентування ролі гуманізації вищої освіти, освіти загалом як умови створення сприятливих характеристик розвитку особистості в полі глобальних викликів.

Справедливим вважаємо твердження про те, що «стресорне зростання інформаційних перенавантажень, надмірна і хаотизована інформація в навчальному процесі, навантаження переважно на раціональну сферу в культурно організованому освітньому процесі і дикі форми емоційних «розвантажень» поза цією сферою утворюють складну напруженість протилежностей між рівнем і формами культивування розуму і почуттів» [2, 17]. Філософським фундаментом її зняття є розробка низки методологічних підходів у царині декодування духовних посилів пізнавальної інформації. Влучним є ствердження І. Марєва про те, що «зміст освіти... стає компонентом чуттєво-рушійних уявлень, стилю мислення людини» [7, 101].

Щодо розвитку вищої освіти в глобальному суспільстві, застосування соціальної інформації пізнавально-ціннісного характеру розглядається як методологія реалізації наукового знання, його презентації, форма здійснення інтелектуального й емоційного розвитку особистості, розвитку управлінської освітньої системи на рівні подання навчального матеріалу, організаційно-методичних засад вищої освіти, методології програмованого навчання, інформатизації процесу наукового, освітнього пізнання (А. Алексюк, В. Астахова, В. Безпалько, В. Биков, Я. Болубаш, А. Васильєв, О. Жук, Г. Козлакова, Массінга Венансіо, І. Марєв, Н. Морзе, О. Оліфіров, С. Ракова, В. Розумовський та ін.). Складність співвідношення «соціальна інформація (що має нескінченний хаотичний характер, який рухається по експоненті) – ціннісні засади формування особистості в лоні вищої освіти» потребує вирішення на філософсько-соціальной основі через створення методологічних підходів щодо врівноваження інфосфери вищої освіти й духовних настанов, які коріняться у змісті такої освіти: через наукові факти та їх інтерпретацію, через ознайомлення студентів із життям учених, педагогів, взагалі особистостей, які змінюють світ.

Метою статті є розвиток підходів щодо оптимального узгодження пізнавальної інформації у системі вищої освіти з цінностями суспільного характеру, що мотивують майбутню діяльність особистості через гуманізацію змісту такої освіти. Для досягнення мети вважаємо за потрібне визначитись із завданнями дослідження:

– формування підходів до створення інтегрованого науково-освітнього інформаційного середовища, ключове місце в якому займають напрями індивідуально-соціального розвитку, що повинні бути гуманізованими в глобальному суспільстві, оскільки йдеться про складні стосунки наукового пізнання та його морально-етичного забарвлення;

– створення оптимальної інформаційної інфраструктури в кожній зі складових ланок вищої освіти, що має проєктивне значення для розвитку як змісту, так й організації вищої освіти;

– формування й раціональне використання індивідуалізованих пізнавально-духовних інформаційних ресурсів з точки зору дотримання загальносуспільних екологічно спрямованих вимог для розвитку пізнавального і практично спрямованого потенціалу особистості;

– створення баз даних і знань, зорієнтованих на прогнозування інтегративних пізнавально-ціннісних процесів розвитку вищої освіти на усіх рівнях – від особистісного до загальнодержавного, планетарного.

В умовах глобального суспільства, в якому головним ресурсом і потенціалом є людина, що має новітні знання, умотивована певними суспільними орієнтирами (стосовно нових історичних суспільних умов існування), виникають новітні підходи до розвитку вищої освіти.

Ці підходи виходять з розуміння інформаційної ситуації, що в ній знання, культурно-духовне надбання у системі пізнання як результат індивідуальної й колективної науково-технологічної обробки інформації, духовно-ціннісного досвіду інтегруються у загальносвітовий духовно-пізнавальний простір, в якому розгортаються певні суперечності.

Головною суперечністю сучасної пізнавально-ціннісної науково-освітньої доби є розрив між індивідуалізацією й усуспільненням знання, соціальної інформації, духовно-ціннісного досвіду. Це призводить до втрати особистістю теоретично і практично обґрунтованих мотивів до творчої перетворювальної діяльності; особистість губиться в хаосі інформації. Саме тут через гуманізацію змісту вищої освіти на фундаменті цілеспрямованої інкультурації

ієрархії цінностей суспільного характеру відбувається її творчий поступ. Наближення особистості до глибин і висот духовного надбання людства через зміст наукових теорій і фактів, що препаруються як дидактика вищої школи, дає змогу узгодити інформаційну та емоційну компоненти тіла вищої освіти. Для цього треба уточнити мету вищої освіти для молодшої особистості, її мотивів і смислів; узгодити зміст вищої освіти із новітніми науковими уявленнями про Всесвіт, місце в ньому людини; специфікувати дидактику вищої освіти щодо сучасної інформаційної світової ситуації, що в ній індивід співвідноситься із глобальним усупільненням знання і духовно-ціннісного досвіду тощо.

Інша сучасна суперечність полягає у неспівпаданні національної належності знання, духовно-ціннісного досвіду, з глобальним викликом, в якому останні перетворюються на всесвітній продукт споживання, безвідносний до коренів і витоків. Інтернаціоналізація і глобалізація суспільства призвели до того, що зміни в одній галузі дуже швидко переносяться на інші, підсилюючи взаємовплив та взаємозв'язок цих сфер. За таких умов отримані знання втрачають свою індивідуальну цінність.

Вища освіта у такому ракурсі повинна вирішити наступні завдання: 1) гуманізувати інформаціологічні якісні й кількісні характеристики знання у системі вищої освіти; 2) індивідуалізувати вплив освітньо-наукової інформації на особистість як науково обґрунтованої оптимізації вибору особистісного пізнавального шляху; 3) фундаменталізувати зміст й організацію вищої освіти відносно цілісних уявлень про Всесвіт, людину, природу, суспільство; 4) оптимально індивідуалізовано технологізувати освітньо-пізнавальний простір відносно застосування медіа-засобів, систем, прийомів, форм трансформації, модернізації науково-освітньої інформації, що має перш за все світоглядний характер; 5) організувати підтримку особистісно-розвивальних, пізнавально-ціннісних, знаннєвих підходів, контекстуальних, діалогічних, ігрових, комунікативно-рольових, імітаційно-модельючих та інших у системі вищої освіти; 6) інтегрувати зусилля усіх навчальних, виховних, культурних, соціальних інституцій, позанавчальних організацій, структур, ЗМіД, соціального оточення з точки зору індивідуалізованого спрямування розвитку особистості XXI століття.

Сучасні ціннісно-пізнавальні трансформаційні процеси, які на сьогоднішній день характеризуються універсальним й глобалістичним характером, змушують поставити завдання щодо змін не лише у змісті й організації вищої освіти, але, в першу чергу, її методології,

методології розвитку сучасної особистості, застосування принципово нових системних і генералізуючих підходів у проектуванні й моделюванні навчально-виховного процесу. Для цього треба здійснити перехід до проєктивно-адаптаційної парадигми, що має в основі новітні інформаційно-пізнавальні методологічні засади: факторну базу розвитку особистості в умовах сучасного освітнього процесу; генералізуючу (фундаментальну) установку на розуміння цілісної наукової картини Всесвіту і забарвлення його емоційними характеристиками, які, на нашу думку, повинні бути теоретично обґрунтованими; вироблення напрямів для особистості, що пізнає оточуючий світ, самоорганізовано отримувати необхідні пізнавально-праксеологічні дані й індивідуально проєктивно обробляти їх; вирішення проблем безперервної освіти (у просторі, часі, за умов подолання науково-освітніх, праксеологічних перешкод: мовних, галузевих, традиціоналістських, технологічних тощо); вироблення гуманістично спрямованих, оптимальних стосовно розвитку особистості мотивів, стимулів творчо-пошукової діяльності; уточнення, мети вищої освіти для особистості, її мотивів, смислів, значень, цінностей тощо; переосмислення змісту вищої освіти відносно новітніх уявлень про Всесвіт, місце людини у ньому, а основне – досягнення консенсусу між інформаційним пізнавальним навантаженням і методами збереження екології духовного світу особистості в умовах глобальних викликів (через культивування світоглядних засад наукового знання, що складає фундамент сучасної вищої освіти); створення інформаційно-ціннісних мереж соціальної комунікації в межах вищої освіти (на прикладі соціальних сіток комунікації), у яких на перше місце виходять засоби, методології, форми, методи, технології для виробництва високого рівня наукових і освітніх послуг, духовних благ, предметів попиту в галузі задоволення індивідуальних і суспільних потреб, інтересів, мотивів, цінностей, ідеалів сучасного суспільства тощо.

Для досягнення інформаціологічно-знаннєвої оптимізації змісту сучасної вищої освіти відносно ціннісних орієнтирів становлення молоді в глобальному світі необхідно реалізувати такі підходи: гармонізувати пізнавальні, духовні зусилля особистості у системі вищої освіти із загальносвітовим духовно-пізнавальним простором через систему методологічних підходів; стимулювати науково обґрунтоване програмування інтелектуального, емоційного, нейропсихофізіологічного розвитку особистості через розробку новітніх шляхів узгодження наукового і ціннісного пізнання світу в цілому, світу людини.

Проективним уявляється процес оптимізації інформаційно-ціннісного простору сучасної науки, вищої освіти через методи, форми, засоби доведення до апарату пізнання і духовно-ціннісної сфери молоді людини образу світу на гуманістичних засадах; через розробку методології узгодження науково-освітніх досягнень з етично спрямованою ієрархією цінностей сучасного глобального суспільства. На нашу думку, тут пролягає магістральний шлях розвитку вищої освіти як регіонального, так і загальносуспільного характеру.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Абдеев Р.Ф.* Философия информационной цивилизации. – М.: Владос, 1994. – 336 с.
2. *Буева Л.П.* Культура и образование. Проблемы взаимодействия // Вопросы философии. – 1997. – № 2. – С. 17.
3. *Гусинский Э.Н., Турчанинова Ю.И.* Введение в философию образования: Учебное пособие. – М.: Логос, 2001. – 234 с.
4. *Забродська Л.М.* Інформатизація закладу освіти: управлінський аспект. – Х.: Видавнича група «Основа», 2003. – 240 с.
5. Інтеграція вищої освіти України в європейську систему: Збірник наукових праць: За матеріалами Міжнародної науково-методологічної конференції «Інтеграція вищої освіти України в європейську систему», Дніпропетровськ, 5 травня 2001 р. / Н.Є. Бойцун (ред.); Міжнародний фонд «Відродження». – Дніпропетровськ: Арт-Прес, 2001. – 108 с.
6. *Кулицький С.П.* Основи організації інформаційної діяльності у сфері управління: Навчальний посібник. – К.: МАУП, 2002. – 224 с.
7. *Марев И.* Методологические основы дидактики [Пер. с болгарского. – Предисловие И.Я. Лернер]. – М.: Педагогика, 1987. – 224 с.
8. *Навроцький О.І.* Вища школа України в умовах трансформації суспільства. – Х.: Основа, 2000. – 240 с.
9. *Толстоухов А.В.* Глобалізація. Еко-майбутнє. – К.: Вид-во ПАРАПАН, 2003. – 308 с.
10. *Урсул А.Д.* Модель ноосферно–опережающего образования III-го тысячелетия // Сб. тезисов и материалов III-го Международного симпозиума «Открытое общество и устойчивое развитие». – Т. VII. – Зеленоград, 2001. – 456 с.
11. *Фініков Т.В.* Сучасна вища освіта: світові тенденції і Україна / Міжнародний фонд досліджень освітньої політики, Інститут економіки та права «КРОК». – К.: Таксол, 2002. – 176 с.
12. *Яблонський В.А.* Вища освіта України на рубежі тисячоліть: проблеми глобалізації та інтернаціоналізації. – К., 1998. – 278 с.

Мудрак В. И. Современные тенденции гуманизации содержания высшего образования в глобальном обществе (социально-философский контекст).

Рассматриваются современные тенденции гуманизации содержания высшего образования в условиях глобального общества. Эти тенденции трактуются как методологическая основа перспектив развития высшего образования в системе отношений «человек-мир», «общество-природа», «глобальные познавательно-ценностные процессы – региональные условия становления ноосферного мышления». Такие ракурсы проблемы, которая освещается, обусловлены направлением на гуманизацию содержания высшего образования как предпосылки формирования личности современного общества.

Ключевые слова: гуманизация, содержание, глобальное общество, тенденции, ноосферное мышление.

Mudrak V. I. Modern trends of the highest education content humanity in global society reality (social-philosophy's view).

Abstract The modern tendencies of the highest education humanity content in the global society are considered. They are interpreted as a methodological basis on the highest education perspective development in the system «man-world», «society-nature», «global research-valuable processes-regional conditions of building noos-sphere's thinking». Such view is caused by the direction on the highest education humanization's content as preconditions of personality formation in contemporary society.

Keywords: humanization, content, global society, trends, noosphere thinking.

Гончаров В. І.

НАЦІОНАЛЬНІ ТРАДИЦІЇ У ФОРМУВАННІ НОВОГО ВЧИТЕЛЯ: ІСТОРИЧНИЙ І СУЧАСНИЙ КОНТЕКСТ

У статті формування нового проаналізовано в контексті та на основі національних традицій української освіти та культури. Розглянуто вимоги держави до формування сучасного вчителя та визначено національну ідею як провідний фактор національної складової.

Ключові слова: національна традиція, вчитель, освіта, національна ідея.

Як зазначають сучасні науковці та освітяни, проблема вчителя – його професіоналізму, світоглядної культури, духовно-морального обличчя – одна з найактуальніших у педагогіці й філософії освіти. Адже саме від вчителя, його особистісних характеристик залежить реалізація навчальних планів, якість освітніх послуг, виховання учнів

як у процесі навчання, так і в позанавчальний час [1, 58]. Саме тому в Національній доктрині розвитку освіти України у XXI столітті, в Державній програмі «Вчитель» окремо наголошено на необхідності формування особистості вчителя відповідно до потреб сучасної практики, динамічних змін, що відбуваються в країні та світі. Про вплив етнічних особливостей і релігії на виникнення та розвиток педагогіки того чи іншого народу писали просвітяни багатьох країн та народів.

У різний час розвитку суспільства народні традиції виховання були близькими багатьом відомим педагогам. Вони, зокрема, знайшли своє відображення в педагогічній спадщині Я. Коменського, Й. Песталоцці. Педагогічні теорії українського народу глибоко розкрито в педагогічній спадщині Г. Сковороди, О. Духновича, К. Ушинського. Фундаментальне значення для дослідження проблем національної духовної культури має етнопедагогічна спадщина педагогів, етнографів, письменників: Т. Шевченка, І. Франка, Л. Українки, М. Коцюбинського, О. Воропая, М. Драгоманова, Г. Ващенко та ін. Теоретичним і практичним внеском у народно-педагогічну теорію нашого часу є праці та діяльність В. Сухомлинського. Основою сучасних досліджень проблем етнопедагогіки стали праці українського етнопедагога М. Стельмаховича та дослідника чуваської педагогіки Г. Волкова [7, 17].

Таким чином, за мету статті ставимо визначення національних традицій у формуванні сучасного вчителя, їх історичний та сучасний контекст.

В умовах гуманізації та гуманітаризації освіти на демократичних принципах посилюється роль духовної складової педагогічних працівників. У зв'язку з цим важливим завданням є розвиток у майбутніх учителів здібностей до відтворення національних традицій та культури, високих моральних якостей, формування індивідуального стилю педагогічного спілкування на основі взаєморозуміння та взаємоповаги, психологічної проникливості у стосунках з дітьми. Це вимагає від українського педагога високого рівня національної самосвідомості, ґрунтовного знання історії України та української психолого-педагогічної думки, наслідування національних традицій і усвідомлення культурної самобутності народної педагогіки, підвищення мовленнєвої культури щодо своїх рідномовних обов'язків і утвердження в освітньому просторі української мови як державної [11, 104].

Активне обговорення питань щодо доцільності формування нових принципів єдності нації і створення у свідомості людей впорядкованого гармонійного світу, посилення виховних функцій держави, її піклування про суспільну мораль чи не в першу чергу стосуються освіти, гуманізації її змісту, перегляду навчально-виховного процесу. У зв'язку з цим проблеми формування моральних і духовних цінностей, світогляду людини, запровадження у загальноосвітніх школах релігійних дисциплін жваво дискутуються в наукових, освітянських, державно-владних колах, а також серед представників духовенства [8, 56]. Та для впровадження духовного національно-культурного компонента в освіту необхідно формування нового вчителя на засадах опанування знань про культурне середовище, національні традиції та духовний розвиток особистості.

Одним з найважливіших компонентів формування нового вчителя є, безумовно, такий компонент національної культури як народна педагогіка. Народна педагогіка передбачає передачу соціального досвіду, забезпечення етнічної соціалізації підростаючої генерації, залучення її до загальнонаціональних та загальнолюдських цінностей. Особливе значення у спадкоємності елементів та форм у самому механізмі передачі досвіду культурної спадщини від одного покоління до наступного належить традиціям та звичаям. Звичаї і традиції як соціальне явище в історично-виховному аспекті сприяють розвитку ціннісних орієнтацій дітей, їх вихованості, вони відіграють роль могутнього засобу стабілізації суспільних відносин, закріплюють події особливого історичного періоду, зберігають та передають наступним поколінням досягнення матеріальної та духовної культури у різноманітних умовах життя людей, сприяють розвитку самосвідомості, національної гідності.

Сучасний педагог повинен мати фундаментальну базу знань, які дають можливість чітко визначати призначення і місце педагогіки серед інших суспільно-значущих видів діяльності. Для цього недостатньо загальної ерудиції, інформаційної освіченості у системі соціальних знань. На перше місце виступає ціннісна зрілість фахівця, вміння обирати пріоритети у своїй фаховій діяльності. Це завдання для вчителя є на порядок вищим порівняно з іншими професіями, адже йдеться про формування майбутніх громадян, людини як члена суспільства, самодостатньої особистості, здатної жити, творити, перемагати [3, 195].

Важливою умовою формування національної культури є спадкоємність. Річ у тім, що кожне покоління входить у життя через соціалізацію та виховання у першу чергу на національних основах.

Саме національно-культурні звичаї та традиції спрямовані на розвиток духовності людини, представника конкретного етносу, на засвоєння культурних цінностей, ідей і розширення знань, що перетворюють їх творчі здібності, відродження досягнень духовності минулих століть. Досвід засвідчує, що у формуванні самосвідомості етносу велику роль відіграє культура як специфічна форма життєдіяльності людського суспільства, яка включає в себе і педагогічну культуру [7, 11]. Національна складова педагогічної діяльності має в українського етносу глибоке коріння. Із давніх часів наші предки усвідомлювали важливу соціальну функцію вчителя. Київські князі зверталися до Константинополя зі словами: «Земля наша охрещена, а нема в нас учителя, який би нас учив, і повчав, і витолковував святі книги. Не розуміємо ми ні грецької, ні латинської. Ті ж нас учать так, а інші – інак, тому-то не розуміємо ми написання букв, ані значення їх. Пришліть-но нам учителів, які можуть нам розказати [про] книжні слова і їх суть» [11, 106]. Кирило і Мефодій були одними з тих, хто започаткував освітньо-учительські традиції в Україні, які ґрунтуються на жадобі до знань, усвідомленні важливості освіти й просвітництва для суспільного й індивідуального буття.

Упродовж століть в Україні розвивалися гуманістичні ідеї навчання і виховання. Виховання високих моральних якостей, духовності, етичного ставлення до сім'ї, роду, держави вважали вищою метою освіти, науки ще митрополит Іларіон («Слово про закон і благодать»), літописець Нестор («Повість врем'яних літ»), князь Володимир Мономах («Повчання дітям»), чернець Никон, літописці Київської Русі. Гуманістичні ідеї виховання зустрічаються і в спадщині Г. Сковороди, який вважав, що основа світу і справжньої людини – духовна, що усі люди народжуються талановитими, але кожен талановитий по-своєму, що завданням освіти та виховання є допомогти кожному пізнати себе, бо тільки так можна прийти до щастя, найефективніше служити людям, Вітчизні. У цьому було відтворення філософії освіти Платона з його «Кожному своє», однак Сковорода зумів знайти власне українські корені цієї воістину універсальної гуманістичної ідеї [3, 196].

Як за всіх часів, так і сьогодні бути вчителем – не тільки велика честь, а й висока відповідальність за долю нації. Все починається зі школи, а в школі все починається з учителя. Сучасний учитель повинен прагнути втілити в собі якості ідеального педагога, постійно працювати над самовдосконаленням, спрямовувати навчально-виховну діяльність в русло інтелектуального посилення нації, формувати нову генерацію свідомих громадян України [1, 66]. У зв'язку з цим досить

актуально звучить заклик В'ячеслава Липинського про необхідність об'єднання на ґрунті пробудження почуття солідарності та єдності між усіма постійними мешканцями української землі попри відмінності їхнього етнічного походження, соціальної належності, віросповідання тощо. Він вважав, що національно-політична ідентичність визначається не етнічним, расовим чи релігійним походженням, а територією, на якій людина живе і працює [2, 66]. Українцем є кожен, хто хоче, щоб Україна перестала бути колонією, щоб із різних її племен, рас і вір постали один народ і держава. Він закликав різні соціальні групи, національності, вірних різних Церков до єдності в ім'я творення такої держави. Патріотизм у його розумінні є любов'ю до своєї землі та усіх її мешканців попри різниці в їх національній чи релігійній належності. На його думку, брак такого патріотизму завжди відігравав і, зазначимо, відіграє деструктивну роль у творенні української державності.

Тому в педагогічних університетах – основних осередках підготовки вчительських кадрів – значну увагу потрібно приділяти різноманітним формам становлення, виховання і самовиховання світоглядної культури майбутнього вчителя. Останнє досягається розвитком наукової та науково-методичної діяльності професорсько-викладацького складу, ефективно організованою виховною роботою, шляхом стимулювання соціально-творчої та організаційної активності студентів. Однак системність і цілеспрямованість світоглядного впливу на студентів-майбутніх педагогів поза всяким сумнівом забезпечує насамперед навчальний процес. Відбір оптимального змісту навчання, його трансформація відповідно до викликів епохи, новітніх здобутків сучасної науки, культури і соціальної практики є, таким чином, першим і основним завданням підвищення ефективності процесу формування світоглядної культури майбутнього вчителя [3, 197].

Треба зазначити, що підвалини соціалізації особистості майбутнього вчителя закладаються задовго до стадії професійного самовизначення й періоду становлення як фахівця. З ранніх літ своєрідний ментальний стиль родини, її інтимно-моральна атмосфера сприяють трансформації в глибинне підсвідоме дитини певної системи морально-духовних надбань і персоніфікованих батьками оцінних еталонів. При цьому закладається духовна основа життя: любов до людей, довіра до навколишнього світу, оптимізм щодо себе й інших, почуття обов'язку й відповідальності. Все це зазвичай складає гуманістичну складову структури особистості вчителя.

Отож становлення особистості студента – майбутнього вчителя – слід розглядати як багатоаспектне явище, детерміноване низкою культурологічних і соціально-психологічних чинників, змістом і організацією навчального процесу в педагогічному навчальному закладі [11, 110].

Актуальним напрямком є розвиток полікультурної освіти в Україні, а не відрив від інших культур і народів. Питому вагу в процесах реформування національної освіти становлять проблеми національної культури, самосвідомості. Освітній рівень української молоді суттєво впливає на рівень культурних інтересів і потреб, тобто необхідним є постійний взаємозв'язок процесів освіти і культури. Із здобуттям освітньої підготовки молодь підвищує свій культурний рівень, тому значення полікультурного компонента в змісті освіти зростає, спостерігається зсув культурних уподобань у бік таких, задоволення яких вимагає певних вольових та інтелектуальних зусиль, відхід від спрощених видів культурної діяльності, характерних для молоді з низьким рівнем освіти [3, 198].

У підготовці нового вчителя важлива також роль національної ідеї, як засіб консолідації нації та своєрідна мета, суспільний ідеал, до досягнення якого в майбутньому прагне нація. Національна ідея має бути фактором, що об'єднує у суспільстві і різні прошарки населення, і різні покоління. Система освіти у загальному вигляді має за мету, перш за все, передачу соціального досвіду зі здобування знань, а не тільки самі знання. Тому становлення української державності, утвердження національної ідеї, набуття особою етнічної ідентичності невіддільне від розвитку, освітньої системи. Освіта, як визначено в «Національній доктрині розвитку освіти в Україні», повинна мати гуманістичний характер і ґрунтуватися на культурно-історичних цінностях українського народу, його традиціях і духовності. Важливою умовою досягнення цієї мети є підготовка нової генерації педагогічних та науково-педагогічних кадрів, яким буде притаманний дух нашого народу, його самобутній менталітет. Національній школі потрібні фахівці високоосвічені й високодуховні, соціально активні й національно свідомі, здатні виплекати з кожної дитини індивідуальну самобутню особистість на основі цінностей вітчизняної і світової культур [11, 113].

Українська нація продовжує переживати докорінні революційні трансформації. Історія свідчить: будь-яка країна здатна піднятися з руїни тільки тоді, коли вона спирається на власну національну ідею, а її народ є самодостатнім у духовному плані, що і забезпечує поступальний внутрішньополітичний розвиток та надійний захист від

зовнішньої експансії [6, 165]. Національна ідея як інтегративний фактор створює підґрунтя для розвитку національної свідомості, але її формулювання та впровадження неможливо без створення у суспільній свідомості такого компоненту, як патріотизм.

Вимоги до вчителя, які висувають держава і суспільство, полягають також у тому, щоб педагог своєю творчою діяльністю у процесі навчально-виховної роботи вмів проектувати розвиток особистості, чітко уявляв, яким повинен стати його вихованець як громадянин незалежної України. Для досягнення найважливішої мети національного виховання – формування свідомого громадянина-патріота – вчитель має створювати умови для всебічного та гармонійного розвитку особистості, сформувати основи громадянської свідомості, активності, відповідальності. Чільне місце в цьому процесі посідає формування громадянської відповідальності, яка передбачає добровільний вибір особистістю поведінки, що відповідає таким важливим категоріям, як обов'язок, ініціативність, дисциплінованість, самостійність, вимогливість, принциповість [10, 12]. Але ж для формування громадянської відповідальності учнів учитель сам повинен бути активним громадянином, усвідомлювати національну ідею як мету розвитку суспільства та особистості.

Національна ідея, – зазначає Ю. Канигін, – це те, що об'єднує народ, гуртує і надихає його на подвижництво; це духовна концентрація національної свідомості, розуміння народом суті свого існування, свого призначення. Для українців це незалежність (самостійність), державність, соборність. На цих трьох «китах» ґрунтується одвічна українська мрія, невмируща національна ідея [4, 73].

Традиційно в літературі визначення поняття «національна ідея» залежить від того, як ми розуміємо процеси етногенезу і націогенезу, базову категорію нації, яка є підставою, оскільки ґрунтується на тривалій інтелектуальній традиції з'ясування її змісту, тобто які з об'єднувальних чинників (політичні, економічні, культурні, релігійні, правові) вважаються суттєвими стосовно певної нації. Нація, віддзеркалюючи багатство етнопсихологічних, культурно-історичних і соціально-побутових форм людства, уособлює його горизонтальну диференціацію. Саме нація, на відміну від соціальної страти, класу, демографічної, конфесійної чи іншої групи, є наймасштабнішою і найстійкішою внутрішньо структурованою групою інтересів, спроможною витворювати окреме суспільство. У сучасному світі роль націй неухильно зростає, оскільки вони все виразніше виступають як базові елементи людської спільноти, головні дійові особи політики та

історичного процесу. Нація як спільнота етнополітична характеризується високим рівнем консолідації, самоусвідомлення і прагнення до творення власної національної держави [5, 36]. З таким визначенням неможливо не погодитися, але серед перелічених чинників, що об'єднують, чи не на перше місце потрібно ставити освіту як фактор не тільки наслідування поколінь, а відтворення певного типу формування соціального досвіду, притаманний певній нації, своєрідний національний світогляд, що буде лежати в основі як національної ідеї так і її віддзеркаленні у індивідуальній свідомості.

Тим часом, джерела українського дискурсу національної ідеї досить глибокі. О. Забужко справедливо зауважує, що філософська рефлексія над національною ідеєю була єдиною прямою, нічим не опосередкованою формою самопізнання української національної спільноти. «Вона була дослівно занурена – і, відповідно, розчинена – в товщі тих інтенсивних культурних процесів, котрими напівпробуджений до історичного життя український народ намагався об'єктивувати суверенітет свого духовного буття...» [9, 118]. Водночас матеріали соціологічних опитувань однозначно засвідчують, що фундаментальні розколи, притаманні сьогодні масовій свідомості в Україні, пов'язані передусім з глибокою соціокультурною кризою, котра спричиняє втрату стратегічних орієнтирів суспільного розвитку. На нашу думку, в публічному дискурсі щодо національної ідеї на свідомому чи напівсвідомому рівні якраз і відбувається пошук соціокультурного підґрунтя інтеграції українського суспільства.

Національну ідею не можна зрозуміти без урахування особливих умов життя народу протягом його історії. Вона відображає глибинний рівень національної свідомості, виступає всіма формами рефлексії нації (людини) над питаннями сутності національної спільноти та сенсом її існування. Вона відображає також сукупність ціннісних орієнтацій нації, спрямування мислення народу, здатність відчувати і діяти суголосно з національними інтересами. Національна ідея як своєрідний духовний стан народу, його менталітет, формується залежно від традицій, культури, всього середовища буття людини і водночас сама впливає на них. Реалізація національної ідеї постає як національний ідеал, що має інтегративний характер і спрямовується на позитивний результат. На підґрунті національної ідеї відбувається національна мобілізація, потенційна чи реальна участь людей, що належать до певної нації, у спільних діях.

Найяскравішим ціннісним вираженням самобутніх індивідуально-національних рис особистості є національні особливості світогляду,

світосприймання та світорозуміння, котрі формують національну унікальність життєвих позицій та активності людини [5, 42].

Безперечно, слід враховувати, що завдання штучного конструювання національної ідеї завжди мало і сьогодні має як своїх прихильників, так і зятяних супротивників. Останні, посилаючись на історичні факти, підкреслюють, що природна національна ідея може бути сильнішою і довговічнішою навіть за саму державність. Інші дослідники слушно вважають, що у нас поступово проблема обирання народом бажаного суспільного устрою країни стала об'єктом політичних спекуляцій, сучасної міфотворчості та відвертої демагогії. Тому сьогодні говорити про роль національної ідеї у навчанні та вихованні учнів та вчителів треба вкрай виважено, оскільки освітні технології закладають фундамент на майбутнє, а в запеклих дискусіях про національну ідею неважко скотитися до націоналізму та нетерпимості.

ЛІТЕРАТУРА

1. Андрущенко В. Формування особистості вчителя в сучасних умовах / В. Андрущенко, І. Табачек // Політичний менеджмент. – 2005. – № 1 (10). – С. 58-69.
2. Бебик В. Територіальний патріотизм – передумова державотворення (звертаючись до поглядів В'ячеслава Липинського) / В. Бебик, О. Самойленко // Віче. – 2007. – № 7-8. – С. 65-67.
3. Дорогань С.О. Українська література у формуванні світогляду майбутнього вчителя // Мультиверсум. Філософський альманах. – К.: Центр духовної культури, 2004. – № 39. – С. 195-205.
4. Канигін Ю. Українська мрія / Ю. Канигін, З. Трачук – К.: Лексикон, 1996. – 108 с.
5. Медвідь Ф. Українська національна ідея як детермінанта державотворчих процесів // Політичний менеджмент. – 2005. – № 1 (10). – С. 35-43.
6. Петрик В.М. Новітні та нетрадиційні релігії, містичні рухи у суспільно-політичній сфері України: Монографія (навчальний посібник) / В.М. Петрик, С.В. Сьомин: За ред. З.І. Тимошенко. – К.: Вид-во Європ. ун-ту, 2002. – 331 с.
7. Редькіна Л.І. Етнопедагогічні традиції виховання підростаючого покоління у караїмів Криму: Автореф. дис... д-ра пед. наук: 13.00.01 / Л.І. Редькіна; Ін-т педагогіки АПН України. – К., 2006.
8. Романова О. Релігійний компонент в системі освіти: підходи до державного регулювання // Політичний менеджмент. – 2006. – № 6 (21). – С. 98-107.

9. Ромашко О. Українська національна ідея в дзеркалі преси // Політичний менеджмент. – 2006. – № 2 (17). – С. 115-126.
10. Табачек І.В. Формування та розвиток особистості сучасного вчителя: Автореф. дис... канд. філософ. наук: 09.00.10 / І.В. Табачек; Ін-т вищ. освіти АПН України. – К., 2005.
11. Юрченко В.І. Проблеми підготовки вчителя національної школи: етнопсихологічний ракурс // Освіта і управління. – 2004. – Т. 7. – С. 103-113.

Гончаров В. И. Национальные традиции в формировании нового учителя: исторический и современный контекст.

В статье формирование нового учителя рассматривается в контексте и на основе национальных традиций украинского образования и культуры. Рассматриваются требования, предъявляемые государством к формированию современного учителя, определяется национальная идея как основной фактор национальной составляющей.

Ключевые слова: национальная традиция, учитель, образование, национальная идея.

Goncharov V. I. National traditions in the formation of a new teacher: a historical and contemporary context.

In this article the formation of a new teacher is considered in context and on the basis of national traditions of Ukrainian education and culture. We consider the requirements for the state in the formation of the modern teacher and defined the national idea as a leading factor in the national component.

Keywords: national tradition, teacher, education, national idea.

Куліненко Л. Б.

ФОРМУВАННЯ НОВОЇ КОНФІГУРАЦІЇ ЗНАТЬ ЯК ВІДПОВІДЬ НА ВИКЛИКИ ІНФОРМАЦІЙНОЇ ЕПОХИ

Особливості формування нової конфігурації знань розглядаються як відповідь на нові виклики інформаційної епохи, що, з одного боку, інтенсифікує процес навчання та діяльності людини, інтелектуалізує життєвий простір, з другого боку, покладає на людину додаткове розумове (мисленнєве) навантаження.

Ключові слова: людина, знання, освіта, культура, інтелектуалізація життєвого середовища, нова конфігурація знань.

У розвитку сучасної цивілізації багато суперечностей пов'язано з особливостями формування нової конфігурації знань. Зокрема,

занепокоєння багатьох дослідників викликає проблема людського виміру знань в умовах становлення інформаційної цивілізації, що супроводжується технологізацією, дегуманізацією і деперсоналізацією науки й знання, його відчуженням від людини. Потреба в «олюдненні» знання постає як завдання, що має соціальний характер. Розглядаючи проблему модернізації змісту освіти, приведення його у відповідність до найновіших досягнень сучасної науки, культури і соціальної практики, В. Андрущенко зазначає, зокрема, що враховуючи необхідні орієнтації на сучасний ринок праці, на вміння оперувати новітніми технологіями та знаннями, що задовольняють потреби інформаційного суспільства, пріоритетом освіти має стати людський капітал, підготовка молоді до нових ролей у цьому суспільстві. Важливим сьогодні є не тільки вміння оперувати власними знаннями, але й бути готовим змінюватись та пристосовуватись до нових потреб ринку праці, оперувати та управляти інформацією, активно діяти, швидко приймати рішення, навчатись упродовж життя [1, 8]. Слід мати на увазі й ті нині ще невидимі загрози, які несе з собою інформаційне суспільство. Як зазначає М. Ведмедєв, створення розвиненого комп'ютерно-комунікативного середовища, інтенсифікація життєвого простору, швидка зміна інформації тощо доповнює і стимулює інтелектуалізацію людства, але нерідко руйнує підвалини його творчої активності. Особливо тоді, коли процеси розгортаються в культурному контексті ціннісних настанов постмодерну [3].

Метою статті є розкриття тенденцій формування нової конфігурації знань як відповідь на виклики інформаційної епохи.

На думку Л. Охріменка, розвиток сучасної цивілізації значною мірою зумовлюють наукові досягнення, що сприяє утворенню процесів, не пов'язаних безпосередньо з активністю людини. Закономірності розвитку глобальних процесів і техногенного, й інформаційного середовищ набули самостійного характеру, а людина є лише їх пасивним елементом. На основі наукового прогресу, який мав стати тріумфом людського духу, виникають системи, що своєю сутністю нічого спільного з мисленням не мають. Відчуження людського буття від процесу отримання нових наукових знань стає однією з найгостріших проблем персонологічної, екзистенційно-антропологічної філософії кінця ХХ століття. Надмірна інформатизованість процесу здобуття наукового знання призводить до його повного знеособлення, оскільки вчені змушені опрацьовувати надмірну кількість даних, неспроможні надавати їй особистісного смислу та морального наповнення. Тому наука втрачає свою духовно-

екзистенційну цінність для людини, перетворюючись на відчужений системно-інформаційний матеріал [20].

Отже, в процесі формування нової конфігурації знань актуалізується питання гуманізації знання. Як пише Л. Охріменко, інтелектуальна установка на безперечну цінність наукового розвитку перегукується з основною характеристикою гуманізму – постійним саморозвитком людини як особистості. Такий зв'язок може бути посилений за умов гуманізації самого наукового знання на основі усвідомлення, що онтологічною основою феномену науки є не її технологічне втілення і не соціокультурне спрямування, а персоніологічно-екзистенційна потреба людського духу до самовизначення та самоідентифікації [20].

Інший аспект людського виміру нової конфігурації знань полягає в тому, що у суспільстві знань на перший план висуваються саме знання про людину. Як відзначає Н. Кочубей, якщо попередні наукові революції були спрямовані на оволодіння речовиною й енергією, то сучасна інформаційно-технологічна революція розглядає духовні, інтелектуальні, психічні реалії і можливості людини як особливий стратегічний ресурс [11, 305].

Значну проблему формування нової конфігурації знань становить економічний аспект. У сучасних умовах знання починає розглядатися як товар. Зокрема, Є. Єфімов відзначає, що знання у суспільстві знань, набуваючи більшого значення, ніж природні ресурси та фізичний капітал, стає важливим як економічний продукт, проявами чого у розвинених країнах є зростання нових форм діяльності, що заснована на торгівлі продуктами знання – патенти, ліцензування, консалтинг, розробки тощо [5, 9].

На думку В. Колесова, у суспільстві знань знання стає товаром особливого типу. Коли мова заходить про товар-знання, то здавалося б непорушні поняття – виробити, власник, продати, ціна, спожити (знання), навіть такі, як капітал, інвестиції, активи, управління та інші – стосовно знань втрачають свої звичні контури. Нове знання не може виникнути, наприклад, на конвеєрі, а є результатом, часто спонтанним, творчої розумової діяльності окремої особи або добре скоординованої діяльності професійних дослідників. На відміну від інших товарів, збільшення виробництва яких, тобто тиражування, можна автоматизувати, звівши до мінімуму участь людини, виробити знання неможливо без людини, а передача і можливість використання цього знання іншими – питання не тиражування і продажу, а умов доступу. Тиражувати можна лише матеріальні носії знання, точніше, носії

інформації про відчужене знання, причому витрати такого копіювання неспіввимірно малі [10, 523-524].

У свою чергу, Є. Єфімов з цього приводу зазначає, що в ролі активу знання виступає порівняно недавно, і специфіка цього процесу залишається багато в чому незрозумілою для економістів. Проте багато фахівців вважають, що за своєю природою і властивостями знання є суспільним товаром і володіє двома основними характеристиками: може використовуватися багатьма споживачами одночасно або послідовно, не зменшуючись при цьому в обсязі; для виробника украй складно і «втратно» враховувати всіх споживачів цього товару і виключити з процесу споживання осіб, що не сплатили його [5, 14].

На протиріччя між знанням-товаром та знанням як суспільним благом звертають увагу й С. Медведєв та І. Томашов. З їхньої точки зору, знання самі по собі – глобальне суспільне благо, що повністю задовольняє вимоги невинятковості та неконкурентності. Водночас у сучасному світі досить гостро постає питання захисту авторських прав і патентування винаходів. Учені повинні отримувати винагороду за свою працю, але як поєднувати принципи невинятковості й неконкурентності і при цьому гарантувати існування знань як глобального суспільного блага? Саме у пошуку відповіді на це питання виникла система державної підтримки досліджень, приватні фонди, система патентування винаходів. Остання, тимчасово обмежуючи невинятковість знання, підтримує матеріальну зацікавленість дослідників у продовженні роботи [15, 121-122].

Все повніше в умовах формування суспільства знань проявляється й геополітична сила знань. Адже саме здобуття нових знань лежить в основі науково-технічного розвитку кожної сучасної країни, що, в свою чергу, значною мірою визначає роль і місце тієї чи іншої держави у системі міжнародних відносин.

Як зазначають О. Антипіна та В. Іноземцев, найважливішим джерелом і рушійною силою постіндустріальної трансформації є технологічний прогрес з економічними, соціальними і політичними наслідками. Країни, що використовують його повномасштабні досягнення і внаслідок цього виконують роль сучасних економічних лідерів, утворюють у світовій спільноті постіндустріальну цивілізацію [2, 162].

Водночас зворотній бік геополітичної сили знань полягає у посиленні глобальних цивілізаційних розколів між державами-лідерами та іншими країнами, чие технологічне відставання не залишає їм жодних шансів та перспектив успішного розвитку.

З цього приводу С. Медведєв та І. Томашов зауважують, що знання в широкому сенсі цього слова є рушійною силою розвитку цивілізації, але також і джерелом зростання глобальної нерівності. Тоді як передові країни мають всі можливості для розвитку науки, аутсайтери залежать від технологій, гуманітарної і фінансової допомоги розвинених країн [15, 121].

Внутрішня структура знання у новій конфігурації також характеризується суперечливими тенденціями, що проявляються у поєднанні комплексності та міждисциплінарності знань та зростаючої спеціалізації та диференціації.

На думку О. Князевої, науково-технічний прогрес демонструє нам сьогодні подвійні тенденції. З одного боку, зростає спеціалізація різних наукових дисциплін, знання стає усе більш «езотеричним», доступним лише фахівцям, експертам у вузьких дисциплінарних областях. Воно стає усе більш формалізованим, певною мірою математизованим, вираженим символічно мовою навіть у таких споконвічно гуманітарних сферах, як психологія, лінгвістика, економіка. Воно стає анонімним, бо стираються риси особистості вченого, що створив ту або іншу наукову теорію. З другого боку, існує протилежна тенденція – тенденція до інтеграції і цілісності. Виникають поля полідисциплінарних досліджень, де у вивченні складного явища відбувається зустріч різних наукових дисциплін, між якими виникають взаємні впливи, наводяться мости взаємодії [9].

О. Наумкіна, аналізуючи суспільство знань, доводить, що у такому суспільстві зростає значення міждисциплінарного, системного знання, яке дозволяє самостійно знаходити і приймати відповідальні рішення в умовах невизначеності, в критичних і стресових ситуаціях, у тих випадках, коли людина стикається з новими вельми складними природними і соціальними явищами і процесами. Опанування таких знань і їх використання на практиці сприятиме забезпеченню безпеки існування, підвищенню якості життя людей [19, 34-35].

У цих умовах знання стає колективним продуктом, результатом спільної діяльності мережі наукових установ у різних країнах світу. Так, у Всесвітній доповіді ЮНЕСКО «До суспільства знань» підкреслено важливість для суспільства знань принципу спільної творчості, що заснований на ідеї безконкурентної колективної розробки. Практика спільної творчості дозволяє створити для користувачів можливість самостійної розробки використовуваних ними інструментів, заохочуючи тим самим користувачів до того, щоб самим ставати творцями знання. Крім того, вона показує, яким чином знання, введене в певний контекст, може бути реінвестоване в

масштабніші проекти, що далеко виходять за межі вихідного локального контексту [6, 189].

На думку В. Єфімова, глобальна конкуренція і обмеженість ресурсів, зростаюча складність і системність інновацій – все це вимушує підприємства до прийняття нової стратегії наукових досліджень. Сьогодні жодне велике підприємство, що займається інтенсивною розробкою технологій, поодинокі не впорасться з внутрішньою реалізацією і фінансуванням інноваційних проєктів, пов'язаних з системними дослідженнями. Виникають нові форми кооперації у сфері наукових досліджень і винахідницької діяльності [5, 10].

Колективний характер процесу отримання нового знання впливає й на конфігурацію користування ним. Засадничим принципом суспільства знань стає спільне користування знаннями. Як зазначено у Всесвітній доповіді ЮНЕСКО «До суспільства знань», спільне користування знаннями є наріжним каменем практичної діяльності і цінностей, на яких повинні будуватися суспільства знань; воно не може розглядатися як розподіл одного цілого, що всім роздається по частинах, як видобуток. Спільне користування знаннями не може зводитися до дроблення відомостей або до розподілу навиків, за допомогою яких кожен міг би самостійно розвивати певну сферу спеціалізації і компетенції. Розвиток знання вимагає співпраці усіх [6, 181].

В умовах формування суспільства знань все більш рельєфно проявляється синергетичний характер знань. Як зазначає С. Вовк, сьогодні синергетику тлумачать і як міждисциплінарний науковий напрям, і як нову методологію світобачення, і як нелінійну наукову парадигму, і як новий світоглядний орієнтир, і як загальну теорію самоорганізації тощо. І це природно, оскільки різні узагальнюючі підходи (особливо багатофакторні чи комп'ютерно-математичні), використовуючи синергетичну термінологію, поступово формують необхідні умови і передумови побудови предметних багатофакторних моделей, здатних більш ефективно розкривати онтологічні та філософсько-методологічні засади багатовекторного синтезу природничо-наукового і гуманітарного знання, предметно обминаючи глибоко заховані «риффи» лінійного світобачення, які надзвичайно важко виявити, а тим більше всебічно розкривати в дослідницькому полі однобічних ідей і уявлень, методів і підходів у класичній методологічній свідомості [41, 4].

На думку Н. Кочубей, завдяки дослідженням у галузі синергетики долається епістемологічний редукціонізм, що не визнає

багатоваріантності пізнання й тим самим висувається концепція епістемологічного плюралізму. Ця обставина орієнтує дослідника не на конфронтацію між концепціями, а на їх узгодження. Таким чином вибудовується нова постнекласична постійно змінювана картина світу, ядро якої складають певні синергетичні, екологічні, соціально-гуманітарні та інші теорії, які ґрунтуються на уявленнях про нерозривний зв'язок та взаємозалежність Природи і Людини [11].

Синергетичний ефект нової конфігурації знання виявляється у експоненціальному зростанні нового знання завдяки новим технологіям. У Всесвітній доповіді ЮНЕСКО «До суспільства знань» відзначається кумулятивний характер розвитку знання як результат революції в галузі нових технологій. У суспільствах знань, що народжуються, існує «добросесне коло»: завдяки технологічним інноваціям прогрес знання у короткий термін призводить до прирощення знання. У результаті відбувається прискорення виробництва знання [6, 21].

Водночас синергетичний характер знання передбачає його цілісність. Так, А. Мірошніченко зазначає, що інформаційний бум зумовлює тенденцію науки до процесу зростання, поновлення та накопичення знань та спричиняє постійне розширення предметних галузей дослідження. Ось чому ця тенденція сучасного світу передбачає й розвиток іншої тенденції, яка визначає спрямованість на цілісність знань. Це звертає увагу на те, що вузька спеціалізація призвела до розірваного знання, відчуженого від людини. Синергетичний підхід дозволяє зрозуміти важливість «цілісної організації» знання [17, 479].

На думку О. Князевої, саме цілісна («холістична») тенденція визначає характер науки майбутнього, де, судячи з усього, посилюватиметься інтеграція наукових дисциплін на полях полідисциплінарного дослідження і знайде особливу цінність здатність учених нелінійно і цілісно мислити. Тому одним із завдань перебудови систем сучасної освіти всіх рівнів є розвиток холістичного мислення, формування уміння розуміти широкий, або інколи навіть і глобальний, контекст досліджуваної проблеми, тобто уміння контекстуалізувати знання. Тренувати холістичний, а не аналітичний, погляд на світ стає насущною потребою сучасної науки. «Думай глобально, щоб успішно вирішити свою приватну і локальну проблему!» – ось гасло сьогодення. Так, сама суть сучасних досліджень у сфері нелінійної динаміки складних систем пов'язана із здатністю переносити моделі складної поведінки з однієї дисциплінарної сфери в іншу, тобто проводити дослідження в конкретній дисциплінарній

галузі, маючи загальне і глибоке розуміння закономірностей складної поведінки систем, що самоорганізуються, і феномену життя [9].

Нарешті, для нової конфігурації знання є притаманним сітвовий спосіб розповсюдження знань. Н. Кочубей, вважаючи мережі однією з суттєвих реалій сучасного суспільства, характеризує їх як складне нелінійне самореферентне середовище, що змінюється та самоорганізується, на відміну від системи, де існує структура, рівні ієрархії, певна якісна і просторова визначеність [12, 82].

Саме мережі, пише М. Кастельс, складають нову соціальну морфологію наших суспільств, а поширення «сітвовой» логіки значною мірою позначається на ході й результаті процесів, пов'язаних з виробництвом, повсякденним життям, культурою і владою [8, 494].

Дослідники сучасного етапу науково-технічного розвитку говорять про формування глобальної інноваційної сфери на базі дослідницьких мереж, які охоплюють весь світ, що завершує процеси виробничої і торговельно-фінансової глобалізації. У результаті створення глобальних наукових мереж змінюється не лише зміст і пріоритети досліджень, але і сама природа корпорацій, відбувається оновлення стилю і методів управління, складаються основи нової корпоративної культури [5, 11].

Розглядаючи наукові дисципліни з точки зору теорії організації соціальних систем, І. Москальов робить висновок, що дисциплінарна наука усередині кожної дисципліни має мережеву структуру, яка характеризується такими властивостями, як децентралізоване управління; неформальні стосунки; горизонтальні зв'язки; самоорганізація. Комунікативні мережі завжди існували в рамках окремих дисциплін, і саме вони визначали певну дисциплінарну єдність у системі науки. Сучасна ситуація у системі наукового знання сприяє розвитку єдиного міждисциплінарно-мережевого простору, якому мають бути властиві всі перераховані властивості мережевої організації [18, 209].

У сітвових суспільствах можливості обмінюватися і ділитися знаннями розширюються: ці суспільства є середовищем, особливо сприятливим для знання, оскільки надають конкретні умови для забезпечення загальної доступності знань, правда, поки що швидше у вигляді обіцянки, ще не реалізованої у світовому масштабі. У суспільствах знання, що складаються, дух спільного користування знаннями повинен розвиватися паралельно іншим цінностям, таким, як відвертість і допитливість. При цьому нові форми суспільного сітвового життя, що розвинулися, зокрема завдяки Інтернету, і сприяють обміну, взаємодії і загальному користуванню знаннями, є

горизонтальними і неієрархічними. Таким чином, є законні підстави сподіватися, що розвиток когнітивних здібностей кожного в суспільствах знання відбуватиметься не виключно у вигляді конкуренції або навіть необхідного змагання, а у дусі співпраці в ім'я загального блага – це прекрасно ілюструють моделі «спільних лабораторій» що займаються науковими дослідженнями, або програмні продукти Open Source у сфері інформаційних інструментів [6, 181].

Відповіддю на нові виклики інформаційної епохи та формування нової конфігурації знань мають стати якісні зміни в методології та змісті сучасної освіти. Метою цих змін стає формування такої системи освіти, яка здатна підготувати людину до життя у суспільстві знань.

Як відзначає А. Микитенко, особливо актуальними дискусії щодо освіти стають у період створення «суспільства знань», де саме освіченість людини, її спроможність творити, створювати унікальні продукти чи надавати унікальні послуги виступають у якості вирішального критерію і ефективності системи освіти, і багатовимірності особистості, спроможності людини проявляти необхідну гнучкість, адаптивні властивості тощо [16, 23-24].

Знання, інформація, технології сьогодні змінюються швидше, ніж одне покоління людей, тому зміна, змінність стає не винятком, а обов'язковою, однією з найбільш характерних рис життя людини і суспільства. Це вимагає від освітян формувати людину, здатну жити в системі постійно змінюваних координат, спроможну сприймати і творити зміни, здатну відокремити розумні зміни від нерозумних. Актуалізується завдання в навчальній діяльності не просто давати кількість знань або забезпечувати творче їх засвоєння. Значно більше актуалізується завдання щодо навчання дитини впродовж життя, і виробити не тільки уміння і навички навчатися, а й потребу в цьому. Третє завдання – навчити застосувати знання в практичній діяльності: професійній, суспільно-громадській, побуті. Перетворити знання з мертвого вантажу на методологію поведінки людини, основу прийняття рішень. Найважливіше – домогтися, аби знання стали підґрунтям діяльності людини. Іншими словами – утвердити знанневу людину. Лише так можна досягти рівня знанневого суспільства, яке вибудовуватиме свою діяльність на основі отриманих знань [14, 16].

На думку М. Карпенка, основними напрямками розвитку системи освіти в Україні у контексті розбудови суспільства знань є забезпечення доступності, якості й безперервності освіти. Вирішення цієї проблеми можливе через виконання комплексу наступних завдань: забезпечення прозорості та об'єктивності оцінювання знань, розробка і

запровадження єдиних критеріїв оцінювання навчальних закладів за рівнем якості освітніх послуг, підвищення відповідальності навчальних закладів за якість освітніх послуг, зростання рівня менеджменту в освітній галузі, оптимізацію розподілення коштів в освітній сфері, забезпечення попиту фахівців на ринку праці, подолання ізоляції навчального процесу від науково-дослідницької діяльності [7, 59].

О. Уваркіна акцентує увагу на трансформації принципів формування та розвитку освітнього потенціалу в умовах становлення інформаційного суспільства: якщо в індустріальну епоху панував знансвий підхід, який передбачав надання учню під час навчання максимального обсягу знань, умінь та навичок, то в епоху інформатизації посилюється орієнтація освіти на безперервний розвиток професійної компетентності. У зв'язку з цим нині головними принципами формування та розвитку освітнього потенціалу є такі: єдність навчання, виховання та самовиховання; доступність освіти; безперервність освіти; гуманізація освіти; гуманітаризація освіти; диференціація навчання; індивідуалізація навчання; демократизація освіти; інтеграція в освітній сфері; полікультурність; фундаменталізація та міждисциплінарна співпраця в освіті [21, 523].

ЛІТЕРАТУРА

1. *Андрущенко В.* Філософія освіти XXI століття: пошук пріоритетів // Філософія освіти. – 2005. – № 1. – С. 5-17.
2. *Антипина О.Н.* Постэкономическая революция и глобальные проблемы / О.Н. Антипина, В.Л. Иноземцев // Общественные науки и современность. – 1998. – № 4. – С. 162-173.
3. *Ведмедєв М.М.* Знання і людина знання в суспільствах знання [Електронний документ] // Мультиверсум. Філософський альманах. – К.: Центр духовної культури, 2006. – № 59. – Режим доступу: http://www.filosof.com.ua/Jornel/M_59/Vedmedev.pdf.
4. *Вовк С.* Цілісне світобачення й світорозуміння в міждисциплінарному контексті синергетики // Філософські науки. – 2008. – Вип. 1. – С. 3-9.
5. *Ефимов В.В.* Управление знаниями: учебное пособие / В. В. Ефимов. – Ульяновск: УлГТУ, 2005. – 111 с.
6. К обществам знания. Всемирный доклад ЮНЕСКО. – Париж: Издательство ЮНЕСКО, 2005. – 239 с.
7. *Карпенко М.М.* Модернізація вищої освіти як чинник розбудови суспільства знань в Україні // Стратегічні пріоритети. – 2006. – № 1. – С. 57-63.

8. *Кастельс М.* Становление общества сетевых структур / М. Кастельс // Новая постиндустриальная волна на Западе: Антология. – М.: Academia, 1999. – С. 492-505.
9. *Князева Е.Н.* Трансдисциплинарные комплексы знаний: синергетическая мудрость в образовании [Электронный документ] // Полигнозис. – 2001. – № 2. – Режим доступа: <http://www.polygnosis.ru/default.asp?num=6&num2=235>.
10. *Колесов В.П.* Человеческое развитие и экономика знаний / Человеческое развитие: новое измерение социально-экономического прогресса. [Учебное пособие под общей редакцией проф. В. П. Колесова]. – М.: Права человека, 2008. – С. 517-544.
11. *Кочубей Н.В.* Освіта в суспільстві знань: загроза чи розвиток? // Нова парадигма. – Вип. 65. – Ч. 1. – К.: Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2007. – С. 303-310.
12. *Кочубей Н.В.* Синергетичні концепти в нелінійних соціально-культурних контекстах: Автореф. дис. ... д-ра філософ. наук : 09.00.09. – К., 2010. – 36 с.
13. *Кочубей Н.В.* Системы и сети: сходство и различие // Філософія науки: традиції та інновації. – 2009. – № 1. – 82-90.
14. *Кремень В.* Освіта в контексті сучасних соціокультурних змін // Філософія освіти. – 2008. – № 1-2. – С. 15-21.
15. *Медведев П. С.* Знание и образование как глобальные общественные блага / П. С. Медведев, И. А. Томашов // Вестник международных организаций. – 2009. – № 2. – С. 121-125.
16. *Микитенко А.В.* Освіта сьогодні: необхідність та напрямки трансформації // Нова парадигма. – Вип. 83. – К.: Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2009. – С. 23-33.
17. *Мірошниченко А.А.* Освітній процес та синергетична методологія // Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць. – 2012. – Вип. 57. – С. 477-481.
18. *Москалев И.Е.* Сети научных коммуникаций: междисциплинарный подход // Философия науки. – Вып. 11: Этнос науки на рубеже веков. – М.: ИФ РАН, 2005. – С. 196-211.
19. *Наумкина Е.А.* От информационного общества к обществу знаний: образовательный аспект // Філософські науки. – 2009. – Вип. 1. – С. 30-37.
20. *Охріменко Л.В.* Персонізація раціонального знання в парадигмі постнекласичної науки : Автореф. дис... канд. філос. наук : 09.00.03. – Львів, 2009. – 19 с.
21. *Уваркіна О.В.* Інтелектуальний потенціал освіти інформаційного суспільства // Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць. – 2012. – Вип. 58. – С. 521-527.

Кулиненко Л. Б. Формирование новой конфигурации знаний как ответ на вызовы информационной эпохи.

Особенности формирования новой конфигурации знаний рассматриваются как ответ на новые вызовы информационной эпохи, что интенсифицирует процесс обучения и деятельности человека, интеллектуализирует жизненное пространство, а также возлагает на человека дополнительные умственные (мыслительные) нагрузки.

Ключевые слова: человек, знания, образование, культура, интеллектуализация жизненной среды, новая конфигурация знаний.

Kulinenko L. B. Formation of a new configuration of knowledge as a response to the challenges of the information age.

Features of the formation of a new configuration of knowledge seen as a response to the new challenges of the information age, intensifies the learning process and human activities, makes the living space intellectual, holds the human additional mental (mental) load.

Keywords: people, knowledge, education, culture, the intellectualization of the living environment, the new configuration of knowledge.

Фомін Ф. В.

ФОРМУВАННЯ ПАРТНЕРСЬКОЇ МОДЕЛІ СІМ'Ї У КОНТЕКСТІ СОЦІОКУЛЬТУРНИХ РЕАЛІЙ СУЧАСНОЇ УКРАЇНИ

У статті визначено та охарактеризовано складові, необхідні для формування в умовах сучасної України партнерської сім'ї як моделі щасливої та найбільш плідної форми її існування.

Ключові слова: сім'я, щаслива сім'я, подружнє життя, любов, довіра, вірність.

У сучасному європейському, зокрема українському, суспільстві на відміну від цілого ряду історичних періодів минулого головним мотивом вступу до шлюбу є почуття любові між чоловіком та жінкою [1, 21]. Створюючи сім'ю, подружжя вірить, що їхня родина буде міцною та щасливою. Проте реальність свідчить про інше. На 1000 шлюбів в Україні в середньому припадає 550 розлучень [2], при цьому більшість сімей з тих, що не розлучилися, не є щасливими у своєму подружньому житті.

Чому відбувається так, що більшість сімей не спроможна «виростити» власне щастя і зробити шлюб таким, яким вони хочуть,

щоб він був? Однозначної простої відповіді тут бути не може. Однак із впевненістю можна стверджувати, що одного тільки прагнення і бажання бути щасливими недостатньо. Необхідно мати певні уявлення про сім'ю, усвідомлювати принципи, на яких будується справжня партнерська сім'я, знати, як працювати над стосунками в сім'ї, а в першу чергу розуміти, що є основою сім'ї, її глибинною екзистенціальною сутністю.

Таким чином, мета статті – на основі сучасних соціокультурних реалій визначити складові формування партнерської моделі сім'ї.

Із впевненістю можна стверджувати, що партнерська сім'я може бути створена тільки на засадах любові та згоди, довіри, вірності, рівної поваги люблячих людей один до одного, терпіння, уважного ставлення і ніжності за умови достатньої особистісної зрілості кожного з подружжя. Розглянемо цю квінтесенцію більш детально.

Першою складовою формування щасливої (партнерської) сім'ї, на якій ми акцентували увагу, є любов. А що таке любов? У філософському енциклопедичному словнику любов трактується як «спрямованість почуття та волі на іншу особистість, людську спільність чи ідею, супроводжувану потребою «віддати себе» улюбленому предмету (...), в емоціональній межі «злитися» з ним» [3, 327].

Київський дослідник Світлана Крилова інтерпретує феномен любові як «найглибше відчуття повноти особистісного буття і переживання цілісності в єднанні з іншою особистістю, світом та Абсолютом. Саме в любові в найбільшій мірі проявляється принципова відкритість буття людини, яка знаменує вихід поза межі повсякденних та граничних ситуацій у позамежне (метакричне) буття» [4, 113].

Про сутність любові влучно сказав А. Екзюпері: «Любити – це означає дивитись не один на одного, а дивитись разом в одному напрямку». «Любити, – писав Л. Толстой, – означає жити життям того, кого любиш».

Підсумовуючи думки вчених, письменників, можемо сказати, що подружжя любов – це найперше бажання і готовність жити заради добра і щастя «другої половини». Це увага і турбота, вміння відчувати душу тієї людини, яка поряд із тобою. Це повага один до одного і терпіння. Любов – це спільна творчість і щаслива праця. Заради любові людина повинна бути готовою змінюватися на краще і вдосконалюватися. Вона повинна прагнути зробити свою половинку щасливою. Але для цього потрібно зрозуміти, що таке щастя, як його зберегти і як примножити любов у сім'ї. За певних умов любов

зберігається у сім'ях навечно і ніколи їх не залишає, не стає слабшою з часом, а навпаки, стає більш міцною та глибокою.

І коли двоє людей впевнені, що саме так вони розуміють любов, більш того, вони готові поступово формувати таку любов у своїх взаємостосунках, то це є хорошим підґрунтям для створення партнерської сім'ї.

Наступними ключовими складовими у формування партнерської сім'ї є довіра і чесність. «Як можна мати справу з людиною, якій не можна довіряти? Якщо у візку немає осі, як можна в ньому їздити?» – говорив видатний стародавній мислитель і філософ Китаю Конфуцій, розглядаючи довіру як одну з основ, на яких формуються взаємини людей. «Довіра, – пише С. Крилова, – це глибинна основа стосунків чоловіка та жінки, стрижень, без якого розпадається сім'я. Без довіри подружжя сім'я перетворюється на союз самотніх людей, відчужених один від одного. Довіра створює в сім'ї атмосферу свободи й екзистенціальної відкритості, а тому допомагає розвивати відносини, робить їх творчими і натхненними» [4, 63].

Однак така довіра не є даністю, вона формується в процесі спілкування і пізнання один одного. Які вчинки робить кожен із подружжя, чи підтримують вони один одного у складних життєвих ситуаціях, як реагують на ті чи інші обставини в житті тощо.

Щоб подружжя могло повністю довіряти одне одному, воно повинно розвивати у своїх стосунках аспект дружби. Щасливі сім'ї – це сім'ї справжніх друзів. У житті чи не кожную людину супроводжують друзі та товариші, більш того, дуже часто друзям довіряють значно більше, ніж членам сім'ї або близьким. Однак із того моменту, коли двоє людей формують свою сім'ю, взаємостосунки з їхніми друзями і близькими повинні зазнати суттєвих змін. Тому що саме чоловік і дружина із цього моменту є найдорожчими і найближчими один одному людьми. У них не повинно бути проблем чи питань, які вони не могли б обговорити один з одним. І якщо створивши сім'ю, подружжя буде, як і раніше, більше довіряти своїм друзям або близьким, то навіряд чи можна буде вести мову про формування повної довіри у сім'ї.

Досягнути повної довіри у сім'ї складно, для цього необхідні час і зусилля, однак втратити його можна за мить. Тому протягом усього спільного життя подружжя повинно бути максимально чесним один перед одним.

Наступною, не менш значущою складовою, без якої неможливо сформувати щасливу партнерську сім'ю, є вірність. «Що можуть люди без вірності? Що вдається без вірності? Нічого», – зазначає російський

філософ І. Льїн [5]. «Все велике закладено глибоко; воно зріє повільно; потребує людей із глибокими почуттями і твердою волею – людей, які мають потребу в остаточній міцності своїх переконань і які почувають себе добре тоді добре, коли знають, що їх підтримує вірність. Швидко виникає лише неповноцінне; проте воно й живе недовго» [5].

Багато хто розглядає феномен вірності лише як подружню вірність. Але це дуже поверхово. Суть цього слова значно глибша і полягає в тому, що подружжя, перед тим як створити свою сім'ю, зобов'язано «спалити всі мости», які дозволили б повернутися назад. «Щоб бути вірним, треба щось любити; тобто треба взагалі вміти любити, а саме безроздільною повною любов'ю. Ця любов і визначає людину. Вона прив'язує її до улюбленої цінності, і вірність, таким чином, є прихильністю цінності. Хто нічого не любить, той, неприкаяний, пурхає, нічому не вірний, хто все зраджує. Хто дійсно любить, той «не може інакше»: в ньому панує внутрішній закон, свята необхідність. Не те, щоб ця необхідність була йому за тягар або поневолювала його: ні, але він і не хоче інакше, він нічого іншого і не бажав би і не міг. Цю необхідність він сприймає як щось обране ним і бажане: як самовизначення, як істинну свободу. Вона для нього легка і «природна»; і він несе і свою вірність як єдину і природну можливість свого життя...» [5].

Людина не в силах передбачити те, що чекає на неї в житті. Не виключено, що з часом у сім'ї може трапитися лихо (подружжя не зможе мати дітей, хтось, потрапивши в аварію, стане інвалідом і йому буде необхідний догляд, більш того, пара більше не зможе вести статеве життя і т. д.) Кожен із подружжя повинен поставити собі запитання: «Як я буду чинити в такій ситуації?» І тільки тоді, коли закохані з усією відповідальністю зможуть сказати, в першу чергу самим собі, а потім і один одному, що готові любити свою другу половину і піклуватися про неї і радості і в горі, і в багатстві і в бідності, і в хворобі і в здоров'ї, до самої смерті, тоді можна робити крок до створення своєї сім'ї, оскільки є підстави для того, що подружжя зможе подолати ті труднощі і конфлікти, які неодмінно виникнуть в їхньому житті.

«У сфері людських стосунків віра, – зазначає з цього приводу Е. Фромм, – є неодмінною рисою будь-якої серйозної (...) любові. «Мати віру» в іншу людину – це значить бути впевненим у надійності й незмінності її фундаментних установок, самої суті її особистості, її любові. Під цим я маю на увазі не те, що людина не може змінювати своїх думок, а те, що її основні мотивації залишаються одними і тими

ж; наприклад, що її повага до життя і людської гідності складає частину її самої і не може змінитися» [6, 179]. Цю унікальну властивість вірності І. Льїн описує так: «Я залишаюся тим, хто я є, я буду любити те, що прив'язало моє серце; і я буду діяти так, поки мої груди будуть здійматися від подиху життя». Здається, як просто поводитися вірність! Однак вона – рідкісний гість на землі [5]. Чому?.

Отже, розглянувши кілька ключових складових, необхідних для формування партнерської сім'ї, ми підійшли до наступної умови. Для того щоб подружжя могло свідомо розвивати і підтримувати у своїй родині описані вище чесноти, кожен з них певною мірою повинен бути зрілою особистістю, де зрілість у першу чергу означає вміння взяти на себе певні зобов'язання і готовність відповідати за прийняті рішення.

Згідно з нашим законодавством, як, втім, і з законодавством більшості європейських держав, перед тим як одружитися, людина повинна досягнути 18 років. Тобто прийнято вважати, що до цього віку людина вже може бути відносно зрілою особистістю, яка здатна взяти відповідальність за себе, свою другу половину, за дітей і т. д. Однак до цього віку всі люди мають зовсім різний рівень зрілості.

Слід зазначити, що подружжя зрілість містить у собі кілька основних видів: фізичну, юридичну, сексуальну, економічну, психологічну. Однак якщо з фізичною (здатність організму виконувати елементарні завдання, які передбачає шлюб, до прикладу прибирання, готування їжі, покупка продуктів та ін.) та юридичною (досягнення 18 років до реєстрації взаємин) зрілістю все відносно зрозуміло, то на сексуальній, економічній та психологічній зрілості варто зупинитися більш детально.

Отже, що ж таке сексуальна зрілість? Було б серйозною помилкою вважати, що це лише здатність і вміння вести статеве життя. Якщо подружжя саме так розглядає цей аспект зрілості, сприймаючи один одного як об'єкт задоволення певних своїх потреб, це неминуче призведе до руйнування взаємин.

Сексуальна зрілість – це складний феномен, який містить у собі цілу низку компонентів: і біологічний (можливість народжувати дітей), і емоційний (пов'язаний з почуттєвим сприйняттям статевого партнера, з інтуїтивним сприйняттям його намірів, бажань, його стану), і інтелектуально-вольовий (пов'язаний з піклуванням про іншу людину) тощо.

На жаль, ані в школі, ані в батьківській сім'ї більшість з нас, проходячи стадії дитинства та юності, як правило, не отримує знань про те, що значить сексуальність людини і як нею необхідно розпоряджатися в житті. Не отримуючи цих знань вдома, підліток

черпає їх із вулиці, а вулиця вчить його споживати. Сучасна музика, живопис, фотографія, реклама і мода, ЗМІ та інші засоби комунікації переповнені еротикою і сексуальністю, все навколо говорить про те, щоб людина цим користувалася і таким чином брала від життя все.

Однак серйозною проблемою тут є те, що молодь, занадто рано заглиблюючись у практичне вивчення природи людської сексуальності, ведучи активне і безладне статеве життя, не знає розміру ціни, яку їй так чи інакше доведеться за це заплатити в майбутньому.

До цієї страшної ціни входять: безпліддя, небажана вагітність, аборти, різні венеричні хвороби, підвищений ризик подружньої зради, властивий як чоловікам, так і жінкам (це пояснюється тим, що у людини, яка веде активне статеве життя до шлюбу, з'являється звичка змінювати партнерів і, перебуваючи в шлюбі, їй набагато важче придушити це прагнення, зупинитися), психічні розлади тощо.

Важко уявляти ситуацію, коли двоє людей, які знайшли один одного, прийняли рішення створити сім'ю, мріючи про дітей і прекрасні взаємини, раптом дізнаються, наприклад, про те, що вони ніколи не зможуть мати своїх власних дітей, і причиною такої ситуації у більшості випадків є їхня незріла, неправильна сексуальна поведінка в юнацькому віці, – це трагедія. Це та ціна, яку вони, як правило, не готові сплачувати.

За офіційною статистикою станом на 2010 рік в Україні зафіксовано понад 820 тисяч безплідних подружніх пар [1, 143]. За неофіційними даними станом на 2012 рік таких сімей налічується близько 1,5 млн. Причин тому багато, але їхня левова частка припадає саме на недбале ставлення до своєї сексуальної поведінки в юнацькому віці. Крім того, змінюючи сексуальних партнерів, постійно створюючи і розриваючи взаємовідносини, травмується емоційно-психологічний, почуттєвий, духовний світ людини.

Тому вкрай важливо пам'ятати, що перед ухваленням будь-якого рішення необхідно уявляти, яким буде результат. Треба поставити собі питання: «Яку ціну я повинен буду заплатити за це задоволення?» Однак людина не завжди готова думати та аналізувати до того, як робити якісь вчинки. Часом простіше сприйняти те, що диктує суспільство та навколишній світ.

Що ж включає в себе економічна зрілість? Звичайно ж, це здатність забезпечити себе та членів своєї сім'ї, не залежно від віку подружжя, усім мінімально необхідним для нормального існування. Однак це не так однозначно. На жаль, у нашій державі вкрай рідко можна зустріти економічно зрілу сім'ю, тим більше молоду, оскільки

рівень бідності в країні є вкрай високим, а рівень життя – низьким. Більш того, за даними Інституту соціологічних досліджень, найбіднішими в Україні є саме сім'ї з дітьми. Так, рівень бідності сімей з двома дітьми становить 39,6 %, з трьома – 53,8 %, з чотирма і більше дітьми – 72,3 %. Нонсенсом є те, що навіть у сім'ях, в яких обоє батьків працюють, рівень бідності сягає 23,1 % [7].

Таким чином, в умовах українських реалій певна економічна незрілість – це нормальне явище, особливо властиве молодій сім'ї.

Однак є різниця, якщо уявити, наприклад, молоду пару, яка хоче створити свою сім'ю, хоча в змозі покривати лише 20-30% своїх витрат, але при цьому майбутнє подружжя має реальне бачення того, в який спосіб протягом певного часу воно зможе збільшити свої прибутки. У такій ситуації можна говорити про певну економічну зрілість закоханих.

Однак коли двоє студентів, які не мають зовсім ніяких доходів, не мають, крім того, і терпіння, створюють власну сім'ю, їх не можна назвати готовими до шлюбу. Вони ще занадто незрілі, оскільки недооцінюють той вплив, який буде чинитися на їхню сім'ю тими, хто буде їх утримувати: чи то батьками, чи друзями або будь-ким іншим. Така сім'я не зможе приймати самостійні рішення і нести за них відповідальність. Перший час, можливо, це і не буде помітно, однак незабаром усі незручності, пов'язані з повною залежністю, почнуть проявлятися, травмуючи взаємини, що, найімовірніше, призведе до розриву.

При цьому важливо не впадати в іншу крайність і розуміти, що для щастя в сім'ї необхідний достаток, а не розкіш. Якщо в людини занадто багато речей, будинків, автомобілів, то в неї всі думки зайняті речами, в неї не залишається часу на спілкування з коханими.

Отже, ми підійшли до п'ятого виду зрілості – зрілості психологічної. Сьогодні про неї дуже багато говорять у суспільстві, однак говорять досить розмито. З точки зору автора, психологічна зрілість – це квінтесенція всього того, що ми досліджували вище. Це стан, який сприяє процвітанню в житті, розкриттю всіх талантів людини, її здібностей, конструктивному спілкуванню з іншими людьми, адекватному сприйняттю реальності, задоволенню важливих потреб людини соціально прийнятним чином.

Психологічна зрілість сприяє добробуту в сім'ї, блискучій кар'єрі та професійному зростанню, взаєморозумінню при спілкуванні з людьми. Зріла людина так розпоряджається своєю психічною і біологічною енергією, що практично вся ця енергія витрачається на

конструктивні потреби: творчість, любов, розвиток, освіту, зростання рівня житті тощо.

Резюмуючи, слід зазначити, що людину не можна вважати підготовленою до шлюбу, соціально зрілою, якщо в неї не сформовані уявлення про те, навіщо вона вступає до шлюбу, чого чекає від сім'ї, які взаємини хоче побудувати.

Для створення гармонійної сім'ї люди, які мають на меті побратися, повинні вміти спроектувати оптимальну і реалістичну модель своєї майбутньої сім'ї, її спосіб життя, враховуючи при цьому вплив способу життя і традицій батьківських сімей, житлові та економічні умови, джерела доходів, а також шляхи здійснення своїх планів на майбутнє.

Це не означає, що у кожного має бути готова ідеальна картинка майбутньої сім'ї і розуміння того, як все буде відбуватися, проте ці питання людям, які створюють сім'ю, повинні бути не байдужі, більш того, вони повинні знаходити на них відповіді.

Подружжя зрілість не формується за рік чи п'ять, вона формується протягом усього життя з моменту нашого зачаття. У кожного з нас різні дитинство і юність, у когось вони нестерпні, у когось щасливі, тим не менш, якими б вони не були, ми завжди можемо змінювати і коригувати своє життя і самих себе.

Завершуючи аналіз необхідних для формування партнерської сім'ї умов і елементів, наведемо міркування І. Льїна про поняття щастя в більш широкому розумінні. «Що ти маєш на увазі, друже, що ти хочеш, коли говориш про щастя? – «Цілком природно: здоров'я, щоб вимагати всього, багатства, щоб все могли; влади, щоб усього досягти. Ось я і щасливий!» Щасливий? Навряд чи! Лише тоді ти зрозумієш, що тобі не вистачає найбільш істотного; що ти йдеш великою і широкою дорогою розчарування. Хочеш дізнатися секрет щастя? Так послухай. Щастя не можна впіймати. Не шукай, не ганяйся за ним, залиш старання і муки! Щастя приходить саме. Але не чекай на нього, не питай про нього, не вимагай нічого! Шукай чогось іншого: чогось небудь вірного, великого, за що варто було б жити, боротися і померти. Присвяти себе цій справі з любов'ю, живи нею так самовіддано, як тільки зможеш; служи їй вірно і самозабутньо, але не шукай “щастя”» [5].

Тим вірним і великим, заради чого варто жити, боротися і померти, є в першу чергу сім'я в екзистенціально глибокому розумінні цього слова. Оскільки коли в сім'ї кожної людини живе любов і злагода, довіра, вірність, повага, терпіння, уважне ставлення, ніжність, то це дозволяє їм вийти на якісно новий рівень буття, наближаючи до

еднання з Абсолютом. Саме такі чесноти є основою по-справжньому щасливої партнерської сім'ї.

ЛІТЕРАТУРА

1. Становище сімей в Україні (за підсумками 2000-2009 років): Щорічна державна доповідь Президентів України, Верховній Раді України, Кабінету Міністрів України про становище сімей та стан реалізації державної сімейної політики / Міністерство України у справах сім'ї, молоді та спорту, Державний інститут розвитку сім'ї та молоді. – Київ, 2011. – 224 с.
2. Природний рух населення у 1992–2010 роках. Дані державного комітету статистики [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.ukrstat.gov.ua.
3. Философский энциклопедический словарь / Редкол.: С. С. Аверинцев, Э.А. Араб-Оглы, Л.Ф. Ильичев и др. – 2-е изд. – М.: Сов. Энциклопедия, 1989. – 815 с.
4. *Хамитов Н.* Этика и эстетика словарь ключевых терминов / Н. Хамитов, С. Крылова, С. Минева. – К. : КНТ, 2009. – 336с.
5. *Ильин И.А.* Книга раздумий: [сборник] / И.А. Ильин; [пер. с нем. О. Колтыпиной, З. Антипенко]. – Москва: Терра-Кн. клуб, 2007. – 525 с.
6. *Фромм Э.* Психоанализ и религия; Искусство любить; Иметь или Быть?: Пер. с англ. – К.: Ника-центр, 1998. – 400 с.
7. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження державної цільової соціальної програми подолання та запобігання бідності на період до 2015 року» від 31 серпня 2011 року № 1057 [Електронний документ]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1057-2011-%D0%BF>.

Фомин Ф. В. *Формирование партнерской модели семьи в контексте социокультурных реалий современной Украины.*

В статье определены и раскрыты составляющие, которые необходимы для формирования партнерской семьи в условиях современной Украины как модели счастливой и наиболее плодотворной формы существования семьи.

Ключевые слова: семья, счастливая семья, супружеская жизнь, любовь, доверие, верность.

Fomin F. V. *Composition of family partnership model in the context of sociocultural fundamentals of modern Ukraine.*

In this article is to identify and to disclose the components that are required to construct the partner family under the conditions of modern Ukraine as a model of a happy family and most productive form of its existence.

Keywords: a family, a happy family, married life, love, trust, faith.

Шандор Ф. Ф.

ТРАНСФОРМАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ ТЕОРЕТИЧНО ОБҐРУНТОВАНИХ ОРІЄНТИРІВ ВНУТРІШНЬОЇ І ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ

У статті проаналізовано ставлення до ідеології як в Україні, так і в інших республіках колишнього СРСР, що зазнало істотних змін. Ідеологія впливає на всю сукупність соціальних відносин, що визначають глобальний розвиток сучасного людства. Вона є багатограним явищем, що вміщує сукупність соціальних поглядів й етичних настанов, системи цінностей і політичних орієнтацій.

Ключові слова: трансформаційні процеси, національна свідомість, національне виховання, національні орієнтири.

Відразу після розвалу Радянського Союзу ставлення до ідеології було переважно негативним, оскільки тотальна ідеологізація суспільного життя епохи «розвиненого соціалізму» викликала у громадській свідомості ефект несприйняття, відторгнення цього явища взагалі. Поширеною була теза, що будь-яка ідеологія погана і слід позбутися цього феномену в усіх його виявах. Проте згодом стало очевидним, що боротьбу за звільнення від тоталітарної ідеології не слід поширювати на ідеологію загалом. Трансформаційні процеси вимагали глибокого ідеологічного забезпечення, теоретично обґрунтованих орієнтирів внутрішньої і зовнішньої політики.

Філософська спадщина, присвячена проблемам ідеології, здатна вразити своїм обсягом і розлогістю тематики. За два століття наукового осмислення цього явища виникла низка шкіл і напрямків, що відображають різноманітні підходи до розуміння природи, ролі й місця ідеології в житті суспільства. Найбільш відомі опінії належать К. Марксу, К. Мангейму, Т. Парсону, Р. Мертону, П. Бурдьє, Г. Маркузе, М. Горькаймеру, Т. Адорно, К. Попперу, Ю. Габермасу, М. Фуко, Р. Барту, К. Гірцу, Л. Альтюссеру, О. Уледову, М. Яковлеву та ін. Але жодна з них не претендує на безумовне й універсальне знання стосовно ідеології. З відомих причин питання теорії ідеології в українській філософії почали об'єктивно й ґрунтовно розробляти лише наприкінці ХХ століття. Сьогодні це також є предметом дослідження вітчизняних науковців, зокрема Л. Губерського, В. Андрущенко, М. Михальченка, В. Заблоцького, П. Кравченка та інших, погляди яких також зазнали впливу світових трансформаційних і глобалізаційних процесів.

Метою дослідження є виявлення найбільш значущих чинників методологічного, соціально-історичного, світоглядного характеру, які найбільш виразно вплинули на розвиток теорії ідеології. Це стає дуже складним завданням, якщо не визначити спектр тем, якому віддають перевагу дослідники.

На думку автора, доцільно спершу виокремити теми, засобом розгляду яких можна виявити визначальні чинники методологічного, соціально-історичного, світоглядного характеру, які найбільше вплинули на розвиток теорії ідеології. Отже, ключовим питанням дослідження феномену ідеології є:

– природа й сутність ідеології (К. Маркс, Ф. Енгельс, представники Франкфуртської школи, «соціології знання», неопозитивісти);

– характеристика соціальних функцій ідеології (Т. Парсонс, О. Лемберг, А. Гоулднер, Л. Альтюссер, К. Гіртц, П. Бурдьє), зокрема вивчення її ролі в індустріальному й тоталітарному суспільстві (Г. Маркузе, Т. Адорно, К. Ленк);

– причини, спрямованість і форми трансформації ідеології в історичній ретроспективі і в сучасному світі (Ю. Габермас, М. Фуко, Р. Барт й ін.)

У зв'язку із заідеологізованістю і моноідеологічністю комуністичного ладу в перші роки незалежності ідеологія піддалася науковому остракізмові, ідеологічна проблематика часто випадала з поля наукових інтересів, а сам термін набував негативного відтінку. Дослідники якщо й зверталися до цієї проблеми, то переважно в ракурсі розгляду й аналізу тоталітарної ідеології. Нерідко цю проблему намагалися вирішити, не включаючи ідеологію до складу значущих інституційних утворень або ж відводячи їй незначну роль [9, 134].

Дослідження ідеологічного простору сучасної України, пошук об'єднавчої ідеології українського суспільства та визначення її елементів знайшли відображення у працях вітчизняних суспільствознавців: А. Білоуса, О. Валевського, І. Гаврилюка, В. Заболоцького, В. Корнієнка, В. Кременя, І. Кресіної, В. Лісового, О. Лановенка, М. Михальченка, І. Попової, В. Ребкала, Ф. Рудича, П. Ситника, В. Скуратівського, С. Телешуна, у дисертаційних роботах О. Заздравної, В. Тарана, Р. Войновича, І. Смагіна та інших.

Особливістю України є те, що вона розташована на цивілізаційному перехресті. Тому виникають труднощі з генеруванням консенсусної ідеологічної концепції, здатної об'єднати націю. Крім того, слід

враховувати, що Україна перебуває в перехідному періоді свого розвитку. Його особливості зумовлені, по-перше, залишковими обставинами життєдіяльності суспільства, що склалися в системі колишніх соціальних координат; по-друге, дестабілізацією основних показників якості життя, спричинених насамперед різким розривом колишніх збалансованих зв'язків; по-третє, неефективним і надто тривалим пошуком суспільних пріоритетів і стратегічних партнерів; нарешті, інертністю суспільної психології людей, які звикли керуватися далеким від демократії та ринкових відносин цінностями [1, 360].

Якщо коротко згадати історію розвитку української ідеологічної думки, то більшість дослідників вказують на три основні шляхи її розвитку.

Перший шлях – «малоросійська» ідея. Її сутність полягає в тому, що Україна є частиною так званого «російського світу», тому вона має притримуватись проросійської орієнтації. На сьогодні її прибічниками є представники лівого і лівоцентристського спектру українського політикуму (КПУ, частково СПУ, СелПУ), УПЦ (московського патріархату), різноманітні товариства «російської культури» тощо.

Реконструкція історичного міфу. Росіяни і українці – брати-слов'яни, що мають спільну віру, культуру, традиції. Київська Русь – колиска трьох братніх народів. Після її розпаду українці й росіяни як частина єдиного цілого завжди прагнули до воз'єднання, чого й досягли в 1654 році в Переяславі. У 1991 році внаслідок підступів Заходу і зради власної еліти сталося знищення загальної батьківщини і штучне розмежування братніх народів.

Культурно-лінгвістична парадигма. Двомовність, акцентування на загальних рисах. Українська культура в цьому контексті є локальним виявом загальноросійської.

Другий шлях – ідея незалежної України («самостійницька» ідея). Умовно її можна розділити на два підвиди: ліберальну (ліберально-демократичну) та націоналістичну. Орієнтована на захід. Її прибічниками – центристи і представники правоцентристського спектру української політики (ПРП, «Рухи», КУН, СНПУ), греко-католики, численні неурядові організації.

Реконструкції історичного міфу. Київська Русь – українська держава. Її спадкоємцем є Велике Князівство Литовське, яке в результаті Кревської та Люблінської унії оформилося разом з королівством Польським у Річ Посполиту. Війна Богдана Хмельницького між старою (магнати) і новою (козаки) українською шляхтою, що закінчилась катастрофою («Руїною»). Після цього – перманентна боротьба за незалежність (Виговський, Мазепа,

---

Центральна Рада/Директорія, ОУН-УПА), що закінчилася в 1991 році проголошенням Акту про незалежність України.

Культурно-лінгвістична парадигма. Україна – європейська держава. Акцентування на пріоритетності української мови над російською, сумісності з європейською культурою, що не притаманне північно-східному сусіду (братства, елементи Ренесансу, Реформація і Контрреформація, Магдебурзьке право і т.п.).

Третій шлях – «імперська ідея». Умовно її можна розділити на проросійську та антиросійську. Київ є альтернативою Москві в сенсі домінації на поствізантійському просторі. Основними прибічниками цієї ідеї себе проголошують УНА-УНСО, «Щит Батьківщини» (антиросійська лінія), різні право- та ліворадикальні проросійські громадські організації (проросійська лінія), представники школи аріософії.

Реконструкція історичного міфу. Україна – колыска арійської цивілізації, прабатьківщина аріїв. Кіммерійські, скіфські, сарматські державні утворення – це протоукраїнські держави. Україна – спадкоємиця православ'я і візантійської цивілізації у східних слов'ян. Київ – «мати міст руських», духовний центр, який за умов духовного занепаду слов'яно-візантійської цивілізації приречений стати центром її відродження.

Культурно-лінгвістична парадигма. Україна – справжній центр поствізантійського світу, Heartland («Серединна земля») Великого Євразійського простору. Пріоритет лендпатріотизму (патріотизм, що базується на землі/території) над фолькпатріотизмом (патріотизм на підставі сутнісних ознак народу). Глорифікація всіх, хто мислив Україну ширше, ніж «від Сяну до Дону» (князь Святослав, Безбородько, Капніст, Липа, Скоропадський). У лінгвістичному сенсі «проросіяни» акцентують увагу на церковнослов'янській мові, «антиросіяни» – на паралелях української мови і санскриту.

Упродовж попередніх двох десятиліть українське суспільство зазнало істотних змін. Зрушення у всіх сферах життя створили низку проблем, характерною особливістю яких є невідповідність між новими вимогами життя та старими схемами життєдіяльності, несформованістю загальних орієнтирів і критеріїв для створення ефективних соціальних систем. Динаміка суспільного буття загострила проблематику місця і функції, самореалізацій і соціальної ролі людини. Це призводить до дезорієнтованості соціальної діяльності, до напруженості, конфліктогенності форм її перебігу. На цьому тлі актуалізується потреба формування ідеології як соціальної стратегії,

яка задавала б цілі, смисли, горизонти життєдіяльності як людини зокрема так і суспільства загалом.

Як відносно систематизована сукупність уявлень, поглядів, сутнісною рисою яких є функціональний зв'язок з інтересами і спрямуваннями соціальних груп, ідеологія є невід'ємним функціональним компонентом громадянського суспільства, одним з елементів його фундаменту. Постаючи теоретичною формою обґрунтування та легітимізації суспільних цінностей, ідеологія з точки зору функціональної ролі у суспільстві є суспільним інтегратором і координатором у вирі відцентрово спрямованої свідомості окремих соціальних груп. Подібно до того, як держава є інтегратором і координатором суспільного буття у вирі різноманітних інтересів та потреб окремих людей і соціальних груп, так ідеологія є координатором та інтегратором у виразах свідомісного та світоглядного полів, що взаємодіють і взаємозалежать від потреб, інтересів та цінностей людського життя.

Наукове дослідження ідеології як феномену суспільного життя отримало свій розвиток у ХІХ – на початку ХХ століття. Класичним виявилось осмислення ідеології, здійсненне К. Марксом, В. Леніним, М. Манґеймом, Т. Адорно, Л. Альтюссером, А. Грамші та іншими вченими, які здійснили спробу розкрити сутність цього явища, систематизувати та структурувати ідеологічні компоненти.

Закладене в цей період протиставлення двох різних підходів до розуміння ідеології визначило розбіжності в дослідженнях. У радянській науці відстоювалася можливість існування наукової ідеології і на цій підставі аналізувалися роль, значення, місце і соціальні функції марксистської ідеології на противагу «ілюзорності», «хибності» ідеології буржуазної. З кінця 70-х років ХХ століття Н. Біккеніним, А. Уледовим, М. Яковлєвим, Ж. Тощенком були створені узагальнюючі теоретичні праці, що розкривали сутність ідеології її основні функції і роль.

Український період вивчення ідеологічного процесу можна умовно поділити на два етапи: перший розпочався за радянських часів у 70-х роках ХХ століття і був представлений філософами, що розглядали ідеологію як невід'ємну частину суспільної свідомості з їх істинними й помилковими переконаннями. Українська філософська думка того часу була практично тотожною радянській філософії. Другий період хронологічно співпадає з існуванням незалежної Української держави й характеризується багатоманітністю ідеологічних концепцій західного й східного зразка, їх поєднанням і спробою знайти

непересічне й найбільш цінне для формування саме української державності.

Нова генерація філософів передусім поставила за мету осмислити й адаптувати до вітчизняних суспільних реалій безліч західних теоретичних концепцій стосовно ідеології та ідеологічного процесу. Сутність ознаки ідеології досліджували В. Лісовий [5, 218], В. Таран, Р. Лях; вплив ідеології на суспільну свідомість аналізував М. Слюсаревський; окремі ідеологічні течії, їхній історичний та цивілізований контекст докладно розкриті в працях В. Заблоцького [4, 15], М. Томенка. Новим актуальним напрямом дослідження стало вивчення ідеологічних впливів на «повсякденну свідомість», який започаткувала І. Попова [2, 30].

У дослідженнях феномену ідеології актуалізується розгляд концептуалізації підходів до вивчення процесу виникнення і становлення ідеології, які структурно визначаються як атропоцентричні, соціоцентричні та культурно-історичні вектори. Антропоцентризм вбачає витoki виникнення і розвитку ідеології у природі людини та еволюції міфологічного світогляду. Соціоцентризм переважним історичним полем виникнення ідеології виокремлює Новий час, оскільки саме тоді відбулися найбільш істотні зміни у соціальній структурі суспільства, його духовній та науковій сферах. Культурно-історичний зріз інтерпретації виникнення і становлення явища характеризується особливим виявом ідеології в межах розвитку суспільств того чи іншого типу. Ідеологія як форма суспільної свідомості в процесі змін є формою організації духовного буття соціуму. Атрибутом суспільної свідомості ідеологія постає як ідеологічність, яка набуває соціального виміру через самоусвідомлення і цілепокладання.

Структура ідеології постає єдністю фундаментального та оперативного рівнів. Змістовна частина ідеології представлена внутрішньою динамікою раціонально-ірраціональних структурних елементів. Фундаментальний рівень ідеології тяжіє до раціоналізму, оскільки тут логіка домінує над спостереженням, роздуми – над практикою, принципи – над прецедентами, цілі – над засобами, а пізнання постає переважно як опосередковане. Оперативний рівень ідеології у своїй основі є емпіричним, оскільки тут спостереження домінують над логікою, практика – над роздумами, прецеденти над роздумами, прецеденти – над принципами, засоби важливіші, ніж цілі, а пізнання більш безпосереднє.

Ідеологія як сукупність ідей, поглядів, принципів, цінностей, що відображають у більш-менш систематизованій формі відношення

людей до навколишньої дійсності і взаємовідносини, які фіксують становище, роль і місце індивіда у суспільстві, визначає духовну владу людської спільноти, виражає її інтереси, проектує майбутню модель суспільства, оптимальну для цієї соціальної групи. Ідеологія формує особистість, спонукає її до дій, стимулює і спрямовує політичну поведінку, об'єднуючи при цьому дії суспільства і окремих індивідів. Саме від сумарного вектора ідеології кожної соціальної спільноти залежать майбутнє конкретної історичної країни, її суспільний устрій, культура, політична поведінка громадян тощо.

Поняття «ідеологія» розкриває взаємозв'язок і специфіку багатьох процесів: економічного, політичного, правового, морального, естетичного та інших. Звідси конкретні форми ідеології: політичні, економічні, правові тощо.

Існуючи на різних рівнях, ідеологія в геополітичному форматі відображає інтереси окремих країн (мікроідеологія) та інтереси провідних країн світу (макроідеологія). У цьому контексті ідеологія визначається вже як неодмінний компонент суспільної свідомості, як ідейність – компонент свідомості особистісної. Доки у світі співіснуюватимуть різноманітні суспільства, відбуватиметься боротьба мікроідеологій за право виходу на макроідеологічний рівень.

Мікроідеологія – це щось на кшталт захисного механізму нації, який дозволяє останній турбуватися про свої інтереси. Звідси впливає необхідність розробки механізмів керування нею – якщо нація не буде керувати своєю ідеологією, за неї це зроблять інші нації, але вже для забезпечення власних цілей. Особливо актуальним є формування власної ідеології для країн з перехідною економікою (Україна є саме такою країною), які перебувають під потужним впливом більш розвинених країн.

Про це не замислювались в 90-ті роки, коли вплив марксистсько-ленінської ідеології відчутно послабився. Однак вакуум у цій сфері неможливий: коли пострадянське суспільство залишилося без офіційної ідеології, то суспільна свідомість почала заповнюватися ідеями катастрофізму: людей залякували екологічною, демографічною, сировинною, енергетичною та іншими кризами. Серед причин подібного явища дослідники називають як прагнення західних країн довести ідеологічну боротьбу до переможного кінця – знищення колишнього ідеологічного противника через підриг його морально-психологічного стану, так і економічні війни (витіснення конкурентів із ринків збуту товарів).

Що б не знаходилося в основі таких дій, результати запровадження ідеології катастрофізму очевидні: сучасний стан українського

суспільства характеризується занепадом виробництва, безробіттям, низькою тривалістю життя, падінням народжуваності, високим рівнем злочинності, переходом людини корпоративної до людини економічної, зорієнтованої на досягнення власного успіху будь-якими засобами.

Україна повинна відмовитись від подібного згубного шляху пасивного сприйняття чужих ідеологічних впливів, що призводять до виродження і деградації. Не останню роль у справі самовідновлення нації повинна відіграти саме ідеологія, сформована українським народом самостійно, спираючись на свою історію, традиції і аналіз прорахунків радянської ідеології. Національна за походженням ідеологія висуває принцип самоцінності з деякими тактичними елементами ізоляціонізму – «тільки ми самі можемо допомогти собі». Звичайно, повністю виключити сторонній вплив неможливо, але потрібно намагатися його послабити чи використовувати у власних інтересах. Ідеологія, яка покликана об'єднати український народ, має забезпечити політичний, економічний, культурний розвиток країни, а відтак і її громадян – всіх разом і кожного окремо.

Історія розвитку суспільства свідчить, що ідеї лише тоді завойовують маси, коли пов'язані з життєво важливими інтересами людей і виходять з них. Оскільки ідеологічні системи неоднорідні, то реалізація прогностичної функції (як і інших) залежить насамперед від характеру і змісту інтересів, що відображаються цією ідеологією.

Кожна соціальна спільнота прагне певного формату майбутнього залежно від свого становища і ролі у суспільстві. Стратегічне завдання ідеології полягає в тому, щоб «озброїти» соціальну групу теоретичним усвідомленням своїх пріоритетних цілей і завдань, котрі виходять за межі повсякденних уявлень. Саме тому ідеологія є своєрідним інструментом соціального орієнтування і прогнозування, а сконструйована нею модель перспектив розвитку – методологічною основою пізнання суспільних тенденцій і явищ.

Істотну роль у переосмисленні ролі ідеології в житті суспільства й особи відіграли праці щодо «деідеологізації» та «реідеологізації» суспільства Д. Белла, К. Поппера, Р. Арона, Е. Тоффлера, Зб. Бжезинського, О. Лемберта, Р. Нейсбіта та інших західних учених другої половини ХХ століття. У цих дослідженнях превалювала ідея про можливість побудови безконфліктного суспільства, в якому суспільний консенсус скасує саму необхідність ідеологічних систем. Окремі аспекти виконували функцію протидії експансії марксистсько-ленінської ідеології, носії якої прагнули переконати весь світ у перспективі соціалістичного вибору як нібито справедливого і єдино

правильного, а також як спроба певних соціальних груп утвердити нову ідеологічну парадигму, що відповідала б реаліям західного способу життя і модернізованим цінностям [2, 31].

В умовах «холодної війни», коли ідеологічне протистояння країн соціалістичного табору та Заходу розгорнулося не на користь останнього, постала проблема «деідеологізації» суспільства та сформувалася відповідна теорія, фундатором якої став американський соціолог Деніс Белл. У праці «Кінець ідеології», яка побачила світ у 1960 році, він проголосив тезу, що політичні ідеології, призначенням яких є мобілізація суспільних груп заради суспільних змін, втрачають своє значення в постіндустріальному суспільстві. Згідно з Д. Беллом, із закінченням ідеологічної ери настає час неідеологічної соціології – неупередженого дослідження суспільства, а наукова соціологія не має і не повинна мати нічого спільного з ідеологією. Таким чином, спростовувалося принципове положення марксистської соціології про неподільність соціології, політики та ідеології. Окрім того, в Д. Белла, К. Поппера та Р. Арона «кінець ідеології» розглядався як один з аспектів боротьби класових інтересів, політичних амбіцій, непомірних егоїстичних бажань.

За умов становлення постіндустріального суспільства в 1970-1980-х років на зміну концепції деідеологізації приходять концепції реідеологізації. Реідеологізація є процесом відродження ідеології, оновленою вірою в ідеологію, посилення її ролі в сучасному світі. Провідні теоретики (Р. Арон, О. Лемберг, Р. Нейсбіт та інші) на початку 1970-х років оголосили, що відбувається бурхливе відновлення світоглядних ресурсів, зміцнюється втрачена в попередні десятиліття віра в мобілізаційну силу ідеології. Пізніше реідеологізація трактувалася як масове залучення широких верств населення до ідеалів і цінностей сучасного суспільства [3, 160]. Результатом стало обґрунтування ідеології як невід'ємного елементу організації суспільного життя, що виконує вкрай важливі соціальні функції. Ця позиція розкривається в дослідженнях А. Вінера, О. Лемберга, Г. Маркузе, Дж. Лоджа, а також у працях Р. Арона, Д. Белла, погляди яких назвали світоглядних трансформацій.

Сучасні соціальні трансформації, що констатують появу нових специфічних особливостей ідеологічного процесу, пов'язаних із маніпулюванням та активізацією ідеологічної міфотворчості, відображені у працях Т. Євгенєвої, Л. Зубрицької, С. Кара-Мурзи, А. Кольєва, І. Кравченка, Я. Любивога, М. Маклюєна, В. Міщенко, А. Тузикова, Г. Шиллера.

Процес реідеологізації став синонімом відродження аксіологічного (ціннісного) підходу до соціальних взаємодій, а одночасна увага реідеологізації до людських ціннісних орієнтацій підсилила міфологічні компоненти ідеології. Як наслідок, у процесі реідеологізації сформувався дві тенденції. Одна – неоконсервативна версія – пов'язана з посиленням ідеологічного компонента національно-культурної інтеграції; у цьому разі ідеологія набуває змісту традицій, а традиція освячує ідеологію. Інша – ліберальна версія – ставить завданням формування нової «глобальної ідеології» як основи всепланетарної єдності.

У контексті реідеологізаторської тенденції в західній літературі обговорювалися питання про те, що справді мали на увазі Р. Арон, Зб. Бжезинський, Д. Белл, С. Липсет, Е. Шилз та ін., коли говорили про «кінець ідеології». З'ясувалося, що йшлося не взагалі про кінець ідеологій, а про кінець у певному смислі: вичерпали свій вік ідеології, що втілювалися в репресивні соціальні практики

Навіть популярні наприкінці 80-х – на початку 90-х років минулого століття концепції кінця історії Ф. Фукуями та зіткнення цивілізації С. Хантінгтона певною мірою продовжують традиції деідеологізації та реідеологізації. Зокрема, Ф. Фукуяма у праці «Кінець історії» стверджує, що прийде кінець історії, якщо у світі восторжествує моноідеологія. Оскільки крім ліберальної інших ідеологій не існує, значить немає боротьби, немає руху, історія прийшла до кінцевої стадії [6, 10]. Це і є фактичними визнаннями ролі ідеології як ключової рушійної сили історії.

В Україні за роки незалежності ставлення до ідеології зазнало істотних змін. Одразу після розпаду СРСР воно було зневажливе і навіть подекуди вороже. Усвідомлюючи уроки власної трагічної історії, люди не хотіли бути «об'єктами духовного насильства нівелюю чого впливу моноідеології». Поширеною стала думка, що будь-яка ідеологія негативна і треба позбутися цього феномену в усіх його виявах. Це було цілком закономірним процесом, оскільки марксистсько-ленінська ідеологія, що насаждалася впродовж 70-ти років, майже повністю дегуманізувала культуру: ідеї самоцінності людини, величі й благородства особистості повністю затьмарила ідея великої держави.

І хоча кільком поколінням радянських людей були прищеплені згубні патерналістські настрої, наука (особливо суспільнознавство), мистецтво й освіта у стислі терміни зуміли звільнитися від ідеологічних кайданів марксистсько-ленінської ідеології. Важливо, як підкреслює О. Валевський, що це було визволенням не просто від

ідеології партії чи класу, а від державної ідеології [7, 575]. Нині демократична правова держава не може визнавати жодну ідеологію обов'язково і насаджати її в суспільстві. З іншого боку, досвід західних демократій довів, що без певної системи ідей украй важко визначити мету, завдання і напрями подальшого розвитку країни. Вихід із цього уявного протиріччя полягає в тому, що жодна ідеологія не може бути наділена обов'язковим або примусовим статусом. Людина в цивілізованому соціальному середовищі має право самостійно обирати прийнятну для неї ідеологію, оптимальний спосіб світосприйняття й оцінки навколишньої дійсності.

Окрім того, є чимало різновидів ідеологій, серед яких «ідеології-світогляди, призначені об'єднувати великі групи людей – етноси, нації, суспільні верстви (класи) і навіть усе людство (так звана «глобальна ідеологія», що лежить основі сучасної системи міжнародного порядку)». Такі ідеології утверджуються протягом тривалого часу разом із поступовим, спадкоємним, еволюційним шляхом розвитку народу. Внаслідок цього у людей зближуються точки зору, виробляється споріднена система політичних, соціальних, етнічних, духовних та інших цінностей, світоглядних переконань тощо. Хоча вони не тотожні, але забезпечують суспільно-політичну стабільність і прогресивний перебіг історичного розвитку.

Отже, держава як суб'єкт політичних відносин повинна мати власну ідеологію як стратегему суспільного розвитку. Слід погодитися що брак державної ідеології не корисний для суспільства, оскільки ігнорує природу й такі загальні функції ідеології, як інтегруюча, мобілізуюча, регулююча й організаційна, що були ретельно обґрунтовані засновниками марксизму ще в минулому столітті, але не втратили свого значення нині, в тому числі щодо державної ідеології, яку в Україні відрекомендовують національною ідеєю.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Заблоцький В.П.* Лібералізм: ідея, ідеал, ідеологія. – Донецьк: Янтра, 2001. – 368 с.
2. *Зелінський М.Ю.* Прогностична функція ідеології // Філософські проблеми гуманітарних наук, 2005. – № 4-5. – С. 27-31.
3. *Культура. Ідеологія. Особистість: Методолого – світогляд. аналіз / Губерський Л., Андрушенко В., Михальченко М.* – К. : Знання України, 2002. – С. 162.
4. *Михальченко М.І.* Политическая идеология как форма общественного сознания. – К., 1981. – С. 14-54.

5. *Попова И.М.* Повседневные идеологии. Как они живут, меняются, исчезают. – К. : Ин-т социологии НАНУ, 2000. – 219 с.
6. *Семиноженко В.* Украина наравне с мировыми лидерами: «воздушный замок» или достижимая цель? // Ойкумена. Альманах сравнительных исследований политических институтов, социально-экономических систем и цивилизаций. – Харьков: Константа – Выпуск 4. – 2006. – С. 7-12.
7. *Философский энциклопедический словарь / Ред. – сост. Е.Ф. Губский и др.* – М.: Инфра, 2003. – 576 с.
8. *Фукуяма Ф.* Конец истории // Вопросы философии. – 1990 – № 3. – С. 134–148.

Шандор Ф. Ф. Трансформационные процессы теоретически обоснованных ориентиров внутренней и внешней политики Украины.

Статья посвящена обзору отношение к идеологии как в Украине, так и в других республиках бывшего СССР, претерпело существенные изменения. Идеология влияет на всю совокупность социальных отношений, определяющих глобальное развитие современного человечества. Она является многогранным явлением, содержит совокупность социальных взглядов и этических установок, системы ценностей и политических ориентаций.

Ключевые слова: трансформационные процессы, национальное сознание, национальное воспитание, национальные ориентиры.

Sandor F. F. Transformation processes theoretically based guidelines internal and external policy of Ukraine.

The paper reviews attitudes toward ideology in Ukraine and other former Soviet republics, which has undergone significant changes. Ideology affects the totality of social relations that define the global development of modern humanity. It is a multifaceted phenomenon, which contains a set of social attitudes and ethical guidelines, values and political orientations.

Keywords: transformation processes, national consciousness, national education, national benchmarks.

Вознюк Н. В.

КОМПАРАТИВНИЙ АНАЛІЗ НАУКОВОЇ ТА МІФОЛОГІЧНОЇ ФОРМ СУСПІЛЬНОЇ СВІДОМОСТІ

Компаративний аналіз наукової та міфологічної форм суспільної свідомості дозволяє розглядати міф як одну із частин науки. Оскільки вона є

закономірним спадкоємцем міфу, успадкувавши від свого історичного попередника ключові алгоритми світосприйняття і саморепрезентації.

Ключові слова: наука, міф, форми суспільної свідомості, компаративний аналіз, соціальна дійсність, генезис.

Міф (від грецького *mythos* – переказ) є особливим способом відображення світу в свідомості людини. Він характеризується чуттєво-образними уявленнями про небачених істот, явища та процеси. Як зазначав О. Лосєв, «міф є дещо чуттєве, він володіє конкретністю і очевидністю. Якими б «духовними» та «ідеальними» глибинами він не володів, проте завжди є чуттєвою річчю, чуттєвою істотою. Міф – закономірна діалектична реалізація і завершення ідеї. Він дедукується з характеру ідеології з цілковитою точністю діалектичного методу» [1, 675].

Мета статті – провести порівняльно-історичний аналіз наукової та міфологічної форм суспільної свідомості.

Теоретичне визначення міфу в сучасних соціальних науках полягає в тому, що в загальній характеристиці міфології здійснюється суміщення чуттєвого образу, отриманого з окремих елементів зовнішнього світу, та загальної ідеї. У міфологічній свідомості емоційна сфера не відокремлена від рефлексійної, тому відбувається збіг природних та культурних об'єктів, олюднення навколишнього природного та соціального середовища, під час якого предмет корелюється із символом, річ зі словом та жестом, сутність зі своїм іменем, походження із сутністю.

Міф виникає внаслідок безпосереднього вrostання, вживання, інкорпорування людини в світ, яке доповнюється суб'єктивним уявленням. Він є не вірою і не знанням, а чуттєво пережитою дійсністю. Засобом міфу людина екстраполює у зовнішній світ власні мотиви, приписуючи світу людські якості. Цей інструмент актуалізує світ значень, оживлює їх вітальність, перетворюючи у співучасників життєдіяльності.

Якщо свідомість – лише верхівка безсвідомого, то міф розкриває глибини безсвідомого, виявляє інтенсивність і динамізм цієї сфери, є найбільш широким з точки зору інтерсуб'єктивного світоспоглядання, котре утворює неподільну єдність. Кожен пункт досвіду такої нероз'ємності метафорично і метонімічно асоціюється з будь-яким іншим пунктом. Міфічне – це гармонійне поєднання ідеального та матеріально-чуттєвого. У міфові все ідеальне і уявне цілком тотожне матеріальному і речовому, а все речове поводить себе так, ніби є чимось ідеальним.

Якщо логіка розуму висуває вимогу несуперечливості під час аналізу смислів речей, то саме від них і відмежовується міфологічна свідомість, котра передбачає втілення загальних смислів. Герменевтично це пояснює, а генеалогічно (етимологічно) пояснюється тим, що «міфи визначають семантику парадигм усіх значущих дій людини» [2, 18]. За великим рахунком, «міфічна абстрагованість є абстрагованістю від смислу, від ідеї повсякденного життя. За фактом, за своїм реальним існуванням дійсність залишається в міфіві тією ж, що і в буденному житті, – змінюються лише її смисл та ідея» [3, 65].

Тобто «міф – це не лише схема чи алегорія, він є насамперед символом, а відтак може містити схематичні, алегоричні та ускладнено-символічні аспекти» [3, 62]. Застосоване І. Гердером до міфу поняття символу полягає в наступному: символ виражає собою явище нескінченного у скінченому і чуттєвому образі; він – засіб одкровення. В античній філософії міф мислився символом певної ідеї, а ідея – символом міфу. Міф для Платона, Ямвліха та Прокла є субстанційною (тобто сутнісною) тотожністю ідеї та матерії. Міфології притаманна смислова розмитість і неструктурованість образів, слів та дійсності, яка пояснюється прагненням не називати об'єкт уваги прямо, аби висловленням імені не спричинити його матеріалізації, реальної появи. Метафори міфу хоч і мають конкретний характер, проте є утвореннями без якостей. Відсутність якісних ознак зумовлена неструктурованістю понятійної думки.

В умовах (в межах) міфу і міфології будь-яка критична аналітика та світоглядний скепсис неможливі в принципі. Втім неможливість вести полеміку на раціоналістичних принципах зовсім не означає неможливість полемізувати взагалі: полеміка можлива, але вона має орієнтуватися на міфологічну, а не раціональну істинність. Міфологічна істинність підкріплюється перш за все особистим життєвим досвідом. Нема нічого більш хибного, ніж спроби приписувати міфу статус чогось ірраціонального, а науку протиставляти йому як щось раціональне. Міф володіє власною раціональністю, яка реалізується в межах його уявлень про досвід і розум. Він оперує своєрідною формою гармонізації, впорядковуючи явища та їхні зв'язки, послуговуючись «логікою» власного «алфавіту» [4, 320].

Міф того чи іншого об'єкта – це констатація його значних функціонально-інструментальних ресурсів, визнання наявності великої кількості прихованих у ньому властивостей і аспектів, котрі можуть істотно потенціювати як динаміку становлення самого об'єкта, так і

тієї частини навколишнього світу, з якою міфологізований об'єкт взаємодіє.

У праці «Істина міфу» К. Хюбнер витлумачував міф первісною єдністю, від якої в процесі історичного генезису «відбрунькувалися» релігія та магія, зберігши в собі, однак, елементи міфічної онтології. Констатуючи історичну обмеженість наукового розуміння реальності, яке протиставляє об'єкт суб'єктові, сутність – видимості і т. п., він прийшов до висновку про міфічну реальність як первісну гармонійну онтологію і гносеологію, позбавлену фатальних протилежностей науки.

Згідно з О. Лосєвим, міф – це трансцендентно-необхідна категорія думки й життя, в якій нема нічого випадкового, непотрібного, довільного, вигаданого чи фантастичного. Він – максимально конкретна реальність. Міф – «найреальніше і найповніше усвідомлення дійсності» [5, 773], форма цілісного переживання і витлумачення дійсності за допомогою чуттєво-наочних образів. У міфові узагальнюється вся багатоманітність відносин людей та явищ природи. Для міфологічного світу надзвичайно характерною є цілісність, неможливість бути поділеним без втрати істотних властивостей. У світі міфу все тісно взаємопов'язане. Якщо й залучається якась нова частина, то вона обов'язково володіє онтологічною цілісністю.

Міфологічна свідомість відрізняється синкретизмом, сприйняттям світу у форматі «неспростовних фактів буття»: «Міф є наочним і конкретно явленим буттям. У міфові буття зацвітає своїм останнім осмисленням; саме міфом свідомо чи безсвідомо керується кожна думка, в тому числі й філософська. Але філософський міф є нерозчленованою і безсвідомою стихією буття, яке досягається досвідом. Власне, філософія і полягає в усвідомленні цього міфу, в трансформації його у сферу думки. Якщо ми зуміємо змалювати первісний праміф, прасимвол філософії, то зрозуміємо дещо таке, чого не може запропонувати жодна логіка, що одразу детермінуватиме собою, самим фактом свого існування всі особливості філософствування» [1, 674].

Ускладнення суспільного життя, формування суспільних структур і раціоналізація міфу призвели до виокремлення в самостійні сфери релігійного, художнього (поетичного, естетичного), наукового та філософського світогляду. Найтісніше міфічна свідомість пов'язана зі свідомістю історичною: «Міф є особистісним буттям, взятим історично» [3, 129]. В архаїчних суспільствах він був своєрідною парадигмою тлумачення і розгортання історії. Міф покликаний

транслявати абсолютну істину щодо історичної динаміки. Він містить деяку модель, котра циклічно відтворюється в історії і є зразком для всіх типів людських вчинків.

Міф є історичною передумовою формування наукового знання, а наука – закономірним етапом становлення міфологічної форми суспільної свідомості. У певних межах можна і треба проводити структурно-функціональні аналогії між міфом та наукою, адже в обох випадках йдеться про моделі світорозуміння, зокрема, на рівні міфів діють онтологічні схеми, в контексті яких відбувається інтерпретація емпіричної дійсності. Зазначена обставина уподібнює міфологію науці, закріплює за нею статус різновиду когнітивної системи, оскільки «під дослідницькою системою розуміється встановлення засобом понять або уявлень тих меж, усередині яких досвід відображається описовим чином. Отже, не лише в науці, а й на рівні міфу можна спиратися на емпіричну основу» [6, 257]. Сутність міфологізації наукової теорії полягає в тому, що до предметного значення додається конотативне, в результаті чого наукові поняття перетворюються в амбівалентні символи, котрі віддзеркалюють не стільки дійсність, скільки ціннісне ставлення до неї.

У «Діалектиці міфу О. Лосев зазначав: онтологічно і функціонально наука не лише перетинається з міфологією, а й світоглядно залежить від неї, зумовлена і детермінована нею, реально живиться її телеологічною креативністю, видобуваючи з її глибин цілепокладальні інтуїції та спонукальні інтенції: «У первісній науці міфологічність є не «субстанцією», а «акциденцією». Вона характеризує стан науки у деякий конкретно-історичний момент, а не науку як таку. Міфологічна свідомість є безпосередньою і наївною; наукова ж свідомість наділена логічним характером: вона потребує тривалого навчання і навичок абстрагування. Міф завжди синтетично життєвий. Він складається з живих осіб, доля яких розфарбована емоційно та інтимно-чуттєво; наука ж здебільшого перетворює життя на формулу, пропонуючи замість живих осіб абстраговані схеми і формули. Реалізм і об'єктивізм науки полягає не в барвистому змалюванні життя, а у відповідності абстрактного закону і формули емпіричному перебігу подій і явищ» [3, 28-29].

Наука взагалі не зацікавлена в реальності свого об'єкта; «закон природи» нічого не говорить ні про його власну реальність, ні, тим більше, про реальність речей та явищ, які підпорядковуються цьому «закону». Зайве пояснювати, що в цьому відношенні міф прямо протилежний науковій формулі. Він цілком і повністю реальний і об'єктивний. На його рівні не може бути навіть порушене питання про

те, наскільки реальні міфічні явища, бо міфічна свідомість оперує лише реальними об'єктами і гранично конкретними явищами [3, 36].

Наукова істина – не догма, навіть якщо йдеться про математичну або логічну аксіому. Натомість міфологія, відстоюючи свою «істину», вона завжди несамокритична, вона не ставить під сумнів свої постулати. У науці обов'язком вченого є сумніватися в усьому, що можна аргументовано поставити під сумнів. На відміну від міфології, наука містить внутрішню інтенцію до критичного аналізу своїх підстав. Друга відмінність науки від міфології полягає в тому, що остання претендує на завершену картину світу, на «остаточну істину». Наука ж є принципово незавершеною, відкритою системою знань, що заряджена на розвиток. Ключові постулати міфології саме тому мають характер догм, що «не допускають подальших розпитувань». У сучасній науці значущість розв'язання проблеми, цінність досягнутого результату визначається тим, наскільки широкий горизонт нових напрямів досліджень відкривається перед дослідниками.

Якщо П. Фейерабенд стверджував, що наука не має жодних переваг перед міфом, то К. Хюбнер, навпаки, вбачав у міфові риси, які належать до прерогатив науки (йдеться насамперед про раціональність). Прагнення К. Хюбнера закріпити за міфом атрибут раціональності впливає з принципового відстоювання функціональної самодостатності міфу і недопущення його приниження за цим параметром у порівнянні з наукою. На підставі цього дослідник заперечує уявлення про прогрес в еволюції від міфу через логос до науки, яке виникло ще в античній філософії. Він наполягає на існуванні лише різних форм під омофором єдиної функціонально-інструментальної змістовності.

Втім, такий підхід виявився дещо гіпертрофованим, бо, як довів О. Лосєв, «міф є не науковою побудовою, а живим суб'єкт-об'єктним спілкуванням, яке містить в собі власну, позанаукову, суто міфічну істинність, достовірність і принципову закономірність» [3, 40], «міф принципово перебуває поза наукою і не базується на жодному «науковому досвіді» [3, 35]. Живу, справжню віру можна випробувати лише міфічно. Однак, як зазначав Я. Голосовкер, основа міфу – не знання і не віра, а довіра, довірлива свідомість. Тому міф хоч і втратив значну частину свого впливу, однак остаточно не зник: всюди, де діє довірлива свідомість, можливе формування міфологічної реальності та міфологічної свідомості.

У своїх пошуках науковець повинен намагатися відходити якомога далі від міфу, але не боротися з ним: міф, який виставили за двері,

одразу ж полізе у вікно, хоч і в дещо замаскованому вигляді. Тому вкрай важливо зрозуміти міф і навчитися з ним співіснувати.

Наукова істина занурена у стихію міфології. Зрештою, як зазначав у концепції світ-системного аналізу Імануїл Валлерстайн, «наука в цілому є лише міфом, амбітним величним європейським міфом». З цього приводу вдало наукову метафору в «Сутності християнства» запропонував Л. Фейєрбах, відрекомендувавши істину своєрідним кордоном науки, котрий наукова сфера хоч і прагне перетнути, однак не може цього зробити в принципі, позаяк все, що досягає такої мети, перестає бути власне наукою, а набуває виразних ознак або міфу, або божественного одкровення.

У «Діалектиці міфу» О. Лосев протиставив міф науці, зближуючи його з філософією та метафізикою. Наука скеровує вістря своєї уваги на аналіз смислу, на його диференціацію, натомість філософія прагне синтезу, смислового узагальнення. Незалежно від того, впродовж якого часу розвивається та чи інша конкретна наука, вона апіорі не в змозі перейти до найбільш загальних питань, які хвилюють людину: чи існує світ об'єктивно, чи є смисл у житті, в чому полягає смисл науки і наскільки реальним є її об'єкт тощо. Актуалізуючи ці аспекти, філософія відволікається від часткових смислів, котрі є предметом розгляду конкретних наукових дисциплін.

У філософії Платона чітко простежуються елементи міфологічного мислення. Згідно з його уявленнями, дерево, наприклад, є лише тому деревом, що воно – невід'ємна складова частина ідеї дерева, котра притаманна однаковою мірою кожному дереву, вона – осереддя, інтеграл будь-якої деревини. Багатоманітність і недосконалість окремих дерев – результат того, що божественна ідея дерева субстанційно пронизує їх. Це легко зрозуміти на прикладі аналогії: навіть найточніша печатка, втиснута у віск, विकарбовується не повністю, з неабсолютною точністю.

Хоча міф є суто архаїчною формою суспільної свідомості, зазнавши деяких переформатувань, він, за словами М. Еліаде, продовжує залишатися невід'ємним атрибутом сучасної історичної свідомості. Згідно з К. Хюбнером, «міф володіє істиною, оскільки містить (принаймні, в праісторичному адекватному вигляді) ті трансцендентні умови, які є передумовою будь-якого пізнання істини» [7, 56-57]. Відмінності між міфом та міфологією мають основоположний характер: якщо міф – це первинна, абсолютна реальність, справжність сама по собі, яка існує незалежно від її усвідомлення, то міфологія – це метафора, форма аналогії, копія.

Міфологія завжди є лише відображенням міфу, і до того ж відображенням невисокого ступеня адекватності.

Знання набуває критеріальних ознак міфу не на підставі формальних чи змістовних особливостей, а в результаті своєрідного сприйняття людиною, наділення певним значенням. О. Лосєв аргументовано довів, що основним принципом міфологічного мислення є втілення загального (всезагального) смислу в тих явищах, яким притаманний смисл частковий. Річ чи феномен набуває міфічних ознак тоді, коли його абстрагують від часткового смислу і подають крізь призму смислу всезагального. Міф та міфологія прагнуть в усіх речах та подіях розкривати саме всезагальний смисл.

Функція міфу полягає не в раціональному поясненні ритуалів, звичаїв та феноменів, а в їх обґрунтуванні засобом надіндивідуальних вірувань, котрі цементують соціальну солідарність, нарощують, висловлюючись терміном Ф. Фукуями, соціальний капітал. Основне покликання, функціональна мета міфу полягає у конституюванні колективної ідентичності, за відсутності якої суспільство втрачає інтегративний потенціал, дезорганізуючи стереотипічно-нормативну єдність соціального буття.

«Міфологія тільки тоді є міфологією, якщо її не доводять, якщо вона не може і не повинна бути доведеною» [3, 30]. О. Лосєв достеменно з'ясував, що «міф треба витлумачувати міфічно, зміст міфу сам по собі є достатньо глибоким і тонким, надзвичайно багатим і цікавим, він має значення сам по собі і не потребує жодних тлумачень і науково-історичних розшифрувань» [3, 35-36]. Це зумовлює потребу розглядати міф не з точки зору того чи іншого світогляду (наукового, соціального, релігійного або художнього), а лише з точки зору самого міфу, очима і засобами його логіки. Не дивно, що критика міфології, як влучно зауважив О. Лосєв, здебільшого виявляється спробою проповіді нової міфології.

Під цим світоглядно-аргументаційним кутом зору стає зрозуміло, чому «міф має власний критерій істини, який істотно відрізняється від наукового. У контексті міфу доцільно вести мову про критерій правди, а не наукової істини. Цей фактор має передовсім аксіологічне значення: він виражає цінність, а не реальне буття. В міфіві та символіві має бути вгадана деяка істотна цінність» [8, 58]. Наведену тезу Б. Вишеславцев конкретизував таким чином: «Критерій істинності міфу полягає в його сублимаційній здатності – в тому, що він перетворює життя і рятує його. З цієї точки зору кожна творчість є міфотворчістю» [8, 56].

Г. Гадамер здійснив «інтелектуальну реабілітацію міфу» (міфологічного способу розуміння і пояснення) як герменевтичної передструктури, невід'ємної і обов'язкової передумови будь-яких процесів пізнання і засвоєння знання, а Фрідріх Ніцше наполягав, що «лише горизонт, вибудований на основі міфу, може привести весь культурний рух до оптимального завершення. Міфічні образи повинні бути тими непомітними всюдисущими вартувими, під чиєю пильною охороною зростатимуть молоді душі, під чиїм знаком відповідальності людина зважуватиме й оцінюватиме своє життя» [9, 163].

Міфологічний світогляд є базисним, первісним і багато в чому визначальним для всіх наступних, історично пізніших і структуризованих типів світогляду. Тому не дивно, що апеляції до міфу можна зустріти і в поезії, і в науці, і в релігії, і у філософії. Будучи історично первинним типом суспільної свідомості, міф згодом хоч і поступився монопольними позиціями іншим типам, проте не був скасований, не розчинився і не зійшов на манівці духовного життя соціуму, а продовжив дифузно функціонувати як у формі окремих автономних сегментизованих тенденцій, так і у вигляді інкорпорованих у новітні типи суспільної свідомості акцентів (стереотипних, аксіологічних, вольових, психологічних тощо).

Як первісна форма цілісного дотеоретичного і дорефлексійного світогляду міф є невід'ємною складовою частиною кожного типу культури. Поява розвинених систем раціонально-понятійного знання не призводить до раптового і остаточного витіснення з духовного життя суспільства елементів міфологічної свідомості. Останні регулярно відтворюються на рівні буденної (масової) свідомості, зокрема в тих сегментах, в яких раціоналістичне світорозуміння або не посідає панівного становища, або з різних причин перебуває в кризовому стані (наприклад, у часи докорінних перетворень, перегляду ціннісно-світоглядних парадигм і концептуальних напрямів розвитку тощо).

Сучасна людина значною мірою продовжує послуговуватися міфічними формами мислення та міфологічними стереотипами світосприйняття і світоперетворення. Щоправда, міфологізм нині функціонує, як правило, в істотно перетворених, модернізованих, адаптованих до умов сучасності формах. Втім, це не змінює суті справи: М. Еліаде, наприклад, аргументовано стверджує, що «деякі аспекти і функції міфічного мислення виконують функцію конститuentів людини» [2, 182].

Л И Т Е Р А Т У Р А

1. Лосев А.Ф. Очерки античного символизма и мифологии. – М.: Мысль, 1993. – 675 с.
2. Eliade M. Myth and Reality. – New-York: Harper and Row, 1963. – 312 p.
3. Лосев А.Ф. Философия. Мифология. Культура. – М.: Политиздат, 1991. – 525 с.
4. Хюбнер К. Критика научного разума / Пер. с нем. – М., 1994. – 326 с.
5. Лосев А.Ф. Философия имени // Бытие – имя – космос. – М., 1993. – 773 с.
6. Хюбнер К. Прогресс от мифа через логос – к науке? // Наука и культура. – М.: Прогресс, 1998. – С. 243-262.
7. Хюбнер К. Истина мифа. – М.: Республика, 1996. – 448 с.
8. Вышеславцев Б.П. Этика преображенного эроса. – М.: Республика, 1994. – 368 с.
9. Nietzsche F. Gessamelte Werke. – Munchen, 1982. – Bd. II. – P. 163.

Вознюк Н. В. Компаративный анализ научной и мифологических форм общественного сознания.

Компаративный анализ научной и мифологической форм общественного сознания позволяет рассматривать миф как одну из частей науки. Поскольку она является закономерным преемником мифа, унаследовав от своего исторического предшественника ключевые алгоритмы мировосприятия и саморепрезентации.

Ключевые слова: наука, миф, формы общественного сознания, компаративный анализ, социальная действительность, генезис.

Voznyuk N. V. Comparative analysis scientific and mythological forms of social consciousness.

Comparative analysis of scientific and mythological forms of social consciousness can be considered a myth as one of the parts of science. Since it is a natural successor to the myth, inherited from its historical predecessor the key algorithms of outlook and self-representation.

Keywords: science, myth, forms of social consciousness, comparative analysis, social reality, the genesis.

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ДО РЕАЛІЗАЦІЇ ІНФОРМАЦІЙНОГО КЕРУВАННЯ

У статті розглянуто теоретико-методологічні підходи до реалізації інформаційного керування у різноманітних сферах.

Ключові слова: «молекулярна агресія», рефлексивне керування, траєкторне керування.

У найбільш загальному вигляді (класичному) керування можна представити як контрольовану зміну станів системи (об'єкта), спрямовану на досягнення поставленої (суб'єктом) мети. Кібернетичний принцип зворотного зв'язку вказує на те, що у будь-якій системі керування відбувається інформаційна взаємодія (між керуючою і керованою підсистемами), тому будь-яке керування можна назвати інформаційним. Але у запропонованій статті мова йтиме про особливі форми керування, окреслені як «інформаційне керування».

Інформаційне протиборство розгортається у інформаційній сфері та характеризується використанням методів, способів і засобів відкритого і прихованого інформаційного (інформаційно-психологічного) впливу супротивників один на одного з метою досягнення власних цілей. В умовах становлення інформаційного суспільства і стрімкого науково-технічного прогресу особливої актуальності набуває забезпечення інформаційної безпеки держави і суспільства. Дослідження механізмів і технологій інформаційного протиборства сприятиме вирішенню завдань забезпечення суспільно-політичної стабільності та соціально-економічного розвитку нашої країни.

Питанням реалізації інформаційного керування у суспільно-політичній сфері присвячено роботи наступних авторів: С. Г. Кара-Муза [7], М. А. Кузнецов, В. В. Кульба, Е. А. Мікрін [8], О. В. Литвиненко [11], В. В. Циганов, С. М. Бухарін [17-19].

Теоретико-методологічні засади рефлексивного керування розробляв В. Лефевр [10] та І. В. Прангішвілі [13]. Застосування методів рефлексивного керування у військовій справі розглядають Ю. М. Батурін [1] та В. Л. Махнін [12].

Особливої уваги заслуговують праці О. А. Денисова та Є. В. Денисової [4-6], що присвячені розробці методу траєкторного керування.

Окремий напрям досліджень становить формалізація різних процесів і понять у сфері інформаційного керування, що представлений напрацюваннями наступних авторів: С. М. Бухарін, В. І. Ковальов, С. Ю. Малков [2], О. А. Денисов [3], С. П. Расторгуєв [14-16], В. В. Циганов, С. М. Бухарін [17-19].

Мета статті – розглянути теоретико-методологічні підходи до реалізації інформаційного керування у різноманітних сферах.

Сучасним методологічним підґрунтям інформаційного керування значною мірою є установки А. Грамші, основою яких є твердження, що «для досягнення стратегічних цілей слід діяти не у лоб, змінюючи базис суспільства, а через надбудову – силами інтелігенції, здійснюючи «молекулярну агресію» у свідомості суспільства і руйнуючи його культурне ядро» [8, 136].

У своїх дослідженнях А. Грамші приділяв значну увагу вченню про гегемонію, яку він розглядав як систему «ідейно-політичних уявлень та сукупність механізмів формування цієї системи» [11, 46]. Ідеї А. Грамші ґрунтовно проаналізовані у монографії [11].

Гегемонія – це не сталий досягнутий в минулому стан, а динамічний безперервний процес. На думку О. Литвиненка, будь-яка гегемонія «складається з сотень і тисяч гегемоній окремих груп і навіть людей. Мікрогегемонії можуть не тільки поєднуватися, а й ворогувати, особливо якщо вони діють у соціальному просторі. У цьому просторі посилення певної гегемонії може відбуватися за рахунок інших, що послаблюються, або без розширення зони дії» [11, 96].

Гегемонія спирається на «культурне ядро» суспільства, що включає в себе сукупність уявлень про світ і людину, про добро і зло, прекрасне і огидне, безліч символів і образів, традицій і забобонів, знань і досвіду багатьох століть. Доки це ядро стабільне, у суспільстві є «стійка колективна воля певного ступеня однорідності, того ступеня, що необхідний, щоб вийшла дія, координована у часі та географічному просторі» [7, 54-55].

Процес формування нової гегемонії проходить три основні стадії. На першій він є переважно молекулярним процесом, що відбувається в елітних та інтелектуальних колах. На другій, яка починається після досягнення певної критичної маси, відбувається привнесення нової гегемонії у маси. На третій нова спільнота, що організована навколо нової гегемонії, намагається поширити цю гегемонію на все суспільство [11, 96].

А. Грамші розвиває концепцію про суть інтелігенції, її зародження, роль у суспільстві та стосунки з владою. Саме створення і

розповсюдження ідеологій, встановлення або підрив гегемонії того або іншого класу – головний сенс існування інтелігенції [7, 56].

Досліджуючи інформаційні операції у рамках неомаркситської парадигми теорії політичної комунікації, О. Литвиненко робить висновок, що «підвалинами будь-якого типу інформаційних операцій є дії, що стосуються боротьби гегемоній, їхнього підриву, формування нових або зміцнення вже чинних» [11, 77].

У цілому застосування технології «молекулярної агресії», «у якій впливи на особу, що приймає рішення відповідно до визначеної схеми, розподіляються у часі та діють на неї завдяки сумарному ефекту її індивідуальної пам'яті», науковці зараховують до «постнекласичної» науки і розглядають у рамках концептуальної моделі «суб'єкт – середовище» [2, 3].

Це модель, у якій «узгодження діяльності її учасників відбувається шляхом трансформації інформаційного середовища без створення прямого трафіку інформаційного обміну. У випадку коли суб'єкти організації володіють однаковими матрицями цінностей і мають доступ до єдиного інформаційного простору (поля), то при змінах у цьому просторі ці суб'єкти будуть реагувати на них однаково у своїй діяльності» [2, 3].

«Некласичному» типу раціональності відповідає модель «суб'єкт – суб'єкт» і технології керування, що засновані на рефлексії свідомості.

Однією з фундаментальних властивостей буття людини є те, що поряд з «об'єктивною» реальністю існує її відображення у свідомості. При цьому між «об'єктивною» реальністю та її образом у свідомості існують певні розбіжності, у тому числі й щодо оцінки морально-етичних якостей особи (чесності та гідності). Образ «об'єктивної» реальності виявляється частиною особливої рефлексивної реальності [1, 3].

Рефлексія – це стати дослідником, спостерігачем стосовно власних дій та думок, а також і стосовно дій інших «персонажів», їх думок, що дозволяє виявити рефлексивні процеси при взаєминах об'єктів дослідження. Рефлексія як феномен властива лише суб'єкту [13, 126-127].

В. Лефевр визначає рефлексивне керування як «інформаційний вплив на об'єкти, для опису яких необхідно вживати такі поняття, як свідомість і воля», зазначаючи, що об'єктами можуть бути як окремі люди, так і об'єднання людей (сім'я, група, нація, суспільство, цивілізація). Науковець зауважує, що рефлексивне керування може розглядатися у двох сенсах: по-перше, «як мистецтво маніпуляції

людьми і об'єднаннями людей», по-друге, «як специфічний метод соціального контролю» [10, 454].

Рефлексивне керування – це передача впливу на усю систему цінностей, цілей і способу мислення тих, ким доводиться керувати. При рефлексивному керуванні відбувається перегравання супротивника, іноді шляхом нав'язування противнику помилкового образу, помилкової дії. Рефлексивне керування – це вплив на супротивника або партнера з метою прийняття ним не вигідного для себе і вигідного для нас рішення [13, 127].

Ю. Батурін, виходячи із розуміння «стратегії як обраного варіанту рішення, поведінки», визначає рефлексивну стратегію як «варіант вибору рішення, поведінки з урахуванням уявлень противника щодо ситуації та прогнозування його рангу рефлексії». Відповідно, рефлексивне керування він розглядає як «здійснення цілеспрямованого впливу на стратегію противника» [1, 3]. Стратегічне керування має рефлексивний характер тому, що найчастіше воно використовується для того, щоб розібратися у сьогоднішній, зазирнувши до нього з майбутнього. Рефлексія дозволяє оцінити сьогоднішній день з позиції завтрашнього. Вона допомагає побачити сьогоднішнього себе у «дзеркалі завтрашнього». Тому стратегічне керування – це рефлексія через майбутнє, але водночас результат колективної рефлексії [13, 129].

У такому контексті надзвичайно цікавими видаються роздуми С. Лема щодо футурології, висловлені ним наприкінці 60-х років минулого століття. Футурологія «не стане ані радаром, ані зоряним дороговказом людства, а перетвориться на нову інформаційну зброю протиборчих сторін» [9, 161].

Розглядаючи рефлексивні технології у військовій справі, В. Махнін визначає їх як «сукупність способів, засобів та прийомів інформаційно-психологічного впливу на супротивника, що об'єднані пріоритетними завданнями та забезпечують найбільш ефективне досягнення мети операції (бойових дій)» [12, 50].

Результати аналізу досвіду підготовки та проведення операцій, бойових дій, боїв та інших тактичних дій на предмет розробки заходів з введення в оману противника у задумі командувачів (командирів) показали, що рефлексивний вплив на супротивника зводився до формування симулякра, тобто хибних реальних, інформаційних і психологічних образів об'єктів, процесів, явищ. Рефлексивний вплив за допомогою симулякрів проявляється у паралізації інтелектуальної (творчої) діяльності супротивника (особи, що приймає рішення) [12, 51-52].

Поява нових технологій керування поведінкою (вибору) і розвиток кількісних та якісних моделей, що описують не тільки сам процес вибору (рефлексивне керування, рефлексивне програмування та керування полісуб'єктними середовищами), але й активність свідомості у період, коли процес вибору не відбувається, створили передумови переходу до абсолютно нової форми військової боротьби, що отримала назву «конфлікт на геоцентричному театрі військових дій».

А. Денисов, розглядаючи протиборство на геоцентричному театрі військових дій, що «має на меті ураження і/або захист (включаючи керування розвитком і деградацією) матеріальних і нематеріальних об'єктів і середовищ, що породжують будь-які форми психічної активності», зазначає, що «психоінжиніринг, будучи природним розвитком рефлексивних моделей (тобто технічної кібернетики другого роду), об'єднаний з кращими досягненнями науки і технології у сфері керування поведінкою (вибору), є науково-технологічною основою для бойового планування та керування конфліктом на геоцентричному театрі військових дій [6, 33]. У його науковій роботі [3] розглянуто елементи розробки метрологічної системи керування конфліктом на геоцентричному театрі військових дій, а також теоретичні засади нового виду летальної і нелетальної зброї (теорія психогенної травми).

Аналізуючи теорію Бойда, центральною ідеєю якої є цикл OODA: Observe – Orient – Decide – Act (Спостереження – Орієнтація – Рішення - Дія), А. Денисов знаходить її «вразливості» і робить висновок, що «теорія Бойда є окремим випадком більш загального і надійного методу траєкторного керування» [6, 26].

Змістовно цикл Бойда може бути визначений як «сукупність процедур планування та керування конфліктом від моменту першої появи інформації про об'єкт до його списання зі списку цілей після знищення» [4, 2].

А. Денисов обґрунтовує, що «якщо у військовому чи іншому конфлікті зіткнуться Сторона А і Сторона В, і при цьому Сторона А буде використовувати у якості основи планування та керування траєкторні схеми, а Сторона В – теорію Бойда, і якщо до того ж у нас немає підстав сумніватися у інтелектуальній спроможності обох Сторін, то Сторона А завжди буде здобувати перемогу над Стороною В. Оскільки остання користується системою схематизації, планування та керування, вторинною відносно до траєкторного керування» [6, 27].

З точки зору траєкторного керування будь-який військовий чи інший конфлікт є схемою послідовностей стаціонарних станів об'єкта, що розвивається, наприклад, армії [4, 7]. При цьому схема керування складається з послідовності 9 узагальнених операцій:

1. Збір інформації щодо стаціонарних станів процесу керування. Передбачається, що особи, які приймають рішення (ОПР), до певного моменту не мали жодних знань щодо процесу. Тому для того, щоб у момент $t = 0$ прийняти рішення про керування, необхідно створити модель процесу керування, а для цього необхідно зібрати інформацію про цей процес.

2. Аналітичне дослідження послідовності минулих стаціонарних станів. Якщо в операції 1 ОПР лише спостерігали процес, маючи на меті отримати якомога більш повний опис усіх можливих ознак стаціонарних станів $S_{np} \dots S_0$, то на цьому етапі повинна виникнути аналітична модель процесу, що пов'язує в єдину модель знання про всі ці стаціонарні стани. Мета аналітичного (емпіричного) дослідження може бути записана за допомогою формули $S_{np} \rightarrow S_0$.

3. Створення теоретичної моделі процесу. Найбільш витончена частина керування будь-яким конфліктом, особливо військовим.

4. Теоретичне моделювання послідовності майбутніх стаціонарних станів процесу, яким він міг би бути без застосування до нього керуючих впливів ОПР. Результат цього етапу може бути представлений у вигляді формули $S_0 \rightarrow S_k$.

5. Після того як проведено теоретичне моделювання і отримано опис послідовності майбутніх стаціонарних станів процесу без керуючого втручання у нього ззовні, буде отриманий і список ознак майбутнього кінцевого стану цього процесу S_k . На основі цього списку ОПР оцінюють об'єктивні перспективи розвитку процесу і приймають рішення про доцільність введення керування, тобто про необхідність змінити список ознак кінцевого стану S_k на новий список ознак, що відповідають майбутньому кінцевому стану S_k^i . Саме це і називається прийняттям політичного рішення, зміст цього може бути представлений у вигляді формули $S_k \rightarrow S_k^i$.

6. Після того? як політичне рішення прийняте, починається стратегічне планування. Суть його полягає у тому, щоб використовуючи наявну теоретичну модель процесу, тобто модель, що описує майбутні зміни процесу, вирішити зворотну задачу: розгорнути у зворотній послідовності майбутні стаціонарні стани від S_k^i до стану S_0 , що відповідає теперішньому часу $t=0$. Зміст цього зворотного моделювання може бути представлений формулою $S_k^i \rightarrow S_0$.

7. На цьому етапі розробляється сукупність процедур впливу на об'єктивний процес, що переводить кожний майбутній стаціонарний стан від його природного списку ознак до нового, штучно створеного списку ознак. У результаті формується те, що і є повною сукупністю керуючих впливів, яку можна назвати планом траєкторного керування: [Керування] = $[B_1 + B_2 + \dots + B_7]$.

8. Практична реалізація сукупності керуючих впливів. Завершальна – оцінка ефективності виконаного керування. Ця операція, фактично, є об'єднанням перших двох операцій керування з тією лише різницею, що її основною метою є оцінка відповідності реальних дій плану керування.

У дослідженні А. А. Денисова та Є. В. Денисова [6] розглянуто двухконтурну схему керування геоцентричним військовим, політичним і економічним конфліктом, що реалізує повну схему траєкторного керування.

Для дослідження інформаційного керування безумовний інтерес становлять теоретико-методологічні напрацювання С. Расторгуєва, який розглядає інформаційне протиборство як «цілеспрямоване широкомасштабне оперування суб'єктів сенсами: створення, знищення, модифікація, нав'язування і блокування носіїв сенсів інформаційними методами для досягнення поставлених цілей» [15, 8].

Будь-яка інформаційна система, здатна до навчання, наприклад людина, володіє моделлю оточуючого світу і самої себе. Модель формується у процесі життєдіяльності за своїми законами і багато у чому визначає бачення світу інформаційною системою, а отже і її вчинки [14, 40].

Функціонально модель світу повинна відповідати за рішення задач з прогнозування. Змістовно вона повинна відображати взаємозалежності елементів як емпіричного (речі), так і абстрактного (ідеї) світів. Формально модель становить собою структуру з активними функціональними елементами, що фактично є не чим іншим, як знанням носія моделі [14, 41-42].

Розробляючи формальну теорію інформаційної війни [14; 15] С. Расторгуєв виходить з наступних положень:

- два і більше суб'єктів, що борються один з одним за ресурси;
- поведінка суб'єктів, що борються, визначається наявними у них моделями світу. При цьому моделі світу постійно змінюються під впливом вхідних даних, що надходять на вхід систем;
- боротьба відбувається виключно шляхом цілеспрямованого інформаційного впливу, тобто завдяки створенню відповідних

послідовностей повідомлень, направлених на викривлення моделі світу супротивників.

На думку С. Расторгуєва, «будь-яка інформаційна операція завжди спрямована на змінення картини світу противника, на його перепрограмування. Змінення картини світу, у свою чергу, передбачає корегування знання противника» [14, 11]. У своїй праці [16] науковець у рамках формального підходу розглядає закономірності взаємодії образів у ідеальному (віртуальному) світі. Застосовуючи метод аналогії (у фізичному існує лише те, що володіє енергією), С. Расторгуєв висуває гіпотезу, що «в ідеальному світі існують лише ті образи (моделі), що володіють енергією» [16, 3].

Образ визначається через сукупність відношень між мемами (інформаційними квантами), що його складають. Меми (інформаційні кванти) – цеглинки, з яких складається образ, що використовується для побудови цільових вказівок інформаційним істотам при рішенні задачі керування соціумами. Залежно від відношень між мемами вони можуть структуруватися і підтримувати достатньо складні образи, що іноді називають картинами світу [16, 3-4].

Енергія образу (моделі) у ідеальному світі, спроектована у фізичний світ, «перетворюється» в інформацію, що керує світом. Енергія образу – це можливість цього образу здійснювати роботу. У ідеальному світі він перебудовує інші образи під себе. Він викривляє ідеальний простір, примушуючи оточуючі образи рахуватися з ним, тобто бути на нього схожим. Але при цьому за будь-яким образом, а отже і за будь-яким станом душі, завжди (і до, і після) стоїть певна подія або вчинок у світі фізичних енергій [16, 4].

Науковець розглядає силу бажання і силу страху (певні стани свідомості) як такі, що визначають енергію образу. Формулюючи загальний закон здійснення тієї чи іншої події (досягнення певного стану), С. Расторгуєв робить висновок, що «якщо бажаний образ є метою, кінцевою точкою руху образів, то причиною недосягнення мети може бути як нестача бажання, що перекривається страхом, так і надлишок сили бажання, який призводить до того, що послідовність подій не сходиться до цього бажання» [16, 5].

Переконання, що дії людей обумовлені здебільшого прагненням отримати задоволення чи уникнути болю, складають основу психологічного гедонізму. Теоретичні напрацювання психологічного гедонізму, біхевіоризму, традиційного і юнгівського психоаналізу покладені в основу розробки моделей, структур і архетипів управління людиною в умовах динаміки і невизначеності.

Дослідженню адаптивних механізмів самоорганізації людини та розгляду високих гуманітарних технологій керування людиною і суспільством присвячено роботу В. В. Циганова «Адаптивные механизмы и высокие гуманитарные технологии. Теория гуманитарных систем» [17]. Адаптивні систем керування інформаційними війнами розглянуто у спільних публікаціях В. В. Циганова з С. Н. Бухаріним [18; 19].

Теоретико-методологічним підґрунтям зазначених досліджень є теорія еволюційних систем – теоретичне знання про керування еволюцією соціально-економічних систем, оволодінні їх капіталом і владою. Предмет цієї теорії – керування цілеспрямованою людською діяльністю у нестационарних умовах, дослідження і розробка механізмів керування еволюцією людини і організації при невизначеності. Для проектування і впровадження механізмів керування еволюцією систем різної природи і масштабу використовують системний аналіз. Ця робота відбувається у рамках загальної концепції інтелектуальних механізмів – механізмів функціонування соціально-економічних систем, заснованих на інтеграції природного і штучного інтелекту. Методологія побудови інтелектуальних механізмів заснована на ідеях штучного інтелекту, а програмна реалізація – на експертних системах. Методика побудови інтелектуальних механізмів заснована на комбінуванні адаптивних архетипів.

Підсумовуючи, зазначимо, що реалізація інформаційного керування ґрунтується на:

- ідеях А. Грамші щодо «молекулярної агресії» та його вченні про гегемонію (О. Литвиненко);
- рефлексивних моделях взаємодії (В. Лефевр), рефлексивних технологіях (Ю. Батурін, В. Махнін), рефлексивному керуванні (І. Прангішвілі);
- методах траєкторного керування (О. Денисов);
- формальній теорії інформаційної війни С. Расторгуєва та його концепції «енергії образу»;
- адаптивних механізмах самоорганізації та адаптивних системах керування інформаційними війнами (В. Циганов, С. Бухарін).

Отже, на сьогоднішній день існує чимало різноманітних теоретико-методологічних підходів до реалізації інформаційного керування у різних сферах, постійно з'являються нові теоретичні конструкції, що вимагає їх подальшого аналізу.

Перспективним дослідженням, на думку автора, має стати аналіз теоретичних засад реалізації інформаційного керування.

ЛІТЕРАТУРА

1. Батурич Ю.М. Рефлексивные стратегии в конфликтных взаимодействиях на основе ситуационного анализа с виртуальной поддержкой // Информационные войны. – 2009. – № 1. – С. 2-9.
2. Бухарин С.Н. О формализации понятия информационного поля / С.Н. Бухарин, В.И. Ковалев, С.Ю. Малков // Информационные войны. – 2009. – № 4. – С. 3.
3. Денисов А.А. Основы метрологического обеспечения управления конфликтом на геоцентрическом ТВД (Математическая теория Сказочника) // Информационные войны. – 2012. – № 2. – С. 48-58.
4. Денисов А.А. Подавление циклов Бойда: опыт управления военными и политическими конфликтами 1999-2009 гг. // Информационные войны. – 2010. – № 2. – С. 2-13.
5. Денисов А.А., Денисова Е.В. Подавление циклов Бойда: новый принцип управления военными и политическими конфликтами // Информационные войны. – 2010. – № 3. – С. 2-14.
6. Денисов А.А., Денисова Е.В. Подавление циклов Бойда: полная схема управления постиндустриальным военным и политическим конфликтом // Информационные войны. – 2010. – № 4. – С. 26-37.
7. Кара-Мурза С.Г. Власть манипуляции. – Изд. 2-е. – М.: Академический Проект, 2009. – 380 с.
8. Кузнецов Н.А. Информационная безопасность систем организационного управления. Теоретические основы / Н.А. Кузнецов, В.В. Кульба, Е.А. Микрин ; РАН, Институт проблем передачи информации. – М.: Наука, 2006. – Том 1. – 496 с.
9. Лем С. Фантастика и футурология: В 2 кн. – М.: ООО «Издательство АСТ»: ЗАО НПП «Ермак», 2004. – Кн. 1. – 591 с.
10. Лефевр В.А. Рефлексия. – М.: «Когито-Центр», 2003. – 496 с.
11. Литвиненко О.В. Інформаційні впливи та операції. Теоретико-аналітичні нариси: Монографія – К.: НІСД, 2003. – 240 с.
12. Махнин В.Л. О рефлексивных процессах в противоборстве боевых систем // Информационные войны. – 2012. – № 3. – С. 48-58.
13. Прангшивили И.В. Энтропийные и другие системные закономерности: Вопросы управления сложными системами / Ин-т проблем управления им. В.А. Трапезникова. – М.: Наука, 2003. – 428 с.
14. Расторгуев С.П. Введение в формальную теорию информационной войны. – М.: Вузовская книга, 2002. – 120 с.
15. Расторгуев С.П. Информационная война. Проблемы и модели. Экзистенциальная математика: уч. Пособие. – М.: Гелиос АРВ, 2006. – 240 с.
16. Расторгуев С.П. Информация как энергия образа // Информационные войны. – 2010. – № 4. – С. 2-6.

17. Цыганов В.В. Адаптивные механизмы и высокие гуманитарные технологии. Теория гуманитарных систем. – М.: Академический Проект, Альма Матер, 2012. – 346 с.
18. Цыганов В.В., Бухарин С.Н. Информационные войны в бизнесе и политике. Теория и методология. – М.: Академический проект, 2007. – 336 с.
19. Цыганов В.В., Бухарин С.Н. Информационный менеджмент. Механизмы управления и борьбы в бизнесе и политике: Словарь-справочник. – М.: Академический Проект, 2009. – 506 с.

Ливенко В. И. Теоретико-методологические подходы к реализации информационного управления.

В статье рассматриваются теоретико-методологические подходы к реализации информационного управления в различных сферах.

Ключевые слова: «молекулярная агрессия», рефлексивное управление, траекторные управления.

Lyvenko V. I. Theoretical and methodological approaches to the implementation of information management.

The article examines the theoretical and methodological approaches to the management of information in various areas.

Keywords: «Molecular aggression», reflexive control, trajectory control.

Олексенко Р. І.

**СЕКУЛЯРИЗАЦІЯ ЧЕСНОТ ПРОТЕСТАНТИЗМУ ЯК
ПІДСТАВА РОЗВИТКУ РИНКОВИХ ВІДНОСИН**

У статті на основі аналізу праць М. Вебера протестантизм розглянуто як основу нового підприємницького етосу й нової філософії виробництва.

Ключові слова: людина, культура, протестантська етика, етос, «дух капіталізму».

У широковідомій праці Макса Вебера «Протестантська етика і дух капіталізму» поняття капіталістичного духу відіграє ключову роль. Учений визначає його не стільки операціонально, скільки контекстуально, попереджаючи читача, що «капіталістичний дух» проясниться поступово, у міру руху теоретичного аналізу. Дійсно, концептуалізація цього поняття розгортається у Вебера і набирає змістовної потужності тільки до кінця «Протестантської етики».

Мета статті – обґрунтувати звільнення від чеснот протестантизму як підставу для розвитку сучасних ринкових відносин.

Узагальнюючи окремі вислови Вебера, можна сформулювати певну систему положень, які в сукупності розкривають те, що є «капіталістичним духом». У одному випадку він є «певним стилем життя, нормативно обумовленим, в «етичному» вигляді... типом сприйняття і поведінки» [2, 80]. У іншому випадку Вебер говорить про «комплекс зв'язків..., які ми об'єднуємо в одне ціле в понятті під кутом зору їх культурного значення» [2, 70]. У інших фрагментах йдеться про специфічний етос, правила життєвої поведінки і «етики», про етично забарвлені норми, які регулюють увесь устрій життя [2, 73-74], про певний склад мислення [2, 85]. Характеризуючи «традиціоналістське» господарство і відповідний йому етос, або дух, Вебер пише: «В основі такого господарства лежало прагнення зберегти традиційний спосіб життя, традиційний прибуток, традиційний робочий день, традиційне ведення справ, традиційні відносини з робітниками і традиційне, по суті, коло клієнтів, а також традиційні методи залучення покупців і збуту – все це... визначало «етос» підприємців цього кола» [2, 87].

Своїї обіцянки, що «повне теоретичне визначення нашого об'єкту буде... дане не на початку, а в кінці нашого дослідження» [2, 70-71], Вебер так і не дотримав. У завершальних розділах «Протестантської етики» поняття «капіталістичний дух» не розгортається в чітку систему. Як і раніше, зустрічаються його синоніми: спосіб думок і господарський етос [2, 205], професійний етос [2, 203], капіталістичний етос [2, 193] тощо. Лише у статті «Протестантські секти і дух капіталізму», яка була написана після завершення основної праці, тобто в 1906 р., але яка логічно і змістовно до неї примикає, Вебер, роз'яснюючи наслідки поширення пуританської етики, наводить думку, яку, за відсутністю іншого, можна вважати обіцяним теоретично повним визначенням: «Бо ... не етичне вчення релігії, а те етичне ставлення до життя, яке заохочується залежно від характеру і обумовленості засобів до порятунку, пропонованих цією релігією, є «її» специфічним «етосом» у соціологічному значенні цього слова» [2, 290]. Очевидно, йдеться про релігійний, а не про господарський етос, що далеко не одне і те ж.

Справа тут полягає, на нашу думку, у тому, що поняття «капіталістичний дух» належить власне Вернеру Зомбарту [4], а не Веберу. Вебер переважно відштовхується від розуміння Зомбарта, суттєво коригуючи його, внаслідок чого від «капіталістичного духу» Зомбарта залишається небагато. І це не дивно, адже на відміну від

Вебера Зомбарт вважав, що протестантизм не лише не сприяв становленню капіталізму, а навпаки, перешкоджав такому становленню [3]. Тому Вебер традиційному академічному визначенню «капіталістичного духу», пропонуваному Зомбартом, протиставляє власний підхід до проблеми, де поняття етосу виявляється більш інструментально виправданим.

О. Кравченко вважає, що під повним теоретичним визначенням Вебер розумів щось інше, ніж ми звикли думати [5, 114]. Швидше за все, справа стосується не дефініції і вичерпної описової формули поняття, а розкриття його наочного змісту. І в цьому сенсі Вебер дотримав своєї обіцянки якнайкраще, бо вся його книга присвячена докладному і дуже аргументованому опису того, що слід розуміти під «капіталістичним духом» залежно від певних типів країни, релігії, історичної епохи. Не вдаючись до деталей веберівського аналізу, слід звернути увагу лише на те, що його квінтесенція сформульована, як це визнає і сам Вебер, в повчанні Бенджаміна Франкліна, яке дуже точно відображає суть не тільки американського, але і європейського капіталістичного менталітету.

Вебер пише, що думки Франкліна просякнуті «духом капіталізму», його характерними рисами [2, 73]. Але це не означає, що в них міститься все те, з чого складається цей «дух». Це лише нижчий, нерелігійний шар «капіталістичного духу», його практична філософія. По суті, це максими життєвої поведінки підприємця, тобто етично забарвлені норми, що регулюють увесь устрій життя. Їх Вебер називає специфічним сенсом «духу капіталізму», оскільки він властивий тільки сучасному (європейському і американському) капіталізму, але не властивий його історичним попередникам. Капіталізму, що існував у Вавілоні, Індії, Китаїтощо, не вистачало, як відзначає Вебер, саме того своєрідного етосу, який виявляємо у Франкліна [2, 74].

О. Кравченко припускає, що разом зі специфічним значенням існує якийсь неспецифічне, більш універсальне тлумачення поняття. Такий хід думки був би цілком логічний і доречний: окрім нижчого шару є вищий, під поверхневим шаром, що складається з життєвих правил (нехай навіть етично забарвлених), розміщується глибший шар, що включає, можливо, релігійні ідеали і норми як певні етичні імперативи. На нашу думку, тут у Вебера вже йдеться не стільки про запозичене ним поняття «капіталістичний дух», скільки про його власне поняття етосу, яке для нього є значно важливішим. У цьому сенсі можна погодитись з Кравченком, що поняття етосу для Вебера утворює внутрішній шар проблеми, порівняно з більш поверховим поняттям «капіталістичного духу».

Вебер ніде не підтверджує, але і не спростовує подібних уявлень. Враховуючи те, яку фундаментальну роль Вебер завжди відводив релігії, Кравченко припускає, що двошарова модель «капіталістичного духу» цілком автентична його ученню: перший шар – утилітарні правила поведінки, другий шар – релігійні норми дії. І тут же Кравченко визнає, що цей другий шар Вебер аналізує за допомогою поняття «етос», або «дух капіталізму». Дійсно, універсальність релігії не викликає сумнівів: вона існувала і по-своєму виправдовувала етос господарського життя в стародавньому Вавилоні, Китаї, середньовічній Європі. Навпаки, утилітаризм – явище нове, хоча його зміст дуже стародавній: чесність корисна, бо вона приносить кредит, з тієї ж причини є чеснотами пунктуальність, старанність, помірність.

Обидва шари проблеми визначення «капіталістичного духу» є дуже складним і тонким утворенням. Вони легко переходять у свою видимість при несприятливому збігу обставин. Утилітаризм означає, що бути чесним вигідно. Але крайній утилітаризм уточнює: якщо вигоди або того же ефекту можна досягти за допомогою видимості чесності, то ніхто не забороняє лицемірити і прикидатися. Лицемірами собі уявляють завжди послужливих і усміхнених американців німці. Вебер вважає, що насправді справа йде зовсім не так, як здається на перший погляд [2, 75]. Дійсно, на початку другої світової війни В. Зомбарт пише знакову роботу «Герої і торгаші» (1914), у якій він протиставляє чесних підприємців, у яких легко вгадувалися німці, від гендлярів-крутіїв, якими виявлялися непомітно американці. Але підстави для такого тлумачення можна вичитати між рядків уже в праці Вебера 1905 року. Хоча Вебер більшою мірою визнає збереження протестантського етосу у американців порівняно з німецькою економікою, однак історичний пріоритет у цьому питанні явно віддає німцям.

Крайній утилітаризм безпринципний, його рухають егоцентричні мотиви жадання наживи, робити гроші за всяку ціну. Гроші із засобу перетворюються на самоціль і зрештою руйнують етичні засади особистості. Нестримне користолюбство, пожадливність і спрага наживи, не скуті ніякими нормами, існували впродовж всього історичного розвитку [2, 79]. Моральні обмеження існували тільки стосовно «своїх»: членів роду, племені, військового або торгового об'єднання, ремісничого цеху, профспілки, асоціації підприємців, водночас ці моральні обмеження завжди порушували щодо «чужих». Це авантюристський склад мислення, що нехтує етичними нормами, тобто загальнолюдськими цінностями, встановленими християнством.

Абсолютна і цілком свідомо безцеремонність у гонитві за наживою процвітала як повсюдне явище в так звану «докапіталістичну» епоху. «Ми говоримо про «докапіталістичну» епоху тому, що господарська діяльність не була ще орієнтована в першу чергу ні на раціональне використання капіталу за допомогою впровадження його у виробництво, ні на раціональну капіталістичну організацію праці» [2, 80]. Крайній утилітаризм, жадання наживи, не обмежене етичними рамками, тільки за видимістю нагадує «капіталістичний дух», а насправді йому суперечить і гальмує його поширення. Для раціонального капіталізму не існує злішого ворога, як його двійник – ірраціональний, жадібний капіталізм. Жадання наживи в такій мірі мислиться як самоціль, що стає чимось трансцендентним і навіть просто ірраціональним» [2, 75].

Заповіді Франкліна суперечать принципам ірраціонального капіталізму, оскільки вони співзвучні певним релігійним уявленням, а саме протестантизму, про сенс і призначення людського життя. Жадаючий наживи знає тільки зовнішню, хвилину вигоду, для нього корисність вимірюється матеріальними досягненнями. Навпаки, Франклін, завдяки божественному одкровенню, спочатку пізнав, що таке внутрішня корисність. Вона полягає у служінні Богові і досягається на шляху істинної, а не хибної добродієвості. Користолюбство служить людині, а не людина – користолюбству.

Для буденного, або «природного», уявлення про порядок суцього гроші є мірилом всього, навіть людських стосунків. Все існування людини спрямоване на користолюбство і задоволення потреб гедонізму. Знадобилися величезні зусилля, щоб провести в думках людей революційний переворот і поставити все з голови на ноги. Переворот здійснювався Лютером і Кальвіном, а Франклін був виразником вже «постреволюційних» цінностей.

Згідно з Вебером, ранній протестантизм, а саме кальвінізм, став головною детермінуючою силою у формуванні «капіталістичного духу». Він інспірував ідеї і практику раціональної економічної діяльності. Узагальнивши значну кількість фактів, Вебер дійшов висновку, що цей тип соціальної дії в набагато більшій мірі був поширений у середовищі ранніх протестантів, ніж серед католиків. Етика раннього протестантизму не тільки передувала «капіталістичному духові», але виявилася вирішальним чинником його оформлення. Раціональна економічна поведінка базується на ідеї «покликання», яке є одним з фундаментальних компонентів «капіталістичного духу» і прямим продовженням християнського аскетизму.

Великим перебільшенням було б вважати, що протестантська етика і є власне «духом капіталізму». Некоректно також вважати таку етику чинником виникнення капіталізму – слід говорити про вибіркочу спорідненість такої етики і капіталістичного способу виробництва. Якщо «дух капіталізму», згідно з визначенням Вебера, є специфічним складом мислення, стилем життя (або способом життя), типом сприйняття і поведінки великих груп людей, і всі вони нормативно обумовлені господарським устроєм життя народу і культурою, що існує в цій країні, то «дух капіталізму» треба вважати кінцевою ланкою тривалої еволюції європейського суспільства. Початковою ланкою такого ланцюга перетворень умовно можна вважати протестантську етику, що зробила революційний переворот у традиційному устрої життя європейців. Але що ж є кінцевою ланкою?

Аналіз робіт Вебера засвідчує, що кінцевим результатом треба вважати американський капіталізм, культурний етос якого, що стосується практики ділових відносин, чудово виражений у повчаннях Б. Франкліна. Вебер дуже високо оцінював досягнення американського суспільства. У 1904 р. він був запрошений у США для читання курсу лекцій разом із Вернером Зомбартом та іншими німецькими колегами. Зі своєї поїздки він виніс масу вражень. Одним з найсильніших вражень виявилось знайомство з системою Тейлора і рухом «науковий менеджмент», який практично революціонував американське виробництво. Система наукової організації праці утілювала той ідеал раціональності, про який так багато міркував Вебер. О. Кравченко справедливо вважає, що поза сумнівом, роздуми про соціально-економічну, а також про соціально-політичну систему Америки (яка демонструвала достатньо зрілі плоди демократизму і легального типу панування) вплинули на соціологічний склад мислення Вебера [5, 116]. Документ, складений Б. Франкліном, належить до найважливіших першоджерел, яким Вебер додавав особливу цінність. У ньому з'єдналися вищі цінності політичної демократії і вищі цінності економічної раціональності не тільки американського, але і європейського капіталізму. Тому саме його треба брати до уваги, якщо йдеться про документальні джерела, і вважати зрілим виразом «капіталістичного духу».

Початкова і найбільш рання точка еволюції «капіталістичного духу» також зафіксована – це «Напуття християнам» англійця Ричарда Бакстера, за характеристикою самого Вебера, одного з найвидатніших серед всіх відомих духівників, що служили парламенту, Кромвелю і Реставрації. Пресвітеріанин і апологет Вестмінстерського синоду, Р. Бакстер володів достатньо широким для свого часу кругозором,

енциклопедичними знаннями і допитливим розумом, що дозволив йому дати «якнайповніший компендіум моральної теології пуритан, повністю заснований на особистому практичному досвіді порятунку душі» [2, 185].

Франклін і Бакстер залишаються головними дійовими особами у Вебера впродовж всього опису, що стосується аналізу «капіталістичного духу». Їх поява не випадкова – вони виражають квінтесенцію цього «духу» на різних фазах його історичної еволюції, про що Вебер прямо указує: «Досить пригадати приведений на початку нашого дослідження трактат Франкліна, щоб виявити, наскільки істотні елементи того способу думок, який ми визначили як «дух капіталізму», відповідає тому, що (ми показали це вище) складає зміст пуританської професійної аскези, тільки без її релігійного обґрунтування – до часу Франкліна воно вже відмерло» [2, 205].

Згадка про релігійне обґрунтування украй важлива, справедливо вважає О. Кравченко. Якщо уявити філософію «капіталістичного духу» як багатозарову освіту, то його внутрішні шари, складові, серцевину утворюють релігійно-етичні цінності, а зовнішні круги (кілець) включають прагматичні норми поведінки. Перші – стародавніші і фундаментальніші, другі – новіші за часом і менш фундаментальні. Виразником серцевини виявився Бакстер, виразником зовнішніх кілець – Франклін. Варто лише зауважити, що ми вважаємо ці шари не шарами капіталістичного духу, а швидше шарами капіталістичного суспільства, що більше відповідає інтенції Вебера, ніж модель Кравченка.

Кравченко, втім, слушно привертає увагу до іншої важливої обставини – зміни сутності капіталістичного суспільства, яке у постіндустріальну добу, на перший погляд, остаточно втрачає «капіталістичний дух» [5, 119]. Трактат Б. Франкліна (1706-1790) побачив світ у кінці XVII століття. До цього моменту, говорить Вебер, релігійне обґрунтування «капіталістичного духу» зникло. Свою творчу діяльність сам Вебер (1864-1920) здійснює в кінці XIX – на початку XX століть. З ним пов'язують народження соціологічної теорії «трудового суспільства». Це означає, що через сто років після зникнення релігійної серцевини «філософії «капіталістичного духу» на світ з'являється її теоретичне і соціологічне обґрунтування. Надалі події розгортаються ще швидше, і в кінці XX століття (точніше, в 70-і рр.) західні соціологи, зокрема Д. Белл, почали говорити про повний крах самої теорії: від «трудового суспільства», заснованого на принципах протестантської етики, західна цивілізація перейшла до «суспільства дозвілля», «суспільства споживання» [1]. Нове покоління

молоді, на думку зарубіжних соціологів, перестало вважати добросовісну працю центральним життєвим інтересом. Характерно, що крах колишніх ідеалів і цінностей співпав з переходом від індустріального до постіндустріального суспільства, розповсюдженням нових технологій і комп'ютерної техніки, впровадженням у виробництво нових форм організації праці. Все це дозволило говорити про занепад «капіталістичного духу» і формування нового, посткапіталістичного менталітету. Втім, нам здається, що до споживання і дозвілля представники сучасного суспільства ставляться з тим самим пристрасним етосом, з яким вони раніше ставилися до праці – змінився об'єкт докладання цього етосу, а не сам етос. Тому варто критичніше, ніж це робить Кравченко, ставитися до поняття капіталістичного духу у Макса Вебера: для нього це поняття не є основним, хоча й винесене на титул всієї роботи – це швидше основний об'єкт аналізу і критики, аніж виразник позиції самого Вебера.

Одним з конституюючих елементів сучасного «капіталістичного духу», на думку Вебера, і не тільки його, але і всієї сучасної культури є «раціональна життєва поведінка на основі ідеї «професійного покликання», яка виникла з духу християнської аскези [2, 205]. У основі аскетизму лежить релігійна оцінка невтомної, постійної, самодисциплінованої, систематичної мирської професійної праці як найдієвіший спосіб утвердження для відродженої людини її істинності її віри, яка повинна була служити могутнім чинником у розповсюдженні того світовідчуження, яке називається «духом капіталізму» [2, 198]. Аскетизм утверджував обмеження дозвілля сферою внутрішньої релігійної роботи з етичного самопоглиблення, обмежував споживання межами задоволення розумних (мінімальних, раціональних) потреб. Аскетична ощадливість своїм практичним результатом мала накопичення капіталу, який не витрачався на придбання предметів розкоші, але продуктивно використовувався як капітал, що інвестувався.

Пуританин був не тільки першим професіоналом, який примусив продуктивно трудитися руки і мозок людини. Він був першим капіталістом, що примусив продуктивно працювати багатство, яке перебувало раніше в бездіяльності. Тільки працююче багатство можна називати капіталом. Революцію, здійснену пуританами, нам буде легше зрозуміти, якщо ми пригадаємо історичні обставини в Англії XVII ст. Прагнучи підвищити соціальний статус, заможні і багаті англійці традиційно бажали перейняти аристократичний спосіб життя, витрачаючи нажиті стани на придбання землі. Тим самим власність

виводилася зі сфери капіталістичного підприємництва. На цьому фоні поведінка пуритан видавалася дикою й ірраціональною.

Історичні висновки Вебера дещо пізніше зі всією переконливістю підтвердив видатний французький історик Люсьєн Февр. У статті «Загальний погляд на соціальну історію капіталізму» (1922) він, спираючись на розробки бельгійського історика Анрі Піренна, простежив генеалогію капіталістичних династій, проаналізував закони зміни поколінь європейської буржуазії і встановив, що не з XVII, а починаючи з XI століття кожне нове покоління багатців, що створили капітал на торгівлі, спекуляціях, підприємницькій діяльності, досягнувши zenіту своєї діяльності, мудро виходить з сутички: вони купують земельні володіння і укріплюють соціальне положення шлюбами з представниками дворянства [6, 198]. Подібна практика була поширена по всій Європі.

Мабуть, першими її порушили голландці, які, на думку Вебера, що посилається на англійських письменників-меркантилістів XVII ст., нажитий статок не вкладали в землю, не набували дворянських володінь і титулів, а інвестували їх в промисловість. Голландці практично зрозуміли те, до чого теоретично закликали англійські пуритани – вони зрозуміли «дух» капіталізму [2, 165]. «Дух», або свідомість сучасного капіталізму, згідно з думкою Л. Февра, «зводиться до того, щоб робити гроші – не для того, щоб їх витратити і жити широко і безтурботно (це було б повним запереченням капіталістичного духу), але здобувати гроші для того, щоб зберегти їх, щоб, обмеживши, якщо потрібно, свої потреби, вкласти більше грошей у справу і знову примусити їх працювати, відтворюватися і примножуватися» [6, 200].

Таким чином, суть «духу капіталізму» полягає в тому, що економічні закони і відповідна їм нова релігійна доктрина (протестантська етика) мотивували, стимулювали, примусили, нарешті, продуктивно працювати не один, а два чинники: працю і капітал, робочих і підприємців [2, 60-64, 75]. Причому їх функціонування тепер відбувалося або, в принципі, повинно було відбуватися в єдиному ритмі, за одними законами. Раніше підприємці нещадно експлуатували, спекулювали, прагнули до наживи, зневажаючи всякі норми і обмеження. Соціальні низи, вимушені займатися неprestижною рутинною працею, також обходили норми і закони, але по-своєму: свідомо обмежували продуктивність праці, саботували, не підкорялися наказам, проявляли незадоволеність і зневагу до роботи. Вектори їх економічної активності були спрямовані в різні боки, хоча за своїм змістом та і інша були ірраціональними. І

верхи, і низи прагнули отримати незароблене. Міра праці – етична, економічна, соціальна – відсутня як фундамент громадської організації праці.

Вектори економічної активності верхів і низів, праці і капіталу вирівнялися в одному напрямі тільки після перевороту, здійсненого протестантською етикою. Непрестижна діяльність робітників, що не мають у своєму розпорядженні багатств, перетворилася на таку ж престижну працю професіоналів, яким стала діяльність капіталістів, що інвестували підйом індустрії і процвітання суспільства. Не стало двох різних типів трудової етики і норм поведінки – восторжествувала одна-єдина, освячена високими релігійними цінностями. Підприємництво перестало бути авантюризмом, грабежем і спекуляцією, виконавська праця перестала бути підневільною роботою, від якої люди ухилялися при щонайменшій нагоді. Пішла в минуле соціальна практика, при якій одні несправедливо (незаслужено) багатішали, інші несправедливо (але добровільно) жебрували. Обидві крайнощі – багатство і убогість – в рівній мірі засуджувалися. Помірність, дисципліна і чесність вийшли в число центральних і пріоритетних цінностей.

Саме у XVII столітті, і Вебер тут має рацію, відбувається духовна революція. Все перекинулося з ніг на голову: чорне стало білим. Спекуляція на біржі і виснажлива робота на шахті в однаковій мірі іменувалися відтепер професійним обов'язком людини. Люди перестали гиніти у праці, вони почали служити Богові, виконувати своє покликання. Саме слово «професія» (Beruf), що вперше з'явилося в лютеровому перекладі Біблії, наповнилося новим сенсом: «Заклик Бога». Своєю працею чоловік заявляв не про свої успіхи, а про славу Божу.

Технічний зміст праці нітрохи не змінився: у XVII столітті ніяких авангардних технологій не упроваджували, працю не механізували. Навпаки, зважаючи на спеціалізацію, що постійно поглиблювалася, вона стала ще складнішою, більш монотонною та інтенсивною. А працювати стали інакше. Змінився сенс праці. Він з'єднався з метою існування, що змінилася, і полягала тепер в підпорядкуванні волі Божій, служінні загальному благу і одночасно славі Божій. Бог обирає тих, хто чесно трудиться. Трудитися означало тепер бути обраним. Через працю досягається порятунок. «Тільки той, хто працює, заробляє. Хто працює, той багатішає або може розбагатіти. Як тепер ставитися до багатства? Проклинати його? Так, якщо багатство спричиняє неробство. Так, якщо багатий покидає труд заради насолоди. Не багатство є злом, а неробство і насолода. Працювати

заради збагачення – зло? Ні, якщо людина трудиться у поті чола свого не заради ганебних радощів плоті і гріха, а щоб виконати всемогутню волю Пана на своєму місці і в своїй професії, будучи під кермом його руки. Звідси можна зробити висновок, що людині, яка досягає успіху в справах, благословенна Богом, залишається один крок. Відомо, що пуритани зробили його дуже швидко», – пише Л. Февр у статті «Капіталізм і реформація» [6, 214].

Аналізуючи наслідки розповсюдження протестантської етики, ми забуваємо про кардинальну трансформацію соціально-психологічного клімату в суспільстві. У чому вона виражається? Бідні перестали заздрити багатим, легкодосяжне багатство засуджувалося, а багатству, що здобувається у поті чола і з ризиком для життя, не позаздрить і останній бідняк. Етично всі категорії населення, як обрані Богом, зрівнялися. А економічно? Нерівність зберігалася. Але багатство як таке не засуджувалося, а це означало, що воно зберегло привабливість для тих, хто його поки не мав, але дуже на нього сподівався, був здатен і хотів трудитися. Багатство збереглося як стимул для вертикальної мобільності, якщо вона здійснюється легальним шляхом. А легальний шлях – найдемократичніший і загальнодоступний. Отже, формування масового середнього класу вже не за горами.

Етичний клімат оздоровлявся (а його необхідно було оздоровити, оскільки Європу з часів заходу античності захлюстували хвилі розпусти, грабежів, спекуляцій, непомірного жадання наживи і пожадливості) ще і тим, що праця, що отримала найвищу зі всіх можливих форм освячення, перетворилася на мірило цінності людини і її діяльності. Незароблені гроші, так само як і непрацюючі капітали, засуджувалися. Треба погодитися з Люсьєном Февром в тому, що йдеться не просто про любов до праці, а про культ, релігію праці [6, 214]. Попри усі критичні зауваги вчення про етос підприємця як підґрунтя відтворення ринкових відносин зберігає свою значущість і сьогодні.

Отже, протестантизм постає у Вебера як своєрідний «дух капіталізму», а точніше нового підприємницького етосу й нової філософії виробництва. Ця філософія є вищою практичною мірою і орієнтує людину нового суспільства на самоконтроль, слідування логіці справи, прагненню успіху в професійній діяльності, діловитості, чесності й точності, удосконаленню загальної культури та інших норм ринкового виробництва, що має незаперечну значущість для України в умовах її подальшого входження до світового ринкового господарства.

Л И Т Е Р А Т У Р А

1. Белл Д. Грядущее постиндустриальное общество. Опыт социального прогнозирования. – М.: «Academia», 1999. – 956 с.
2. Вебер М. Протестантская этика и дух капитализма // Вебер М. Избранные произведения. – М.: Прогресс, 1990. – С. 44-307.
3. Зомбарт В. Буржуа: Пер. с нем./ Ин-т социологии. – М.: Наука. – 443 с.
4. Зомбарт В. Современный капитализм: в 2 т. – М.-Л.: Госиздат, 1931. – Т. 1. – 511 с.
5. Кравченко А.И. Социология Макса Вебера: труд и экономика. – М.: На Воробьевых, 1997. – 208 с.
6. Февр Л. Бои за историю. – М.: Наука, 1991 – 629 с.

Олексенко Р. И. Секуляризация добродетелей протестантизма как основание развития рыночных отношений.

В статье на основе анализа работ М. Вебера протестантизм рассматривается как основа нового предпринимательского этоса и новой философии производства.

Ключевые слова: человек, культура, протестантская этика, этос, «дух капитализма».

Oleksenko R. I. The secularization of the virtues of Protestantism as the basis of market relations.

In the article analysis of the works of Max Weber Protestantism is seen as the basis of a new entrepreneurial ethos and philosophy of the new production.

Keywords: people, culture, the Protestant ethic, ethos, «the spirit of capitalism».

ПОЛІТОЛОГІЯ

Литва Л. А.

КАПІТАЛИ ОСОБИСТОСТІ ЯК СУБ'ЄКТА СОЦІАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ В ІНФОРМАЦІЙНОМУ СУСПІЛЬСТВІ

У статті проаналізована проблема особистості як суб'єкта соціальної політики в умовах розвитку інформаційного суспільства, капіталів особистості в нових реаліях та можливості їх застосування агентом.

Ключові слова: концепція соціального поля, габітус, символічний капітал, картина світу, суб'єкт соціальний.

Визначення інформаційного суспільства як актуальної історичної форми організації життєдіяльності соціуму ще не отримало однастайності в царині сучасних наук про суспільство, натомість однастайність поглядів дослідників щодо впливу інформаційно-комунікативних технологій та різних форм комунікацій загалом на суспільний розвиток не викликає ніяких сумнівів. Тож такою ж невизначеною у сучасній соціологічній науці постає проблема окремого суб'єкта як елемента соціальної структури цієї нової форми організації життєдіяльності соціуму.

У складній структурі суб'єктів соціального розвитку і здійснення соціальної політики безпосереднім і основним суб'єктом є людина, особистість, індивідуальність. Ще Аристотель зазначав, що головним суб'єктом політики має бути не держава, а людина. Будь-яке, навіть просте завдання соціального розвитку і соціальної політики неможливо розв'язати, якщо в його центр не буде поставлено людину, якщо не буде створено умов для самореалізації особистісного потенціалу людини. Функціонування ж соціального суб'єкта представлені розвідками класичних та сучасних концептів у дослідженнях Р. Барта, П. Бурдьє, М. Вебера, Е. Гідденса, Ж. Дерріди, М. Фуко, проте сучасність вимагає осмислення діяльності суб'єкта в нових умовах.

Тривалий час людина була не суб'єктом, а об'єктом соціальної політики. У суспільствах тоталітарного та авторитарного типу неможливо було створити умови для самореалізації сутнісних соціальних сил окремої людини. На жаль, сучасне українське суспільство ще переживає наслідки деформуючого впливу колишньої тоталітарної системи, що проявляється насамперед у гальмуванні процесів соціальної мобільності, неадекватній вартості ціни робочої сили, оплати праці, неефективному соціальному захисті, ще присутній дух одноманітності, однаковості, загальної маси, нав'язування окремій людині стандартизованої соціальної позиції, що передбачає відмову від обмежень у реалізації творчого соціального потенціалу самої людини. Реалізація незатребуваного на практиці соціального потенціалу особистості органічно пов'язана зі створенням у суспільстві різнобічних умов для забезпечення свободи різним соціальним верствам і групам населення, зокрема свободи їхнього соціального вибору як необхідної умови реалізації творчих можливостей кожного, соціальної конкуренції, зміцнення втраченої самоцінності особистості, індивідуальності, що є основою динамічного саморозвитку, саморегулювання цінностей соціального буття.

З огляду на вище зазначене завданням цієї розвідки є дослідження капіталів особистості, що забезпечують ефективність існування особистості як суб'єкта соціальної політики у реаліях функціонування основних сфер життєдіяльності українського суспільства.

До спроб інсталяції, так би мовити, у форматі 3D, специфіки життєдіяльності сучасного суспільства належить концепція знаного французького соціолога П'єра Бурдьє [3, 33-35], який у своїй *теорії соціального поля* розглядає соціальний простір, в якому функціонує людина як соціальний суб'єкт чи агент, розмежований на економічне, політичне, культурне, релігійне та інші поля. В кожному полі діють, згідно з Бурдьє, свої особливості, закономірності функціонування та розвитку, боротьба за статуси і володарювання агентів у кожному з полів. Таким чином, поле мислиться французьким дослідником як місце взаємовідносин сил та боротьби, спрямованої на трансформацію цих взаємовідносин, тож наразі кожне поле стає місцем безперервних змін.

Для Бурдьє ідея класової конфронтації залишається актуальною, і на його думку така боротьба призводить до появи сукупності полів влади, які мають свої напрями дії сили. Дослідник приходить висновку, що, на відміну від простору фізичного, в якому об'єкт може існувати безвідносно до інших локальностей, у просторі соціальному агент співвідносить, ідентифікує себе із певною позицією (тобто

реальним положенням), що набуває певного значення тільки у порівнянні з іншими позиціями соціального поля. Таким чином, структура соціального простору завжди буде ієрархізованою, а визначатися соціальний простір може за умови натуралізації (прийняття рис простору фізичного), яка викликає стійке занесення соціальних реальностей до фізичного світу [3, 47].

Як було згадано вище, соціальний простір, представлений у вигляді різноманітних полів, що, перетинаючись, утворюють стійку макромережу взаємодій чи сукупності об'єктивованих відносин сил, нав'язуються усім агентам, які входять до полів. Тож вони не можуть бути співвіднесені із намірами індивідуальних агентів або ж їхніми безпосередніми взаємодіями. Таким чином, проблема *свободи дії* людини для Бурдьє полягає не в тому, як вона може уникнути соціального тиску, а в тому, яким чином, усвідомлюючи об'єктивно існуючі обмеження, займаючи усвідомлену позицію, агент може обирати оптимальну стратегію поведінки для досягнення своїх цілей у межах соціальних полів.

Для Бурдьє важливим стало розуміння того, що для людини її позиція (реальне становище в соціальному просторі) не завжди співпадає із тим, як вона собі уявляє цю позицію (уявлення агента про своє місце в соціальному просторі в теорії соціального поля Бурдьє визначається як диспозиція), але у відповідності із такою диспозицією агент організує та змінює свій соціальний простір. І оскільки полів у соціальному просторі для агента існує стільки, скількима диспозиціями володіє агент, то сукупність диспозицій, що викликають до життя певні дії, які за деякий час утворюють систему міцних набутих орієнтацій, структур, що використовуються для забезпечення його функціонування, Бурдьє визначає поняттям *габітус*. Габітус як надіндивідуальний феномен забезпечує активну присутність минулого досвіду людини в сучасності, спадковість соціальних форм (моделей та алгоритмів сприйняття, мислення та дії), способом більш надійним, ніж усі формальні правила і всі наявнім чином сформульовані норми, надає гарантію тотожності та сталості практик соціальних агентів у часі [4, 105].

Функції габітусу стають зрозумілими тільки за умови співвіднесення соціальних умов, за яких він формувався, із соціальними умовами, за яких габітус був приведений у дію. Необхідно зазначити, що завдяки габітусу наявність минулого в індивідуальній свідомості забезпечує деяку незалежність суб'єкта від зовнішнього впливу, робить його інертним відносно до можливих різких змін соціального поля.

Практики агентів представляють собою результат адаптації габітусу до нових обставин, що постійно виникають, і є безпосередньо даним простором полів, де відбуваються соціальні дії. Такий простір, згідно з Бурдьє, є об'єктивованим та інкорпорованим продуктом практичної історії, структури і габітусу. Сама ж соціальна дія відбувається в межах полів – більш-менш автономних середовищ діяльності, наділених специфічною внутрішньою логікою.

Як згадувалось раніше, поля, що поділяють соціальний простір, ієрархічно організовані, тобто існують більш загальні, глобальні поля економічної та політичної влади, і приватні поля (які теж містять субполя) – релігії, освіти, науки, мистецтва і т.ін. Логіка функціонування такого ієрархізованого простору стає зрозумілою при осмисленні мотивації агента (тобто системи диспозицій), які спонукають його до тих чи інших дій. Для Бурдьє важливим є феномен, який виникає внаслідок діяльності соціального простору – *символічне насилля*, яке представляє собою нав'язану владою певну систему значень, ієрархію цінностей, що, з одного боку, обов'язкова для усіх, з іншого – більшістю несвідомо сприймається людьми і може використовуватись для панування над багатьма з них. Французький дослідник вводить термін «*незнання*» для визначення спотвореного, неповного, містифікованого знання, користуючись яким так звана *символічна влада* існує за співучасті людей, якими вона керує, людей, що визнають її легітимність. Натомість агент за таких умов може отримати винагороду – капітал, який Бурдьє розглядає в інноваційній інтерпретації. У теорії соціального поля дослідник виокремлює чотири основних види капіталу, якими може володіти агент:

– економічний капітал, який розуміється традиційно з часів Маркса;

– соціальний капітал, який визначає становище в соціальній ієрархії, соціальні статуси, знайомства та зв'язки агента;

– культурний капітал, що представляє собою легітимні знання, ідеї, вміння та навички, натомість рівень та структуру освіти (освітній чи академічний капітал); культурний код, що дозволяє «адекватно» сприймати твори «високої культури»; рівень володіння «престижною» (культурною) формою мови та її різновидами (лінгвістичний капітал);

– символічний капітал – престиж, визнання, авторитет, ім'я, навіть «канонізація», усе те, чим володіє людина в соціальному просторі, усе те, що їй може бути корисним.

Необхідність введення поняття «*символічний капітал*» стає зрозумілою з огляду на автономію поля символічного виробництва, яке не розглядається як детерміноване економічним або будь-яким

іншим полем. Автономія поля символічного виробництва не означає повної незалежності як від економічного, так і від інших соціальних полів, а вказує лише на наявність специфічного закону (або правил гри) в такому полі. Натомість за певних обставин значний символічний капітал може бути конвертований у капітал економічний або політичний.

З іншого боку, символічний капітал є ресурсом особистості, який символізує позицію агента в соціальному полі та ступінь його визнання з боку групи, тож доступ до нього є найбільш обмеженим з огляду на те, що він є формою капіталу, що найпростіше може бути конвертованою в інший. Саме тому в різних полях агенти ведуть запеклу боротьбу за цей вид капіталу, що уособлює вплив соціального агента на співвідношення сил у групі. У житті соціальних спільнот стратегії, спрямовані на збільшення символічного капіталу, не менш важливі, ніж стратегії, спрямовані на фізичне виживання, навіть за умов, коли вони є нерентабельними з економічної точки зору [4, 156].

Специфічна влада агентів культурного поля полягає у здатності виявити імпліцитно існуючі принципи мислення і практики, сформулювати їх та нав'язати суспільству як легітимні, тобто змусити побачити у фокусі те, що раніше було на периферії поля зору, те, що було витісненим, придушеним, і тим самим зробити такі «приховані» ресурси реально існуючими. Одна з основних ставок у символічній боротьбі – визначення кордонів того чи іншого поля, тож соціальні агенти, чие становище найбільш впливові члени спільноти визначають як зовнішнє відносно до кордонів поля, втрачають легітимне право на боротьбу в цьому соціальному полі.

Таким чином, габітус, співвідношення позицій та диспозицій агента, боротьба за символічний капітал, мовою Бурдьє стають концептами, що пояснюють механізм сприйняття як психологічного процесу пізнання оточуючого простору – виокремлення фігури з фону. Завдяки такому механізму людина сприймає і будує *картину світу* – систему уявлень про реальність, прийнятою в культурі певного соціально-історичного простору. Що розглядати як фон, а що – як основну фігуру на фоновому тлі - для індивіда не зрозуміло доти, доки йому через культурні форми не буде поданий меседж: який з об'єктів реальності є фігурою, а які утворюють тло для неї.

Картини світу формуються шляхом як пересічної, так і наукової мови, створюючи основу для сприйняття світу людиною як суб'єктом пізнання. Світогляд суб'єкта у соціально-історичному просторі конституюється завданням способом інтерпретації реальності, що постає перед людиною як самоочевидність. Саме таким спосіб деякі

дослідники називають картиною світу, що домінує в груповій і масовій свідомості у конкретному соціокультурному просторі [9, 181].

Пізнання оточуючого світу людиною не відбувається безпосередньо, за принципом прямого відображення об'єктів зовнішнього світу у свідомості суб'єкта. В якості посередника у свідомості того, хто пізнає, присутні картини світу [7]. В основу таких картин покладені як ідеї здорового глузду, так і наукові ідеї, що стали частиною сталих уявлень про світ. І найбільшу смислову рамку в картинах світу створюють базові філософські метафори і припущення, які стали істинами у певних культурах. Вони закладають основи традицій суспільства, домінуючу норму світогляду, що розмежує смисл і безглуздя, інтелект і безумство як у повсякденності, так і таких специфічних сферах пізнання, як наука, релігія, філософія. І в кожному соціокультурному просторі функціонують соціальні групи (інтелектуальні еліти), головне завдання яких полягає у тому, щоб інтерпретувати світ, в тому числі і соціальний, для усіх груп, з яких складається суспільство.

Те, що інтелектуальна еліта в певних релігійних, філософських, наукових картинах світу оголошує реальним, на якийсь час набуває онтологічного значення. Проте завжди залишається питання: *а що з проголошеного існує насправді?* І таке питання невідворотно пов'язане із іншим: *хто і яким чином буде визначати, що в світі існує, а що – ні?* Останнє питання обов'язково породжує боротьбу між групами інтелектуалів за право продукувати істинне знання про світ [9, 183].

З огляду на питання щодо довіри до проголошених елітами меседжів в українському суспільстві цікавим вважаємо дослідження рівня довіри громадян до вітчизняних політичних інститутів, проведеного Олександром Вишняком [5], до якого були залучені дані моніторингових досліджень Інституту соціології НАН України, IFES і соціологічної служби «Соціс», фірми «Юкрейніан соціолоджі сервіс» і Фонду «Демократичні ініціативи» за роки незалежності нашої держави. Як зазначає провідний український соціолог, найбільш динамічно змінюється рівень довіри до Президента України. Екстремумом у дослідженнях після проведення президентських виборів 1994 р., 1999 р., 2005 р., та 2010 р. виявився рівень довіри до новообраного чи переобраного на другий термін Президента України. Цей рівень довіри перевищував довіру до всіх інших державних та політичних інститутів. Висновок, що його робить дослідник, базується на тому, що після виборів Президента він отримує кредит довіри громадян, який не зовсім виправдовує у своїй подальшій діяльності. А тому в період між виборами частка громадян, яка довіряє

Президентові, більш чи менш стрімко знижується. Але тільки в 2005 році, після «помаранчевої революції», частка громадян, які довіряють Президентові України, становила більшість. Після виборів 1994, 1999 та 2010 рр. рівень довіри хоча і зростав, але значно менше, ніж у 2005 р. [5, 36].

Аналізуючи рівень довіри до іншого інституту – Кабінету Міністрів України – О. Вишняк зазначає, що він виявився досить залежним від коливань (змін) довіри до Президента країни. При цьому виявилось, що така залежність була характерною не тільки для періоду президентсько-парламентської форми правління в Україні (1995-2006 рр.), коли Уряд і де-юре, і де-факто формувався президентом, а й після конституційної реформи 2005-2006 рр., коли юридично він формувався парламентом. А найвищих для певних періодів показник рівня довіри до Уряду досягав після президентських виборів, а не парламентських [5, 37].

Рівень довіри до Верховної Ради України, як зазначає О. Вишняк [5, 37], залишається стабільно низьким і нижчим, ніж до Президента та Уряду. На думку дослідника, низький рівень довіри до Верховної Ради до 2005 року був зумовлений обмеженнями її повноважень. За результатами виборів вона не формувала Уряд до 2006 року, а отже не могла суттєво впливати на рішення виконавчої влади. Після 2006 р. довіра до Верховної Ради дещо підвищилась, проте наразі залишається нижчою за довіру до Президента та Уряду.

Та найнижчим рівнем довіри серед політичних інститутів володіють політичні партії як недержавний політичний інститут. Як вказує О. Вишняк [5, 38], суттєве зростання довіри до політичних партій розпочалося в Україні з 2002 р. і триває деякою мірою і дотепер, однак рівень довіри до політичних партій залишається нижчим, ніж навіть довіра до вищих органів державної влади.

Що ж стосується довіри до економічних інститутів, то ілюстративним може бути дослідження С. Петрушиної [10], яка, вивчаючи сприйняття економічних інститутів громадянами України за умов глобальної кризи, приходять висновку, що хоча світова криза суттєво погіршила умови життя переважної більшості населення України (значно скоротилися матеріальні можливості людей, збільшилося безробіття, різко знизилися гарантії зайнятості, проблемним для населення залишається повернення банківських депозитів тощо) зростання протестних настроїв не спостерігається. Більше того, песимістичні настрої щодо можливості поліпшення життя у найближчий рік врівноважуються оптимістичними очікуваннями змін на краще. Неоднозначні зміни у ставленні громадян до основних

економічних інститутів за останні роки (збереження на докризовому рівні ступеня схвальності розвитку бізнесу, зменшення позитивізму у ставленні населення до приватизації малих підприємств, пом'якшення негативізму сприйняття приватизації великих підприємств, збільшення негативного ставлення громадян до купівлі-продажу землі тощо) не дають змоги зробити узагальнюючих висновків щодо тенденцій цих змін під впливом кризи.

З точки зору динаміки соціально-економічних ідеологічних уподобань громадян України, дані [11] свідчать, що по-перше, роки економічних негараздів більше збігаються із поширенням правих (тобто ринкових) поглядів; по-друге, роки відносного пошавлення господарського життя та певного поліпшення добробуту більше збігаються із поширенням лівих (етатистських) поглядів. Тож економічні труднощі більше спонукають громадян покладатися на себе, а не на обставини та соціальний загал.

Очевидно, ані політичні, ані економічні інститути для наших громадян не несуть меседжу, що має сакральний зміст. Тож постає питання, які угруповання або ж окремі агенти впливають на формування диспозицій наших співвітчизників в умовах становлення інформаційного суспільства? На думку Д. Александрова [1], вирішальне значення у процесі формування і трансформації соціальних уявлень українців мають, по-перше, особистий досвід, по-друге, думки та досвід найближчого соціального оточення. Третє місце займають мас-медіа, які базують свій вплив на вже існуючих соціальних уявленнях, тобто, з одного боку, відтворюють сформовані соціальні уявлення, а з другого – трансформують їх. А в цілому, за останні роки високої політичної активності в масовій свідомості відбувається актуалізація і домінування здебільшого політичних уявлень, персоніфікація політичних уявлень в особистості політичного лідера, який час від часу ототожнюється не тільки з усією системою влади, а й з вектором найбільш помітних соціально-політичних та соціально-економічних перетворень.

Що ж стосується уявлень про добробут, то дослідник звертає увагу на факті зосередженості населення на соціальній значущості підприємництва і бізнесу, адже за останні роки активно реалізуються принципи приватновласницького підприємництва. Висновок, що його робить Александров, базується на думці, що відзеркалення в масовій свідомості значущості підприємця пов'язано із низкою суперечностей, оскільки, з одного боку, виявляється високою оцінка їх соціально-політичної значущості, а з другого – низький рівень довіри загалом, зневіреність у підприємці як роботодавці. Проте, незважаючи на

суперечності, як підкреслює Александров, українці дедалі більше опосередковують свою поведінку і відтворюють комунікацію на основі норм, цінностей, принципів та поглядів, що імпліцитно притаманні соціальній групі підприємців.

Що ж стосується трансляції орієнтирів системи цінностей в цілому, то орієнтації українців на європейські цінності носять також амбівалентний характер. Як зазначає провідний вітчизняний соціолог Євген Головаха, який разом із Т.Телічко у 2010 році провів дослідження тенденцій, що існують в українському суспільстві щодо європейського вибору, що хоча Україна й має достатньо об'єктивних передумов для приєднання до ЄС, головною її проблемою на шляху євроінтеграції залишаються вкрай низькі показники порівняно з цими країнами щодо задоволення життєво важливих потреб населення, а також атмосфери невпевненості в дієздатності та ефективності нових соціальних інституцій. Іншою стороною є правовий нігілізм як меседж, що поширюється економічною та політичною елітою України, а отже, схильність до корупції, що стала вкоріненою рисою мас. Як підкреслюють дослідники, ціннісна свідомість, притаманна більшості населення України, ще й досі ґрунтується переважно на традиціоналізмі та консерватизмі радянських часів, не зазнавши суттєвих змін за роки незалежності [6].

Меседж релігійної еліти також не завжди чують наші співвітчизники. Як наголошує Любов Бевзенко [2], швидше не релігійність впливає на зміну картини життя громадян, а самі життєві обставини стають причиною звернення до релігії. Тому можна говорити не стільки про регулятивну, скільки про компенсаторну функцію релігійного меседжу – ситуація перманентної кризовості суспільства, високого рівня фрустрованості і невдоволеності громадян. Як зазначає дослідниця, ця компенсаторна дія теж до певної міри впливає на соціальну поведінку, хоча не в тих аспектах, що можна очікувати, виходячи із уявлення про справжню релігійність.

Вартим уваги з точки зору розуміння формування картини світу особистості в сучасному українському суспільстві є висновок провідного фахівця в галузі дослідження масових комунікацій Наталі Костенко [8], яка, вивчаючи смислову сегментацію вітчизняного соціуму, звертає увагу на те, що картина розподілу смислових форм у нашому суспільстві залишається втіленням соціальних структур, і в ній домінують орієнтири традиційного суспільства. Наталя Костенко наголошує, що *смисли суспільного вдосконалювання* більш значущі для соціально вразливих категорій громадян, тоді як *екзистенціальні значущості людського існування* стають привілеями благополучної

публіки. Щодо реалізації *творчих задумів і досягнення висот професійної кар'єри* (що найчастіше асоціюється з категорією смислу як особою «одухотвореною» значущістю), у дійсності, як зазначає дослідниця, витісняється на периферію смислових сфер. І тільки невелика група, переважно молодь, надає життєвий сенс *прагненню бути сучасним, освоювати складний світ нових комунікацій і технологій*.

Підсумком окреслених позицій можна вважати наступне: можливості особистості як суб'єкта соціальної політики стають більш зрозумілими з огляду на ресурси, що людина формує на власний розсуд в процесі життєдіяльності – культурний, соціальний та особливо символічний капітал сьогодні стають запорукою ефективного проектування та реалізації свободи її соціального вибору як необхідної умови реалізації творчих можливостей людини, соціальної конкуренції, зміцнення втраченої самоцінності особистості, що є основою динамічного саморозвитку. Саме активна позиція людини щодо своїх соціальних прав, контроль за ефективністю реалізації таких прав та гарантій, та, за необхідності, їх захисту в сучасному суспільстві якраз і визначає окрему особистість як суб'єкта соціальної політики

ЛІТЕРАТУРА

1. *Александров Д.* Структурні зміни в уявленнях про домінуючі соціальні групи українського суспільства // Українське суспільство 1992-2010. Соціологічний моніторинг / За ред. дек.н. В.Ворони, д.соц.н. М.Шульги. – К.: Інститут соціології НАН України, 2010. – С. 128-135.
2. *Бевзенко Л.* Релігійність як фактор регуляції соціальної поведінки // Українське суспільство 1992-2010. Соціологічний моніторинг / За ред. дек.н. В.Ворони, д.соц.н. М.Шульги. – К.: Інститут соціології НАН України, 2010. – С. 431-440.
3. *Бурдые П.* Физическое и социальное пространства: проникновение и присвоение // Социология политики; [пер. с фр. Н.А. Шматко]. – М.: Socio-Logos, 1993. – С. 33-52.
4. *Бурдые П.* Практический смысл / [пер. с фр., общ. ред. Н.А. Шматко]. – М.: Институт экспериментальной социологии; СПб.: Алетейя, 2001. – 562 с.
5. *Вишняк О.* Довіра до політичних інститутів: поняття, показники та тенденції змін // Українське суспільство 1992-2010. Соціологічний моніторинг / За ред. дек.н. В.Ворони, д.соц.н. М.Шульги. – К.: Інститут соціології НАН України, 2010. – С. 24-39.

6. Головаха Є. Європейський вибір України у дзеркалі громадської думки / Є. Головаха, Т. Телічко // Українське суспільство 1992-2010. Соціологічний моніторинг / За ред. д.ек.н. В. Ворони, д.соц.н. М. Шульги. – К.: Інститут соціології НАН України, 2010. – С. 90-101.
7. Злобіна О. Особистість як суб'єкт соціальних змін. – К.: Інститут соціології НАН України, 2004. – С. 133-158.
8. Костенко Н. Смысловая сегментация социума // Українське суспільство 1992-2010. Соціологічний моніторинг / За ред. д.ек.н. В. Ворони, д.соц.н. М. Шульги. – К.: Інститут соціології НАН України, 2010. – С. 254-260.
9. Отрешико Н.Б. Трансформация эпистемологических оснований социологии: субъект, метод познания, картина социального мира. – К.: Інститут социологии НАН Украины, «ВИПОЛ», 2009. – 268 с.
10. Петрушина Т. Сприйняття економічних інститутів громадянами України за умов глобальної кризи // Українське суспільство 1992-2010. Соціологічний моніторинг / За ред. д.ек.н. В. Ворони, д.соц.н. М. Шульги. – К.: Інститут соціології НАН України, 2010. – С. 165-175.
11. Резнік В. Динаміка соціально-економічних уподобань громадян України // Українське суспільство 1992-2010. Соціологічний моніторинг / За ред. д.ек.н. В. Ворони, д.соц.н. М. Шульги. – К.: Інститут соціології НАН України, 2010. – С. 146-154.

Литва Л. А. Капиталы личности как субъекта социальной политики в информационном обществе.

Анализируется проблема личности как субъекта социальной политики в условиях развития информационного общества, капиталов личности в новых реалиях и возможности их реализации агентом.

Ключевые слова: концепция социального поля, габитус, капитал символический, картина мира, субъект социальный.

Lytva L. A. Capitals of the personality as a subject of social policy in the information society.

This article is analyzed the problem of the personality as a subject of social policy in the development of the information society, personality's capitals in the new realities and possibilities of their application agent.

Keywords: the concept of the social field, habitus, symbolic capital, world view, a social subject.

Перглер Т. І.

ПРАВА І СВОБОДИ ПОЛІТИЧНОЇ НАЦІЇ У ГРОМАДЯНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ

Політична нація розглядається з огляду на демократизацію її прав і свобод в українському громадянському суспільстві; аналізуються суперечності процесу становлення політичної нації в Україні з вирішенням яких посилюється демократична спрямованість розвитку суспільства і держави.

Ключові поняття: людина, політика, нація, політична нація, демократизація, громадянське суспільство.

Нація утворюється в процесі політизації етносів, проте процес національного самовизначення не можна звести до суто політичного аспекту, а останній – лише до факту утворення населенням самостійної держави. У ході національного самовизначення повинні бути здійснені всі принципи національного буття – в тому числі і соціальні, й економічні, загальним виразом яких є громадянське суспільство.

Невід’ємними ознаками громадянського суспільства є соціальна структурованість, диференційованість, плюралістичність, розмаїття інтересів і пріоритетів індивідів, і, відповідно, укладів життя. Сформоване громадянське суспільство передбачає відносну свободу угруповань особистостей, які виражають інтереси певних верств населення і діяльність яких законодавчо і морально обмежується виключно інтересами інших груп. У такому розумінні громадянське суспільство постає певним механізмом соціального партнерства, що робить можливим визрівання політичної нації.

Отже, визнаючи громадянське суспільство і ринкову економіку фундаментальними соціально-економічними засадами розвитку сучасної української політичної нації, необхідно підкреслити їх нерозривний взаємозв’язок. Громадянське суспільство не визріє і не буде розгортатися ані в політичній, ані в соціальній площині без розвиненого ринку, а без цих двох передумов Україна не матиме міцної політичної нації навіть за наявності власної держави. Але не будемо забувати і слова О. Бочковського стосовно того, що істотною і головною ознакою нації є свідомість, а конкретніше національна самосвідомість – саме завдяки їй викристалізовується національна спільнота: «Чим ширше і глибше поширена ця свідомість, тим краще є скристалізованим національний колектив, тим більше той чи інший нарід наближується до поняття сучасної нації» [4, 164]. Головною

справою громадянських об'єднань, на думку Н. Розенблюма, є «прищеплення громадянам почуття політичної і громадської дієспроможності, здатності до розгляду політичних питань, а також схильності розглядати їх в ім'я загального блага» [11, 96-114]. Національна самосвідомість постає ще однією соціальною засадою формування політичної нації, адже за змістом є не індивідуальним, а суспільним явищем, і, хоча її основа визначається реаліями, вона має частково випереджати соціально-економічне і політичне буття суспільства, що особливо необхідно сьогодні Україні.

Таким чином, важливим питанням постає демократизація прав і свобод політичної нації в українському громадянському суспільстві. На думку Дж. Кіна для більшості держав у цьому контексті йдеться про назрілу необхідність залучення у демократичну політику фактору «суспільного життя як можливої сфери демократизації державної машини та її апарату» [6, 20-21]. Це особливо актуально для української держави, яка ще торує свій шлях до демократії. Українська дослідниця Л. Усаченко вважає, що усвідомлення необхідності демократизації Української держави і тим самим інститутів державної влади крізь призму розмежування держави й громадянського суспільства автоматично означає підтримку соціально-політичної системи, що демонструє багате розмаїття інститутів громадянського суспільства [15, 33].

Особливості переходу українського суспільства до демократичних форм облаштування суспільно-політичного життя зумовлені тим, що демократичні перетворення вимушено спиралися на пострадянські соціальну структуру та політичну культуру громадян. На сучасному етапі державотворення демократичним перетворенням перешкоджають проблеми, пов'язані з послабленням консолідації українського суспільства, посиленням розмежування суспільства по вектору Схід-Захід, конфронтацією бачень перспектив і оцінок поточних суспільно-політичних процесів.

До речі, на природну схильність до різних форм політичного устрою в українців і росіян у різні часи вказували і М. Драгоманов, і М. Костомаров, і В. Липинський, і І. Лисяк-Рудницький, і Р. Шпорлюк. Так, М. Костомаров протиставляв київську традицію свободи та індивідуалізму московській традиції авторитаризму і пріоритету колективних цінностей над індивідуальними [7]. М. Драгоманов вказував, що головна відмінність України від Росії пов'язана з тим, що до XVIII століття Україна була більше пов'язана із Західною Європою, що й зумовило специфіку її соціокультурного процесу, наприклад: «устрій козаччини був більш подібен до устрою теперішніх вольних

держав європейських, так званих конституційних, ніж Московське царство і теперішня російська імперія» [5]. В. Липинський основною відмінністю України від Москви називав «інший, витворений віками устрій політичний, інший ... метод організації правлячої верстви, інше взаємовідношення верхів і низів, держави і громадянства» [8, 25].

Водночас тривалий період бездержавності, перебування територій сучасної України під контролем різних імперій та державних утворень, тривала насильницька мовно-культурна асиміляція щодо українського населення призвели до суттєвих розбіжностей у цінностях і самоідентифікаціях громадян України. Відмінності у територіально-просторовій, мовній, соціокультурній ідентифікації, у ставленні до історії країни, до її основних подій і постатей, до мешканців інших регіонів і країн, врешті-решт різниця в ціннісних орієнтаціях і світогляді використовуються українськими та іноземними політичними силами [9, 32].

З іншого боку, до властивої українській ментальності переваги практично-соціальних інстинктів над політичними додається певний соціальний фаталізм, тобто віра в автоматичність історичного процесу із наближеністю до містично-релігійного компонента соціального пізнання. Звідси – втеча в малі соціальні групи від участі в рішенні важливих суспільних проблем, устремління впродовж усього історичного розвитку до впорядкування на рівні компактних спільностей. І звідси ж – яскраво продемонстроване українським народом невтручання в радянське насильництво над його власною системою (але, як виявилось, до певного часу, до певної міри). Ці «втечі» і «невтручання» ґрунтуються також і на таких ментальних засадах, як властива українству соціальна пасивність, легковірність і поступливість, правовий нігілізм, комплекс меншовартості, необов'язковості, які в сукупності створюють враження навіть інфантильності народу.

Популярність утворення малих груп самоорганізації можна пояснити також і поглядом, який пов'язує утворення малих соціальних груп із межовістю України: відкидаючи і однобічну прозахідну індивідуалістську, і однозначно східну колективістську форми організації життєдіяльності, українська культурна матриця потребує їх мирного співіснування – коли останнє в тих і інших сферах суспільного життя може принести найбільшу користь людині і сприятиме динамічному, безконфліктному і безкризовому розвитку [2, 128].

Хоча кількість прихильників української самостійності ніколи не була такою високою, як під час референдуму 1 грудня 1991 р., однак,

починаючи з 2003 р. помітна тенденція зростання кількості прихильників незалежності України. З 2003 р. по 2006 р. їхня кількість зросла з 45,5 % до 57,6 %. Кількість противників незалежності за цей період зменшилася з 32,2 % до 27,1 %. Противників незалежності України відчутно менше в усіх регіонах, аніж її прихильників (виняток у серпні 2008 р. становив Схід України, де частка перших і других була відповідно 35,7 % і 44,3 %) [9, 32].

Проте, на думку багатьох експертів, сьогодні більшість громадян України не має ні соціокультурного досвіду (знань, вмінь та навичок), необхідного для участі в демократичному політичному житті, ні матеріального та часового надлишку, який би міг би бути інвестованим в демократичні проекти. До того ж відмінні у представників різних генерацій очікування від поточних суспільних перетворень посилюють розбіжність поглядів на майбутнє та провокують до альтернативних громадянству форм консолідації (етнічна, регіональна, корпоративна тощо). Внаслідок цього демократизація українського суспільства вимагатиме не лише забезпечення економічним зростанням, а й підкріплення заходами, спрямованими настановлення і розвиток демократичної культури на засадах спільного громадянства, що дозволить подолати альтернативні форми соціальної консолідації [13, 766].

На відміну від європейських країн, в Україні становлення громадянського суспільства відбувається в умовах: 1) відсутності вихідних буржуазних історичних та соціальних основ його розвитку як сфери цивільної культури із автономним індивідом, 2) міфологізації та ідеологізації суспільно-політичного життя, 3) деструкції приватної і публічної сфери. Якраз ступінь розвиненості публічної сфери свідчить про розвиненість громадянськості в особистості, позаяк «участь у громадських справах, залученість до публічної сфери, – на думку С. Пролєєва, – від початку демократії мала конститутивне значення для перетворення людини на громадянина» [10, 129].

Ю. Бауман, аналізуючи розвиток українського суспільства в останні десятиріччя, виокремлює в цьому процесі суперечність між громадянським суспільством та політико-владно-державною сферою як проблему «пошуку адекватної політичної форми соціуму України» [3, 20]. Автор робить висновок, що суспільство в моральному плані є більш зрілим, ніж український політикум. У цьому сенсі розглядаються ним і «помаранчеві» події: «Помаранчева революція» 2004 року... може бути коректно визначена як тріумф громадянського суспільства над політикумом (а подальша історія – як реванш політикуму).

Проаналізувавши закономірності розвитку різних країн світу, Т. Андрущенко зазначає, що плюралізм та корпоратизм характерні для західних країн з більш активним громадянським суспільством; патерналізм та етатизм – для східних країн з більш пасивним громадянським суспільством, а популізм і клієнтелізм переважно трапляються в країнах третього світу та в транзитних країнах, де контури громадянського суспільства лише формуються [1, 99-101].

Поділяючи в цілому думку Т. Андрущенко, зауважимо, що сьогодні у вітчизняній політиці присутні і патерналізм, і етатизм, і популізм, але простежуються ознаки й плюралізму. Це пов'язано з тим, що плюралізм є важливим соціалізуючим елементом, який базується на гуманізації та толерантизації. Названа вище модель швидше є ідеалом майбутньої взаємодії найвагоміших чинників історичного розвитку, ніж узвичаєною практикою націєтворення минулого і сьогодення. В цій моделі розвиток соціально-економічних відносин того або іншого соціуму відбувається на основі органічного поєднання його етнокультурних надбань, громадянських прав і свобод, ефективного вирішення політичних, соціально-економічних, екологічних та інших проблем в інтересах усього населення країни. Досягнута на цій основі соціокультурна ідентифікація населення означає його трансформацію в політичну спільноту демократичної нації.

Враховуючи складність побудови системи цінностей, варто припустити, що саме громадянське суспільство є єдиним соціальним простором, в якому може відбутися суспільний діалог щодо етичних норм та цінностей, які вплинуть на соціалізацію особистості як громадянина України. Водночас діалог, ініційований громадянським суспільством, має потенціал не тільки для досягнення консенсусу щодо етичних норм та цінностей, а й енергію для солідарності й соціальний капітал, потрібні для їхнього втілення в повсякденне життя.

Побудова громадянського суспільства є не лише метою демократичного суспільного розвитку, а й засобом всебічного забезпечення інтересів, прав та свобод людини і громадянина. Саме тому природно враховувати той факт, що реалізація національних інтересів у поєднанні із правами людини є головним пріоритетом максимального посилення соціальності, підвищення якісних показників рівня життя громадян і задоволеності їх соціальних потреб. На думку групи російських вчених, вирішальна роль у цьому процесі забезпечення стійкості соціальної системи й досягнення її цілісності та життєздатності відводиться, поряд з економікою знань та економікою

інтелекту, підвищенню соціальної зрілості громадян та зміцненню соціальної організації громадянського суспільства [12, 143-144].

Гармонійна самоорганізація соціуму в цілому вимагає рівноправної участі в ньому всіх компонентів, що стає можливим тільки в умовах демократичного ладу. Це підтверджується і вітчизняним історичним досвідом: в умовах радянського тоталітаризму громадянське суспільство існувало як мережа «незалежних» політичних ініціатив, активісти яких виступали природними спільниками комуністів у боротьбі проти буржуазної диктатури. У такому становищі воно не могло надати ніякої (в тому числі й оптимальної) альтернативи подальшого розвитку.

Звичайно, демократичний устрій не є гарантом сильного громадянського суспільства, але виступає багатообіцяючою передумовою цього. До речі, і високий рівень розвитку різноякісних організацій не гарантує демократії. Але активне, розвинене громадянське суспільство здатне дисциплінувати державу, просувати інтереси різних груп населення, забезпечувати їх активну участь у політичному житті.

Розвиток громадянського суспільства та демократизація суспільно-політичного життя в Україні перебуває і перебуватиме у принциповій залежності від можливості адаптувати напрямки суспільної реорганізації до існуючих в країнах розвиненої демократії тенденцій. Очевидно, що у найближчій перспективі проблема формування розвиненого громадянського суспільства в Україні не знайде свого остаточного вирішення. Проте, у суспільстві міцніе розуміння того, що простого копіювання соціально-політичного устрою недостатньо для побудови демократичної системи взаємин між суспільством і державою, а прорив до нових горизонтів звершується через усвідомлення того, що громадянське суспільство потрібно систематично і послідовно стимулювати, реформуючи систему державного управління таким чином, щоб вона перетворювалася з перепони на потужний важіль цього процесу [14, 767].

Окрім того, на думку колективу дослідників НІСД, слід зважати на наступне. Утвердження в суспільно-політичному житті України принципів і норм властивих політичній нації повинно розглядатися в контексті євроінтеграційних процесів, до яких залучена наша держава. Слід виходити з того, що євроінтеграція передбачає не лише налагодження тісних, партнерських відносин з європейськими країнами чи входження до європейських політичних та економічних структур. Вона передбачає передусім поширення європейських політичних стандартів, європейських культурних норм і європейського

способу життя. Тому політична і культурна модернізації українського суспільства є неодмінною умовою євроінтеграції. Тільки тоді, коли пересічний мешканець європейських країн зможе відчувати себе в Україні як удома, а саме жити, працювати, відстоювати свої інтереси, виходячи з європейських цивілізаційних норм, можна сподіватися на те, що євроінтеграція не перетвориться на утопічний проект [14, 768].

У цілому, в основу формування української політичної нації в сучасних умовах, на думку групи експертів Національного інституту стратегічних досліджень, повинні бути покладені такі засади:

- необхідно змістити акценти з боротьби «проти» і «за» на творення «в ім'я»: держави, нації, людини на основі злагоди, толерантності, захисту національних інтересів;

- в основі націєтворення повинна лежати ідея поліетнічної, соціальної, політичної злагоди на основі загально прийнятної мети – духовного піднесення і матеріального добробуту людини в економічно і соціально міцній, духовно багатій, правовій державі;

- держава в цій системі цінностей має виступати не самоціллю, а інструментом і засобом самоутвердження нації;

- Україна повинна бути найвищою цінністю для всіх її громадян як їхня спільна батьківщина в існуючих кордонах;

- повинна забезпечуватися реальна, а не тільки декларована правова рівність громадян України, їхня духовна та культурна цілісність і самобутність;

- має культивуватись як національна самоповага та патріотично орієнтована діяльність, так і культурна і психологічна сприйнятливість до прогресивних надбань нації;

- громадяни України повинні усвідомлювати свій майбутній розвиток як результат співпраці у громадянському патріотичному суспільстві;

- національну ідею як теоретичний шлях розвитку України необхідно позбавити ідеологічної забарвленості;

- громадянські і соціальні цінності повинні бути піднесені до рівня загальнонаціональних [13, 254-255].

Отже, в кожній країні процес державо- та націєтворення відбувається за допомогою тієї чи іншої концепції. Кожна держава, нація та суспільство вправі обирати саме ту концепцію, яку вважають за потрібне. Так, існують, принаймні, дві актуальні на сьогодні концепції побудови держави та громадянського суспільства у ньому, а саме – це націоналістична концепція та така, яка бере за основу принцип громадянства та рівності.

Більш продуктивною, на наш погляд, може стати робота над другою, принципово відмінною від націоналістичної, концепцією побудови громадянського суспільства в Україні. Тобто, варто відмовитися від ідеї надання переваг одному етносу, нехай навіть титульному, на користь принципу поваги прав особистості і визнати, що громадянське суспільство в нашій країні може бути лише поліетнічним, полікультурним і багатомовним.

Процеси самоорганізації громадянського суспільства можна вважати первісною передумовою формування і становлення політичної нації. Однак воно розгортається і розвивається значно успішніше, якщо для цього створюються сприятливі умови. Значною мірою ці умови створює державна влада за посередництва прийняття необхідних законів, стимулювання демократичного стилю роботи державних структур, ініціації чи забезпечення умов для соціального контролю за дотриманням встановлених демократичних норм.

Держава жодним чином не повинна тиснути на громадянина України в тому, що стосується його етнічної, мовної і культурної самоідентифікації. Усякі спроби зробити такий тиск повинні розглядатися як порушення свобод і прав людини. Саме такий підхід вирішення національних проблем у багатонаціональних державах пропонується сьогодні демократичною Європою, що зафіксовано в європейських міжнародно-правових документах, що вже ратифікувала чи повинна ратифікувати Україна.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Андрущенко Т.В.* Українська глобалістика: проблеми осмислення // Стратегія українського державотворення. Філософсько-політологічний та економічний аналіз. – К.; Полтава: АСМІ, 2000. – С. 99-101.
2. *Барков В.Ю.* Украина сегодня: политические, социальные и национальные детерминанты развития [монограф.] / НАН Украины, Институт философии им. Г.С.Сковороды. – К., 1998. – 196 с.
3. *Бауман Ю.* Громадянське суспільство versus політикум. Круглий стіл часопису «Філософська думка» // Філософська думка. – 2009. – № 2. – С. 20-22.
4. *Бочковський О.І.* Вступ до націології . – Мюнхен: Український Технічно-Господарський Інститут, 1992. – 338 с.
5. *Драгоманов М.* Пропаший час. Українці під Московським царством (1654-1876 рр.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstor.com/dragomanov.html>.

6. *Кін Дж.* Громадянське суспільство. Старі образи, нове бачення ; [пер. з англ., ред. О. Гриценко] – К. : «К.І.С.» ; «АНОД», 2000. – 192 с.
7. *Костомаров Н.И.* Две русские народности. – Киев-Харьков : Майдан, 1991. – 324 с.
8. *Липинський В.* Листи до братів-хліборобів. Про ідею і організацію українського монархізму / [ред. Я. Пеленський]. – К.: Київ-Філадельфія, 1995. – 470 с.
9. Політична ситуація в Україні: кризові тенденції та шляхи їх подолання: (2007 р. – вересень 2008 р.): [зб. аналіт. мат-ів] / За ред. В.М. Яблонського. – К.: НІСД, 2009. – 108 с.
10. *Пролєєв С.* Публічність і влада в пострадянському соціумі / С. Пролєєв, В. Шамрай // Громадянське суспільство в Україні за доби глобалізації: ціннісно-нормативне та інституційне забезпечення його розбудови. – К., 2007. – С. 121-140.
11. *Розенблюм Н.* Громадянські суспільства: лібералізм і моральні впливи плюралізму // Незалеж. культурол. Часопис «І» – 2001. – № 21. – С. 96-114.
12. Теория управления: социально-технологический подход: [энцикл. словарь] / Акад. социал. технологий и местного самоуправления [под ред. Иванова В.Н., Патрушева В.И.] – 3-е изд., перераб. и доп. – М.: Муниципальный мир, 2004. – 672 с.
13. Українська політична нація: генеза, стан, перспективи [Текст]: монографія / За ред. В.С. Крисаченко; В.С. Крисаченко, М.Т. Степико, О.С. Власюк та ін. – К. : НІСД, 2004. – 631 с.
14. Український соціум [монограф.] / Нац. ін-т стратегіч. дослідж. ; редкол.: О.С. Власюк, В.С. Крисаченко, М.Т. Степико [та ін.] ; за заг ред. В.С. Крисаченка. – К. : Знання України, 2005. – 792 с.
15. *Усаченко Л.М.* Історичний розвиток поняття «громадянське суспільство» як свідчення сутнісної еволюції його взаємовідносин з державною владою // Стратегічні пріоритети – 2008. – № 3 (8). – С. 28-33.

Перглер Т. И. Права и свободы политической нации в гражданском обществе.

Политическая нация рассматривается с позиции демократизации ее прав и свобод в украинских гражданском обществе; анализируются противоречия процесса становления политической нации в Украине с решением которых усиливается демократическая направленность развития общества и государства.

Ключевые слова: человек, политика, нация, политическая нация, демократизация, гражданское общество.

Pergler T. I. Law and political freedom of the nation in civil society.

Political nation is considered from the standpoint of the democratization of his law and freedoms in the Ukrainian civil society, analyzes the contradictions

---

of the process of the political nation in Ukraine with the decision of which is enhanced democratic trend in the development of society and the state.

Keywords: people, politics, nation, political nation, democratization, civil society.

Дідух Г. Я.

ДО ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ «ГЛОБАЛІЗАЦІЯ»: МЕТОДОЛОГІЧНІ ІДЕОЛОГІЧНІ ВАРІАЦІЇ ЗАХОДУ

Окреслено методологічне поле аналізу глобалізації в контексті процесно-системного, глобально-еволюційного та синергетичного підходів. Перші два – охоплюють роботи вчених Заходу; синергетичний підхід – більше властивий науковцям Сходу. Останні розглядають глобалізацію, як самоорганізовану незалежну динамічну систему, яка не є продуктом процесів внутрішньосупільного походження, а вимагає переформатування функцій інститутів на всіх рівнях соціальної організації.

Ключові слова: глобалізація, синергетика, система, процеси.

Глобалізація вважається одним з найбільш суперечливих питань нашої епохи саме тому, що містить у собі багато неоднозначних моментів (зокрема політичних, економічних, культурних, ідеологічних і низку інших). Ця тема, як і багато інших, досить важлива і для Арабського світу. Деякі вчені закликають до прийняття феномена глобалізації в тому вигляді, в якому він є, другі заперечують його, а треті закликають до знаходження балансу понять (використовувати те, що корисно, і залишити все інше).

Звідси, ми і виводимо актуальність нашого дослідження, а саме – необхідність вироблення комплексної позиції в позначенні терміна глобалізації з метою створення певної ідеї для його розуміння.

Тут слід зазначити ґрунтовні дослідження, які було проведено з проблематики глобалізації. Так, наприклад, проблеми глобалізації дуже цікаво висвітлено в роботах таких вчених, як З. Бжезинський, Г. Васілеску, Л. Даймонд, А. Лейпхард, Р. Робертсон, Е. Тоффлер, С. Хангтінгтон і багато інших. Є й арабські вчені, які вивчають це явище. І ось тут необхідно наголосити: з нашої точки зору, специфіку процесу глобалізації можна зрозуміти, тільки розглянувши його в контексті робіт західних та східних дослідників.

Визначимо, що глобалізація є концептом, у проблематиці якого сьогодні тривають жваві дискусії між науковцями Заходу і Сходу.

Ідеологеми їх поглядів на цей феномен значно відрізняються. Виходячи з того, що автор запропонованої наукової розвідки є представником західної культури, спробуємо визначити методологічні орієнтації західних вчених щодо цього суперечливого феномену. Отже, метою цієї статті є аналіз дефініційного поля феномену глобалізації в контексті праць саме західних учених.

Процес глобалізації, як об'єднання сучасного світу над державними кордонами є у край складним не тільки для практичного оволодіння, але й для теоретичного осмислення. Так, наприклад, російський науковець В. Гончаров зазначає, що глобалізацію деякі дослідники, які є прихильниками гіпер(мета)глобалістичної теорії, розглядають перш за все як економічне явище [1, 37]. Вони наголошують, що глобальна економіка усе більше інтегрується, а глобальний капітал висуває таку вимогу до урядів, як дотримання економічної дисципліни. Тому сьогодні політика – це вже не «мистецтво можливого», а тільки практична навичка «раціонального економічного управління». Тобто первинною з його точки зору є економічна сфера, а усі інші – є її надбудовою. Якщо виходити з того факту, що економічна причинна обумовленість тісним чином пов'язана з технологічною, то виникає потреба у впровадженні технологічних інновацій на глобальному ринку, що також інтенсифікує процеси інтеграційних перетворень. Звідси, маємо факт позитивного значення процесів глобалізації, адже спільна діяльність у інноваційних сферах явно оптимізує їх результати.

Проте тут існує низка «але». Так, наприклад, цей дослідник (В. Гончаров) цілком слушно зазначає, що зовнішнє середовище сьогодні містить такі складові, як модернізація політичної комунікації, послаблення ідеологій, падіння партій, перетворення лобізму, зростання політичного фінансування, а також низку інших, досить суперечливих аспектів глобалізації [1, 2].

Можемо припустити, що глобалізацію як категорію доцільно розглядати з точки зору двох методологічних підходів (якщо аналізувати концепції західних учених) – це процесуально-системний і глобально-еволюційний. А якщо говорити про дефініції мислителів арабського світу (що стане мотивами подальших наукових розвідок автора), то тут, з нашої точки зору, буде доцільно говорити про використання синергетичного підходу.

Ці підходи дозволяють нам говорити про адекватне визначення місця і ролі глобальних процесів і систем на початку XXI століття. Це дозволить також говорити про відкриття нових горизонтів розвитку глобального знання у межах міждисциплінарного синтезу і

формування інтегративно-наукового знання у його глобальній перспективі.

У контексті дефініційного поля процесно-системного підходу можемо визначити, що останній передбачає аналіз будь-якого об'єкту у рамках сприйняття його як неподільного цілого. Так, з точки зору цього підходу виходить, що глобалізація є системою, яка зумовлює суттєві зміни у економічній, політичній і правовій сферах суспільства. Вона також безпосереднім чином впливає на ті процеси, які відбуваються у сфері культури сьогодні (зокрема у мистецтві, науці, освіті, вихованні тощо).

До глобально-еволюційного підходу ми відносимо визначення глобалізації у роботі російських науковців І. Ільїна та А. Урсула, які наголошують на тому факті, що глобальні процеси рухаються за траєкторією від виходу із глобальної кризи і сприяють виживанню світового співтовариства [2, 6]. Прийняття і позитивне сприйняття феномену глобалізації, формування відповідно до нього нової концептуальної дисципліни – глобалістики – сприяє формуванню ноосвітнього майбутнього людства, а значить і якісно нової людини. До речі, ці дослідники аналізують процеси глобалізації у рамках економічної сфери. Вони зазначають, що процес вивчення глобалізації обумовлює ефективність різних сфер практичної діяльності, а розуміння місця і ролі тих чи інших глобальних феноменів у еволюційних процесах дає можливість приймати більш ефективні заходи у практичній діяльності, яку спрямовано на виживання цивілізації і збереження природного фундаменту її існування – біосфери. Особливе значення, на думку згаданих дослідників, глобально-еволюційний підхід має для глобальної освіти, яка була б здатна сформувати планетарне і випереджуюче знання, що орієнтувалося б на реалізацію гуманістичних цілей [2, 7].

З точки зору цих науковців, глобалізацію доцільно розглядати як поширення людської діяльності на всю земну кулю з одночасним набуттям нею властивості чи характеристики планетарної спільності і цілісності. Причому ця цілісність формується як завдяки властивим соціальному руху закономірностям і характеристикам, так і в результаті природних обставин, особливостей і обмежень земної кулі. Глобалізація, з точки зору цих мислителів, є проявом соціальної самоорганізації, що обумовлює його усезагальнозмістовний аспект і тим самим змушує нас говорити про просторову цілісність нашої планети [2, 13].

Необхідно наголосити (погоджуючись із А. Костіним [3, 13]), що таке глобально-еволюційне розуміння феномену глобалізації зумовлює

і пояснює виникнення глобальних проблем сучасності, які виникають внаслідок протиріч соціальної форми руху і умов його цілісного буття, які існують у єдиному просторово-часовому континуумі. Сьогодні глобальні проблеми мають принципово загальнолюдський, сутнісний характер, що можемо припустити уже з того, як вони зачіпають як світове співтовариство у цілому, так і переважну більшість конкретних людей.

Також необхідно пам'ятати, що глобальні процеси є пов'язаними між собою не тільки у силу дії принципу усезагального зв'язку явищ (що має усесвітній характер), але й більш «сильного» принципу їх планетарного зв'язку. Цей принцип виявляється у різних формах: взаємозв'язок і коеволюція геосфер, взаємодія процесів у біосфері, між біосферою і людством. Саме пам'ятаючи про ці загальнопланетарні взаємозв'язки і взаємодії, ми можемо говорити про формування глобальних систем залежно від типу і сили цих зв'язків, а також появи тих чи інших цілісностей, які відокремлюють одні глобальні системи від інших.

Дійсно, ми цілком погоджуємося із думкою, що глобальні проблеми виникають і розгортаються як результат властивих соціальному руху і соціоприродній взаємодії закономірностей і протиріч розвитку. Водночас тут доцільно пам'ятати, що загальносвітові та найбільш важливі людські проблеми відповідають основному критерію глобальності – просторово-географічному, тобто поширенню на тій території, для якої вони є важливими.

Як зазначає український дослідник Т. Бубенко, глобалізація є ключовою категорією переважно у економічній галузі, адже цей термін уперше був опублікований у «Гарвард бізнес ревію» у 1983 році і використаний Т. Левіттом. Він зазначає, що глобалізація виникає, як результат злиття ринків окремих продуктів, які вироблено окремими транснаціональними корпораціями (ТНК) [4, 8].

Представники Гарвардської школи бізнесу наголошували на тому факті, що світова економіка сьогодні характеризується взаємозалежністю трьох центрів: ЄС, США та Японії. Японець К. Оме констатує, що економічний націоналізм окремих держав сьогодні, враховуючи вищезазначені обставини, є безглуздим. А говорити про сильних акторів сучасного ринку – це значить говорити про потужні «глобальні фірми» [4, 8].

Але глобалізація – це не тільки економіка чи політика, але й культура. Цікавим є дослідження А. Шендріка, який досить плідно досліджуючи культурологічні засади сучасної світобудови, наголошує, що глобалізація – така система, яка викликає суттєві зміни не тільки у

економічній, політичній чи правовій сферах суспільства. Вона безпосереднім чином впливає на ті процеси, які відбуваються у сфері культури. Це й обумовлює той факт, що низка дослідників як на Заході, так і на Сході у своїх працях піднімають питання про соціокультурні наслідки глобалізації, про ті трансформації, які відчують на собі основоположні цінності культури усієї Земної кулі під час переходу від індустріального до постіндустріального суспільства, а від останнього до інформаційного [5]. Такі терміни як «мультикультуралізм», «великий котлован», «варіативність», «непередбачуваність» – категорії, якими оперують учені-глобалісти – є яскравим свідченням того факту, що цілком логічно і науково обґрунтовано є застосування синергетичного підходу до аналізу глобалізації. І особливо багато суперечностей і подвійних тлумачень виникає у розгляді глобалізації, як зазначає А. Шендрік [5, 71], коли ми розглядаємо її у системі культурологічних координат.

Використання синергетичного принципу для аналізу глобалізації має не тільки науково-методологічне, але й виключно політологічне значення. Але така позиція дослідників, на нашу думку, більше притаманна науковцям Сходу.

Дуже цікавою є стаття Т. Цимбала, у якій український автор логічно наголошує на тому, що глобалізація не є наперед написаним сценарієм; тут важлива роль належить і «побічним», і «непередбачуваним» наслідкам (які часто є «неприємною несподіванкою» для світових гегемонів, адже не вкладаються із запланованим ними ходом подій). Саме ці наслідки зводять нанівець спроби найбільш потужних західних акторів системи світових відносин запровадити і підтримувати тотальний контроль над глобалізацією. Тому доцільно розглядати глобалізацію у контексті її «нетелеологічного» розгортання, тобто як систему, яка не тільки самоорганізовується, але й розвивається, при цьому гармонійно поєднуючи у собі закони хаосу і порядку, що стають взаємопов'язаними. За таких обставин досягнення будь-якої форми «однорідності», про яку часто говорять провідники глобалізації, перебуває поза межами можливого, адже глобальне є системною категорією, що зумовлює його функціональну диференціацію і багатоукладність [6, 46].

Д. Вілкінсон зазначає, що глобалізація – це феномен, який є множинним комплексом процесів (а не одним-єдиним), який необхідно розглядати через незалежність у агентному, просторовому, часовому та галузевому планах [7, 68]. Це й зумовлює той факт, що глобалізацію не можна розуміти як модерний продукт, який має

різноманітні витоки просторового та агентного характеру, а є злиттям низки «окремих глобалізацій» [6, 47]. Останні мають різні вік, географічне походження, сфери розгортання, епіцентри розгортання (а не тільки Захід, як один-єдиний центр).

Отже, цілком логічно обгрунтованим є припущення, що глобалізація – це комплекс політичних, економічних, соціальних, культурних, релігійних процесів, який є певним сплетінням множини архаїчних та сучасних «глобалізацій» (у історичному контексті він торує до нас з давніх-давен, а не є виключно винаходом Сучасності), і який, зливаючись у одну-єдину багатогранну систему, продовжує містити у собі низку часто протилежних за сутнісним наповненням та зовнішньою формою течій та контртечі. Тому говорити про гомогенність світу як результату глобалізації не можна. Підтвердження цієї думки знаходимо у Я. Недервесна Пітерзе, який наголошує, що саме глобалізація обумовлює множення культурних форм через інтенсифікацію культурних контактів [8, 84–90]. Це дозволяє нам говорити про необхідність розуміння глобалізації як самоорганізовуваної незалежної динамічної системи, яка не є «...продуктом процесів внутрішньосупільного походження...» [6, 48], і вимагає переформатування та перегляду функцій інститутів на всіх рівнях соціальної організації, як на мікролокальному, так і на рівні макротранснаціональних об'єднань. Це не тільки ускладнює її розуміння, але й обумовлює нагальність використання синергетичного підходу до її пізнання як комплексу процесів трансформаційного характеру, які відбуваються поза єдиним законом і які часто ускладнюють логіку їх гносеології.

На нашу думку, ми цілком логічно можемо пояснити теоретичне (методологічне) та практичне значення використання синергетичного підходу для аналізу процесу глобалізації. Можна говорити про толерантний потенціал застосування синергетики у її примиренні щодо жорсткої дискусії науковців Заходу і Сходу у розумінні глобалізації як соціополітичного феномену Сучасності.

Дуже часто науковці говорять про необхідність аналізу феномену глобалізації в різних сферах – політичній, економічній, соціальній, культурній, релігійній тощо. Так, наприклад, Л. Шимченко [9] зазначає, що в контексті економічної глобалізації кордони національних економік більше не відіграють суттєвої ролі; загострення екологічних проблем актуалізує необхідність об'єднання зусиль світового співтовариства щодо їх вирішення; низка соціальних протиріч також вимагає визнання доцільності гармонізації співпраці; у сфері культури глобалізація сьогодні – це протистояння процесів

американізації та різноманітності культурного відродження [9]. Політична глобалізація, на думку цього дослідника, це піднесення у своїй могутності нового «багатоцентричного» світу, який складається з відносин між недержавними транснаціональними корпораціями, які, власне, і визначають характер сучасної системи міжнародних відносин [9].

Щодо цієї тези хотілось би зазначити, що і арабські мислителі цілком згодні з тезою, що глобалізацію необхідно не тільки розглядати як одне ціле, але більш продуктивним з науково-теоретичної та практичної точок зору є аналіз цього феномену якраз у вимірі сутнісного і змістовного наповнення цих сфер. Проте, на нашу думку, глобалізація – це досить заплутаний потік певних процесів, і однозначно, характеризувати його зі знаком плюс чи зі знаком мінус – це підтверджувати свою некомпетентність. Безперечно, одним із визначальних його чинників є релігійний. Проте, він не є єдиним, чи визначальним. І тим більше ідеалізувати та перебільшувати його значення теж не можна.

Н. Юсеф пише, що історія свідчить про те, що іслам у продовж цілих епох був ініціатором діалогу і обміну думками з іншими культурами. Постійне перетікання наукових і філософських знань з Індії, Єгипту і Вавилону через Грецію і Східну Римську імперію до східних теренів поширення ісламу й до Іспанії, а звідти до Північної Європи і Америки стало однією із найважливіших подій [10, 221]. Тому дослідниця цілком слушно припускає, що іслам має зайняте належне йому високе місце в наставлянні людського суспільства у співпраці з усіма релігіями у межах інтелектуального й конструктивного діалогу між культурами і цивілізаціями [10, 222], адже має до того усі необхідні потенції історичного та конкретного характерів.

Можливо, Н. Юсеф, з точки зору західних науковців, перебільшує локомотивне значення ісламу у налагодженні світової співпраці. Проте певне раціональне коріння у цьому є. І, як свідчить синергетичний підхід, його інструментарій в аналізі глобалізації також сприяє гармонізації світових відносин.

Отже, як висновок, можемо стверджувати, що сьогодні глобалізація вимагає аналізу на політичному, економічному, релігійному, соціальному, культурному, екологічному рівнях. І різні позиції щодо визначення її місця і ролі з точки зору мислителів Заходу і Сходу тільки зайвий раз наголошують на її складності та варіативності.

Подальші перспективи дослідження вбачаємо у більш детальному аналізі східної парадигми у розумінні феномену глобалізації як одного з найбільш суперечливих явищ сучасності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гончаров В. Э. Современное политическое консультирование [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://gendocs.ru/v12040/гончаров_в.э._современное_политическое_консультирование. – Заголовок з екрану.
2. Ильин И. В. Эволюционная глобалистика (концепция эволюции глобальных процессов) / И.В. Ильин, А.Д. Урсул. – М. : Изд-во МГУ, 2009. – 232 с.
3. Костин А.И. Глобальные проблемы современности // Глобалистика. Энциклопедия. – М. : НАДУ, 2003. – 251 с.
4. Бубенко П.Т. Інституційна динаміка просторової організації економічного розвитку. – Монографія. – Харків : ХНАМГ, 2008. – 295 с.
5. Шендрік А.И. Глобализация в системе культурологических координат // Глобализация и гуманитарное знание. – 2004. – № 1. – С. 59–71. http://mosgu.ru/nauchnaya/ZPU/2004_1/Shendrik/index.pdf.
6. Цимбал Т.В. Інтеграція теорій глобалізації в соціологічну теорію: концептуальний і методологічний аспекти // Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. – 2010. – № 891. – С. 44–49.
7. Wilkinson D. Globalizations // Gills B. K. and Thompson W.R. (eds). Globalization and Global History. – New York: Routledge, 2006. – P. 68–78.
8. Недервесн Пітерзе Я. Глобалізація як гібридизація // Глобальні модерності (за ред. М. Фезерстоуна, С. Леша та Р. Робертсона); [пер. з англ. Т. Цимбал]. – К. : Ніка-Центр, 2008. – С. 73–105.
9. Шимченко Л.А. Глобалізаційні процеси та їх вплив на український поступ / Л. А. Шимченко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: . – Заголовок з екрану.
10. Юсеф Н.Н. Специфіка і цінності релігії та політичної культури мусульманських і не мусульманських країн // Наукові праці МАУП. – 2008. – Вип. 2 (18). – С. 218–222.

Дидух А. Я. К определению понятия «глобализация»: методологические идеологические вариации Запада.

Определено методологическое поле анализа глобализации в контексте процессно-системного, глобально-эволюционного и синергетического подходов. Первые два – охватывают работы ученых Запада; синергетический подход – больше присущ ученым Востока. Последние рассматривают глобализацию, как самоорганизованную независимую

динамическую систему, которая не является продуктом процессов внутриобщественного происхождения, а требует реформатирования функций институтов на всех уровнях социальной организации.

Ключевые слова: глобализация, синергетика, система, процессы.

Didukh G. Y. By the definition of «globalization»: the ideological and methodological variations of the West.

Outlines the methodological field analysis of globalization in the context of process-system, global-evolutionary and synergistic approaches. The process-system, global-evolutionary are inhere in the works of scientists of the West, the synergistic approach is inhere the researchers East. The synergistic approach views globalization as an independent dynamic system, what is not the product only of processes and requires reformatting functions of institutions of the all levels of social organization.

Keywords: globalization, synergy, system, processes.

Збишко І. С.

МЕХАНІЗМИ КОМУНІКАЦІЇ «ДЕРЖАВА – ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО»

Стаття присвячена окресленню проблем взаємодії держави та громадянського суспільства. Розглянута історія розвитку процесу взаємодії держави і громадянського суспільства, механізми взаємодії держави – громадянського суспільства, процеси інтеракції держави – громадянського суспільства в Україні.

Ключові слова: громадянське суспільство, держава, громадські організації.

Глобалізаційні виклики змушують українську державу брати за зразок цивілізаційні досягнення саме європейського континенту, у складі якого громадянські суспільства великих і малих країн відіграють істотну роль у внутрішній і зовнішній політиці держав. Сучасна вітчизняна політична система та інститути громадянського суспільства проходять складний і неоднозначний період спонтанного розвитку, теоретичне осмислення якого має наблизити пересічного громадянина, науковця, політика і політолога до знаходження відповідей на численні запитання стосовно демократичності українського суспільства, ефективності діяльності державної влади, можливості впливу на неї інститутів громадянського суспільства та національної еліти. У багатьох теоретичних розвідках доведено, що

громадянське суспільство є потужним носієм недержавної форми публічної влади, що здатна достатньо ефективно упорядковувати організаційні відносини майже в усіх сферах життєдіяльності пересічної людини і територіальної громади завдяки системі місцевого самоврядування, і тому воно приймає політичні й управлінські рішення, що опираються на функціонування сукупність політичних структур, притаманних саме суспільству і тому незалежних від держави.

Щодо питання інтеракції громадянського суспільства з державою, то на сучасному етапі розвитку наукової теоретичної думки в історичному і соціально-політичному аспектах «увагу зосереджено на інституційних передумовах розмежування громадянського і політичного суспільств та пов'язаних з цим особливостях демократичного врядування в умовах суспільної і державної трансформацій» [1, 305].

Існують суперечності у чинному законодавстві, недосконалість практичних норм механізму застосування демократичного конституціоналізму, закритість влади та її небажання співпрацювати із громадськістю, низький рівень правової культури та громадсько-політичної свідомості як на рівні владних структур, так і на рівні населення тощо. Усе це спричиняє відчуження населення від влади та сприймання її як ворожої та такої, що дбає лише про власні інтереси.

Найсуттєвішим доказом негативного процесу у взаємодії між громадянським суспільством та державою стало Розпорядження Кабінету міністрів України від 20 червня 2012 р. № 389-р «Про визнання такими, що втратили чинність, розпоряджень Кабінету Міністрів України від 21 листопада 2007 р. № 1035 та від 22 липня 2009 р. № 858», що фактично скасовує Концепцію сприяння органами виконавчої влади розвитку громадянського суспільства [2]. До Розпорядження КМУ від 20 червня 2012 р. у Концепції було визначено, що «сьогодні в Україні назріла потреба у виробленні системи заходів і механізмів ефективного партнерства держави та громадянського суспільства, оскільки органи влади, що співпрацюють з інститутами громадянського суспільства, підвищують результативність своєї діяльності і підсилюють її правомірність в очах громадян» [3]. Така постановка питання взаємодії та впливу держави на громадянське суспільство цілком відповідає наступному твердженню щодо отримання якісних результатів інтеракції та встановлення певної системи в українському суспільстві, а саме: «у суспільстві перехідного періоду, до якого належить Україна, рецидиви тоталітаризму можуть бути подолані завдяки розвитку громадянського

суспільства, яке приходить не ззовні, а стає продовженням попередньо набутого громадянського поступу. Якщо ж громадянське суспільство не стає стійкою основою соціальних змін, то політична сфера неминуче перебуватиме під впливом рецидивів авторитаризму і політичного контролю над приватною сферою індивідуального життя. Це означатиме, що політичний простір державного життя визначатиметься мінімальним залученням громадянства і тяжітиме до контролю над громадянським суспільством» [4, 312].

За цих умов вивчення процесу розвитку інтеракції «державна – громадянське суспільство» в Україні є нагальною потребою і вимагає виявлення справді існуючих механізмів співпраці громадянського суспільства з державою на сучасному етапі розвитку українського суспільства. З цією метою проведемо оцінку особливостей взаємодії українського громадянського суспільства з державою на теренах нашої країни з урахування світових тенденцій розвитку цього процесу та вітчизняних особливостей розвитку.

Ретроспективний аналіз теорій взаємодій держави та громадянського суспільства показав, що процес взаємодії починається фактично з моменту перших спроб визначення громадянського суспільства. Ще Цицерон та Аристотель визначали спільні риси громадянського суспільства та держави, до яких належало поняття вільного громадянина.

Далі взаємозалежність та взаємодію між громадянським суспільством і державою висвітлюється в класичних теоріях Т. Гоббса, Дж. Локка, Г. Гегеля, А. де Токвіля та інших.

Т. Гоббс стверджує, що «завдяки державній владі, а також спокою та порядку, докорінно змінюються і створюються умови для появи суспільства вищого рівня» [5, 122], де філософ має на увазі саме громадянське суспільство. Він наголошує на добровільній згоді людей, які висловили бажання, щоб їм забезпечили почуття безпеки; тут реалізується відповідна політика за допомогою державної влади, яка перебуває під впливом цих людей і діє в їхніх інтересах [6, 43].

Також у класичних теоріях взаємодії держави та громадянського суспільства за Дж. Локком, М. Монтеск'є та А. Фергюсоном громадянське суспільство розглядається з позиції узгоджених цивільних відносин між громадянами та як протиборство з державною владою.

Протистояння громадянського суспільства з державою за права і свободи людини також аналізує у своїй фундаментальній праці «Права людини» (1791) Томас Пейн. Так, за його розумінням, громадянське суспільство покликане знищити деспотичну владу перетворенням

держави у національну республіку з легітимним народним суверенітетом задля забезпечення рівності та свободи громадян.

За Г. Гегелем громадянське суспільство має бути підпорядковане державі національного характеру, що визначає специфіку його активності і раціональних дій. А. де Токвіль висуває думку про первинне значення громадянського суспільства у процесі демократичного врядування над державою, але при обов'язковій підтримці існування громадянського руху державою.

Отже, до першої половини ХІХ ст. положення взаємодії держави та громадянського суспільства, що були сформовані Дж. Локком, А. Фергюсоном, Ш.-Л. Монтеск'є, Ф.-Г. Гегелем, А. де Токвілем та ін., які започаткували властиве й нинішнім концепціям громадянського суспільства протиставлення суспільства і держави, ґрунтуються на ідеях індивідуальної свободи громадян та автономності громад, їх праві захищати свої інтереси, запобігати або протистояти сваволі держави.

Далі в історії розвитку процесу взаємодії держави і громадянського суспільства за К. Марксом відбувається процес ототожнення громадянського суспільства з буржуазним, а отже визнання необхідності знищення приватної власності. Період розуміння громадянського суспільства та його розвитку, «який наступив під впливом ринку, його антигромадянських тенденцій (надмірного індивідуалізму, різкого соціального розшарування, наростання класових антагонізмів), тривав від середини ХІХ до другої половини ХХ ст. Суспільство, за висловом Дж. Кіна, «дичавіє», загострюються класові суперечності, панують насильницькі методи розв'язання протиріч. Стають популярними соціалістичні концепції суспільного розвитку, у тому числі і одна з найрадикальніших – марксизм» [7].

У другій половині ХХ ст. відновилися спроби визначення проблем взаємодії громадянського суспільства з державою. Нові реалії суспільства загального добробуту в країнах розвиненої демократії повернули до нього увагу тих вчених, які намагаються знайти способи поєднання зусиль держави загального добробуту і громадянського суспільства в досягненні рівної свободи для всіх та більшої соціальної справедливості. Аналіз громадянського суспільства як чинника демократичного розвитку політичного режиму тісно пов'язаний зі статусом приватної власності та участю у її правовому забезпеченні державної влади. Так, відповідно до концепцій ліберальної, республіканської і деліберативної моделей громадянського суспільства у його співпраці з державою, статус приватної власності визначається не лише поняттям природного права,

але й обґрунтуванням його меж з огляду на культурні традиції конкретного державного утворення. Саме у цьому аспекті може йтися про можливість ініціювання тих функцій, які здатна виконувати держава, приймаючи на себе зобов'язання бути посередником і гарантом ринкових відносин та угод. Прихильники ліберальної доктрини щодо відносин держави і громадянського суспільства, зокрема такі, як Ф. Гаєк, Л. Рід, Д. Роулз, М. Ньютон, вважають, що саме ринкові угоди, які засновані на визнанні стихійної креативності індивідуального життя, можуть бути ефективним інструментом розвитку окремої особи в сенсі поглиблення її приватної і публічної свободи [8, 311].

З іншого боку, Ю. Габермас вважає, що «громадянське суспільство – це суспільна сфера, яка є посередником між суспільством та державою, в якій суспільство виступає носієм громадської думки» [9, 83]. Дж. Кін вважає, що громадянське суспільство і державні установи повинні функціонувати відносно незалежно, як два основних партнери, але водночас вони перебувають у стані взаємодоповнення в умовах суспільного та демократичного порядку [10, 34].

Досить змістовно характеристику процесу розвитку громадянського суспільства у другій половині ХХ ст. надає наш співвітчизник Олександр Рябека у науковій праці «Державно-громадське управління у дискурсі демократизації суспільства» (2011), де визначає, що в цей період, який багатий на історичні події, продовжується формування системи взаємодії держави і громадянського суспільства – все більша кількість громадянських організацій, що піднімаються по вертикалі, а не залишаються лише в площині громадянського суспільства. Такий підйом спонукає до пошуку нових форм взаємодії, нових механізмів впливу, що виливається у формування системи державно-громадського управління, особливістю якої є активний вплив громадських організацій на державну владу через створення відповідних структур.

Можна виділити два напрями в аналізі взаємодії громадських організацій з державою. Перший напрям – це формально-правове забезпечення такої взаємодії; другий – це форми, яких набуває така взаємодія [11, 197-198].

Як визначають сучасні дослідники, можливі такі форми взаємодії держави та громадських організацій як одиниць громадянського суспільства:

– співпраця: громадянське суспільство й держава внутрішньо єдині, індивідуальні, а загальні інтереси збігаються і реалізуються спільними зусиллями всіх громадян і держави як цілого, держава є

винятково засобом задоволення розумних потреб усіх громадян (ідеальний варіант);

- домінування держави, поглинання державою громадянського суспільства: держава перетворюється на самодостатнє утворення, яке починає паразитувати на громадянському суспільстві, використовуючи його як засіб задоволення інтересів правлячої еліти (тоталітарне суспільство);

- домінування громадянського суспільства – повне підпорядкування громадянським суспільством держави, руйнування її як носія загальної волі й засобу досягнення спільних інтересів;

- домінування окремих сегментів громадянського суспільства: держава перетворюється на чисту формальність, своєрідну ширму для прикриття, маскуванню безчинств приватних осіб чи їхніх корпорацій; владні ресурси держави використовуються для задоволення егоїстичних інтересів одних індивідів і придушення опору інших;

- відчуженість, розірваність, протистояння громадянського суспільства й держави, перманентна боротьба між ними на паритетних засадах (дійсний теперішній стан у більшості «відкритих суспільств» [12, 57-60].

У світовій політичній науці узагальнено досвід інтеракції «держава – громадянське суспільство», який містить аналіз різних теоретичних концепцій. Найбільш значущими серед них є такі: концепція плюралістичної демократії та корпоративізму (неокорпоративізму), а також досить інтенсивно розробляється сьогодні «мережевий підхід».

У 60-ті - 70-ті рр. ХХ століття з'являються дослідження, автори яких формують напрямок неокорпоративізму на основі судження про те, що не у всіх випадках процес прийняття та реалізації державних рішень зводиться до впливу організованих угруповань на державну владу або ж до заснованого на балансі сил взаємодії еліт, тобто домінування окремо взятих сегментах громадянського суспільства.

Згідно з позицією неокорпоративізму, «в реальній дійсності часто має місце більш складна взаємодія інтересів і держави, в ході якої кожна зі сторін спільно бере участь у виробленні та прийнятті державних рішень і управлінському процесі як загальному» [13, 157].

Така неузгодженість призводить до розробки нового теоретичного «мережевого» підходу, який характеризується виникненням значної кількості нових суспільних груп, які активно вступають у взаємодію не тільки з державним апаратом, але і між собою, формуючи таким чином багатовимірні і багатопланові зв'язки.

В основі концепції політичних мереж лежить принцип рівноправної взаємодії учасників на основі взаємної відповідальності і зобов'язань.

Необхідно особливо підкреслити, що ця концепція розглядає державу як одну з безліч учасників взаємодії в процесі прийняття політичних рішень (на відміну від концепції корпоративізму, яка закріплює за державою домінуючу роль у виробленні політики), що знаходиться в тісній взаємодії з іншими суб'єктами (на противагу плюралістичній концепції, яка передбачає відносну незалежність держави в процесі узгодження інтересів). При цьому акцентується увага на активному й усвідомленому процесі взаємодії учасників, що формують політичне рішення і беруть участь у його виконанні.

Таким чином, теорія політичних мереж має ряд характеристик, які підсумовують досвід плюралізму, корпоративізму і неокорпоративізму у сфері реалізації інтересів учасників інтеракції.

Для України можливе застосування даної концепції з метою аналізу механізмів інтеракції «держава – громадянське суспільство», об'єктивно впливає з різноманітних критеріїв ефективності політичних мереж, одним з яких є інтеграція мережі навколо владного ключового агента, яким у цьому контексті є держава як інститут, що забезпечений великим обсягом ресурсів, у тому числі владних, у порівнянні з інститутами громадянського суспільства.

Не менш істотним критерієм ефективності є механізм прямого фінансового контролю, виконання якого закріплено за державою, і загальної мережевої стабільності, що при виконанні інших організаційних умов сприяє формуванню та ефективному функціонуванню політичних мереж.

Зазначимо, що при розгляді процесів інтеракції «держава – громадянське суспільство» за роки незалежності в Україні роль держави в суспільстві залишається й надалі монопольною, хоча чинне законодавче поле надає широкий спектр прав та можливостей об'єднанням громадян. Громадські організації мають право бути учасниками цивільно-правових відносин, представляти та захищати свої законні інтереси у державних та громадських органах, брати участь у політичній діяльності, вносити пропозиції до органів влади і управління. Це означає, що громадські організації є повноправним суб'єктом політичних відносин, можуть, за законом, здійснювати вплив на учасників політичного процесу. Але необхідно також визнати, що існуючі взаємовідношення «держава – громадянське суспільство» в Україні – це лише контурна нормативно-правова схема, яка за результатами попередніх досліджень дисертаційної роботи наповнена, насамперед, формальним змістом.

Водночас українському громадянському суспільству притаманний фрагментарний рівень, слабкість недержавних організацій (надалі

НДО) та їх коаліцій, неефективність влади у вирішенні соціальних проблем, залежність бізнесу від влади, особливо на місцевому рівні, за таких умов міжсекторна співпраця не завжди будується на партнерських засадах, має місце переважаання одного сектору над іншим, що в кінцевому результаті не сприяє покращенню соціально-економічного становища громади.

З іншого боку, за роки незалежності новостворені всеукраїнські та місцеві НДО фактично відображають суспільну реакцію на процеси трансформації переходу до ринкового суспільства. Вони намагаються налагодити механізми відповідальності та підвищення ефективності дій влади у відстоюванні інтересів та потреб своїх членів.

Багато НДО заповнюють ніші, в яких держава більше не надає послуг, за які вона несла відповідальність раніше. Також ці організації починають брати на себе завдання підвищення громадської поінформованості та посилення відповідальності уряду за прийняття рішень [14].

Таким чином, на прикладі реалізації запровадження моделей взаємодії «держава – громадянське суспільство» в Україні бачимо, що сучасна політика такої інтеракції не може обмежуватися раніше встановленими формами і потребує перегляду сутнісного розуміння цього процесу з іншої точки зору взаємозалежного впливу усіх структурних компонентів взаємодії.

Отож, варто наголосити на тому, що взаємодія між численними механізмами стратифікації, які реально існують в Україні, вже не може вміщуватися в розуміння дихометричної моделі взаємодії «держава – громадянське суспільство», а досвід і загальний вплив різних соціальних рухів, що використовують ці механізми, повинні запропонувати новий шлях для соціально-політичних досліджень механізмів взаємодії суспільства і держави.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Бородій О.В.* Розвиток теорії взаємодії громадянського суспільства і держави у філософській науці // Науковий вісник НЛТУ України. – 2010. – Вип. 20.3. – С. 305-313.
2. *Галкин А.А.* Корпоративизм как форма отношений между государством и обществом // Политические исследования. – 2000. – № 6. – С. 147-159.
3. *Гоббс Т.* Сочинения: В 2 т. – Т.2. – М.: Мысль, 1991. – 611 с.
4. *Крупняк А.С.* Громадянське суспільство як об'єкт і суб'єкт управління суспільним розвитком // Школа розвитку громадя:

- [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://gromada-ks.blogspot.com/2010/12/blog-post_2271.html.
5. Малахова О.В. Концепция взаимодействия государства и институтов гражданского общества в российском политическом процессе» // Среднерусский вестник общественных наук. – 2008. – №4. – С. 68-71.
  6. Розпорядження Кабінету міністрів України від 20 червня 2012 р. № 389-р «Про визнання такими, що втратили чинність, розпоряджень Кабінету Міністрів України від 21 листопада 2007 р. № 1035 та від 22 липня 2009 р. № 858» [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/389-2012-p>.
  7. Розпорядження Кабінету міністрів України від 21 листопада 2007 р. № 1035-р «Про схвалення Концепції сприяння органами виконавчої влади розвитку громадянського суспільства» (із змінами та доповненнями) [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/1035-2007-p>.
  8. Рябека О.Г. Державно-громадське управління у дискурсі демократизації суспільства: монографія / за наук. ред. проф. В.П. Беха; Мін-во освіти і науки України, Нац. пед. ун-т ім. М.П. Драгоманова. – К.: Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2011. – 289 с.
  9. Ситник П. Громадянське суспільство та держава: особливості їх взаємодії // Стратегічна панорама. – 2002. – № 4. – С. 57-60.
  10. Habermas J. Between Facts & Norms. – Polity Press, 1997. – 364 с.
  11. Keane J. Democracy & Civil Society. – London, 1988. – 400 с.

Збышко И. С. Механизмы коммуникации «государство – гражданское общество».

Статья посвящена проблемам взаимодействия государства и гражданского общества. Рассматривается история развития процесса взаимодействия государства и гражданского общества, механизмы взаимодействия государства – гражданского общества, процессы интеракции государства – гражданского общества в Украине.

Ключевые слова: гражданское общество, государство, общественные организации.

Zbyshko I. S. Mechanisms of communication «state – civil society».

Article is devoted to outlining the problems of interaction between state and civil society. The history of the process of interaction between the state and civil society mechanisms of state – civil society, the processes of interaction of a civil society in Ukraine.

Keywords: civil society, the state, the mechanisms of interaction, nongovernmental organizations.

КАДРОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПОЛІЦЕЙСЬКИХ СЛУЖБ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ ЯК ЧИННИК БОРОТЬБИ З ТЕРОРИЗМОМ НАПРИКІНЦІ XIX – НА ПОЧАТКУ XX СТ.

Стаття присвячена з'ясуванню та науковому аналізу основних заходів кадрового забезпечення діяльності поліції, жандармерії та спеціальних служб Російської імперії в кінці XIX – початку XX ст. в боротьбі з тероризмом. В статті розглядаються і аналізуються такі заходи як добір кадрів, професійна підготовка, навчання, система просування за службою, пенсійне забезпечення, заохочення і стягнення, їх вплив на якість особового складу і виконання основних функцій вказаних органів, в тому числі і в боротьбі з тероризмом.

Ключові слова: поліція, жандармерія, охоронне відділення, філер, агент, екстремізм, тероризм, боротьба.

Особливостями діяльності органів, які були покликані боротися з тероризмом у Російській імперії кінця XIX – початку XX ст., була необхідність отримувати інформацію про злочинні наміри терористичних угруповань і окремих осіб. В умовах тогочасного розвитку технічних засобів отримання відомостей головним джерелом було особисте спілкування співробітників цих органів з особами, які такою інформацією володіли. Тому чи не найважливішим чинником у боротьбі з тероризмом було вміння співробітника знайти таку особу, схилити її до співпраці і отримати від неї необхідну інформацію в необхідний час. Такі умови були пріоритетними у боротьбі з екстремізмом у процесі добору відповідних кадрів в органи поліції, жандармерії та спеціальних служб Російської імперії, які були покликані боротися з тероризмом.

Питанням кадрового забезпечення діяльності поліції, жандармерії та спеціальних служб Російської імперії у кінці XIX – на початку XX ст., в тому числі і у боротьбі з тероризмом, присвячена значна кількість наукових, фахових публікацій, публікацій мемуарного та автобіографічного характеру. Серед них роботи таких науковців, як З. Перегудова, О. Ярмиш, В. Жухрай, Л. Менщиков, В. Морозов, С. Посохов, Р. Мулукаєв, М. Сизиков, А. Борисов, А. Скрипильов, К. Федоров, І. Ісаєв, М. Любар та ін. На нашу думку, дослідження в цій сфері ґрунтуються на зв'язку основних заходів з удосконаленням кадрової роботи в поліції, жандармерії та спеціальних службах Російської імперії з якістю і ефективністю роботи цих органів з виявлення,

попередження і припинення злочинів взагалі і терористичних актів зокрема в Російській імперії у кінці XIX – на початку XX ст.

Метою цієї статті є спроба наукового аналізу кадрової роботи в поліції, жандармерії та спеціальних службах Російської імперії як важливого чинника організації боротьби цих органів з тероризмом у кінці XIX – на початку XX ст. Вивчення становлення, удосконалення та впливу кадрової роботи на основні показники діяльності цих органів на підставі архівних документів, які зберігаються у Державному архіві Російської Федерації (далі – ДАРФ), наукових та фахових досліджень у цій сфері.

Певні передумови для вдосконалення роботи з поліцейськими кадрами у Російській імперії були створені із заснуванням у 1802 р. Міністерства внутрішніх справ, що об'єднало керівництво поліцією в державному масштабі.

Імператорськими Указами від 1803 і 1808 рр. до порядку комплектування поліції були внесені важливі зміни. Цими нормативними актами дозволялося призначати кандидатів на посади поліцмейстерів і городничих «по єдиній пошані здібностей», а не на основі привласнених їм класних чинів. По суті, з того часу можна вести мову про добір кадрів у поліцію як з урахуванням їх бажання працювати в цій сфері, так і наявності для цього необхідних якостей.

Водночас на стабілізацію кадрів поліції, їх зміцнення і підвищення авторитету було спрямоване видання низки іменних царських Указів. До них належали Указ від 26 березня 1813 р. про дозвіл військовим, що вийшли у відставку і поступили на службу в поліцію, одержувати не тільки посадові оклади, але і пенсії, «які вони заслужили кров'ю»; Указ від 5 травня 1816 р. про заміщення посад в поліції пораненими офіцерами; Указ від 17 лютого 1819 р. про збереження таким офіцерам військових чинів тощо. Масштабна реформа поліції 60-х-80-х рр. XIX ст. у певній мірі створювала передумови для формування засад єдиної кадрової політики, висування єдиних вимог до кадрів поліції.

До кандидатів у поліцейський чин пред'являли такі вимоги: кандидат повинен мати російське підданство; бути не молодшим 25 років, «мати повне фізичне здоров'я»: бути міцної статури, мати хороший зір і слух, дотримуватися тверезого способу життя. Крім вказаного, необхідно було мати свідоцтво про проходження у минулому військової або державної служби. Існували певні обмеження з точки зору віросповідання: до служби у поліції не приймали осіб, які сповідали іудаїзм, існували також обмеження для католиків, що походили з Царства Польського, західних і південно-західних губерній Росії.

Щодо інших вимог, заборонялося приймати на службу осіб, які самі, або члени їх родин займалися комерційною чи підприємницькою діяльністю, а також осіб, підозрюваних у підприємстві, яке заборонялося законом, осіб, які вважалися порочними, перебували під слідством або судом, у минулому відбули кримінальне покарання, звільнених від служби за рішенням суду або тих, які втратили станова приналежність на підставі судового вироку, неспроможних боржників, нижніх військових чинів, які мали дисциплінарні покарання. Кожний кандидат піддавався випробуванню (іспитувався), і якщо витримував його, приймав присягу.

У період реформ 60-х – 80-х рр. XIX ст. у Російській імперії була створена та застосовувалася на практиці детально регламентована система присвоєння службовцям поліції класних чинів, звань, їхнього стимулювання за допомогою премій та винагород, вживання заходів дисциплінарного покарання тощо.

Кадровий добір у Корпус жандармів був ще жорсткішим. Для зарахування до Корпусу жандармів кандидат мав відповідати підвищеним, порівняно з кандидатами до служби у загальній поліції, вимогам. Комплектування Корпусу жандармів визначалися спеціальним положенням, затвердженим у 1867 р., «Правилами для определения в Корпус жандармов, вновь поступающих лиц» від 17 травня 1871 р., «Положенням про прийом офіцерів у Окремий корпус жандармів», затвердженому шефом жандармів М. О. Маклаковим 24 грудня 1913 р. тощо.

Офіцерами жандармерії могли стати тільки такі особи, які отримали середню або вищу освіту та перебували на воєнній службі протягом не менше 5 років. Кандидати у жандарми попередньо складали при штабі Корпусу іспити, які передбачали перевірку ділових та моральних якостей [1]. Осіб, які витримали випробування, зараховували у кандидатський список, після чого, за умови відкриття вакансій, вони мали пройти п'ятимісячні курси при штабі Корпусу [2].

Протягом періоду, що досліджується, в Російській імперії склалася система професійної підготовки кадрів, яка дозволяла готувати для обох столиць достатньо кваліфікованих співробітників поліції середньої ланки. Для підготовки поліцейських урядників і земських стражників створювалися спеціальні школи. В 1910 році, за даними Департаменту поліції, подібні школи функціонували в 14 губерніях з 50-ти. З метою вдосконалення підготовки проводилися два рази на тиждень заняття з околочними наглядачами, з городовими та поліцейськими служителями [3]. Майбутні поліцейські за програмою, яка була затверджена МВС, вивчали поліцейський статут; чинне

законодавство імперії; основи розшукової діяльності тощо. Водночас єдиний підхід до первинної підготовки був відсутнім, що призводило до певного контрасту підготовки поліцейських кадрів різного рівня.

Комісія з реорганізації поліції в Імперії в листопаді 1910 р. одночасно зі встановленням освітнього цензу для осіб, що поступали на поліцейську службу, запропонувала організувати поліцейські школи і курси в 50 губерніях, відкривши на їх утримання щорічний кредит у розмірі 5 тис. крб. Якісний склад міської і повітової поліції не повною мірою відповідав вимогам, що існували на той час. Так, рівень письменності і професійної підготовки в цілому залишався дуже низьким. Існуючі школи і курси поліції не змогли заповнити потреби в обізнаних зі своєю справою поліцейських. Відсутність централізованого керівництва підготовкою і навчанням кадрів зводила нанівець той позитивний досвід, який був накопичений на місцях [4].

Певні заходи для виправлення у поліції існуючих у роботі з кадрами серйозних недоліків були вжиті незадовго до Лютневої революції. Приділяли досить велике значення професійно-етичному вихованню чинів поліції і жандармерії. Аналіз системи пенсійного забезпечення, що склалася, дозволяє зробити висновок про те, що держава диференційовано підходила до призначення пенсій. При цьому враховувалися не тільки тривалість служби, одержані поранення і захворювання під час служби, особливі заслуги, але і одержувані доходи, поведінка в побуті, соціальне становище. Існування разом з державними різними недержавних фондів і джерел для отримання пенсій і допомог (емеритальна каса, Капітули (вищі колеції) орденів і т. ін.) дозволяло частини офіцерів і урядовців, які йшли у відставку, мати відносно високу пенсію. Але відмінності між пенсійним забезпеченням вищих і нижчих чинів були досить істотними. При цьому велика кількість нижчих чинів взагалі її не одержувала. З 1873 р. був запроваджений принцип вільного найму на службу до поліції [5]. Зазначимо, ще при Павлі I поліція була віднесена до «частини цивільної» [6]. Службовці в Російській імперії мали або військові, або цивільні чини, а їх посади відповідали одному з XIV класів «Табелю про ранги».

Цивільні службовці поділялися на класних чиновників, канцелярських службовців та нижніх служителів. Останні комплектувалися з відставних та звільнених у запас військових нижчих чинів за вільним наймом. Правові основи призначення чиновників поліції на службу, звільнення у відпустку та зі служби регламентувалися «Статутом про службу за призначенням від уряду» [7]. Посади нижчих чинів міської та повітової поліції заміщували

переважно грамотні відставні та запасні військові чини. На посади поліцейських та околочних наглядачів призначалися особи всіх станів достатньо грамотні, щоб складати протоколи.

Становить інтерес питання щодо кримінальної та дисциплінарної відповідальності поліцейських. Ще в «Уложенні про покарання кримінальні та виправні» (1845 р.) уперше в якості самостійного розділу були відокремлені «злочини та проступки чиновників по деяким особливим родам служби» (розділ 11). Третя частина зазначеного розділу мала назву «Про злочини та проступки чиновників поліції». Вони поділялися на три групи: 1) побутові (п'яцтво на службі та в побуті, неввічливість та лайливі слова, сварка з товаришами тощо); 2) морально-етичні (невиконання правил та вимог статутів, неповага до старших, непотрібне втручання, ненадання допомоги хворим або при нещасному випадку тощо); 3) службові (непокора старшим за посадою, грубість щодо арештованих, розголошення інформації службового характеру без відома начальства, недбале несення служби, бездіяльність при необхідності затримання злочинця, самовільна відлучка з казарм, порушення при виконанні службових обов'язків і т. ін.).

Відповідно до чинного законодавства за ці проступки накладали наступні стягнення: звільнення зі служби, усунення з посади, відрахування з терміну служби, переведення на нижчу посаду, догана (сувора догана) із занесенням до особистої справи, догана (сувора догана) без занесення до особистої справи, відрахування від заробітної плати або штраф, зауваження.

Відрахування від заробітної плати здійснювалося за рішенням безпосереднього начальства шляхом утриманням не більше 1/3 річного окладу винуватого. Зауваження та догани без відмітки в особовій справі могли оголошуватися судом або безпосереднім начальством. Покарання у вигляді відрахувань із заробітної плати, усунення з посади, переведення на нижчу посаду, арешт до 7 діб призначалися начальником, який мав право призначення на посаду, що займав винуватий. Усі інші покарання та стягнення по службі призначалися тільки судом [8].

За злочини та проступки, які не були вказані у розділі про службові проступки, відповідальність наступала на підставі загальних положень про злочини та проступки по службі, що були викладені у відповідному розділі «Уложення про покарання кримінальні та виправні». У випадку порушення кримінальної справи за злочин, що був скоєний поліцейським «не за недбальством, а навмисне», то він притягувався до кримінальної відповідальності за ст. 370 «Уложення

про покарання кримінальні та виправні»: перевищення або протизаконна бездіяльність влади, за якою в якості покарання передбачалося усунення від посади, ув'язнення у фортеці на термін від одного до двох років, а в особливо тяжких випадках – позбавлення всіх прав та переваг й заслання у Томську або Тобольську губернії з ув'язненням у фортецю на строк від одного до двох років [8, Ст. 254].

Оскільки до складу МВС входив Окремий корпус жандармів, чини якого були військовослужбовцями, а частина чинів загальної поліції були офіцерами армії та флоту, то на них розповсюджувалися Військово-морський дисциплінарний статут від 21 січня 1880 р. та Дисциплінарний статут від 28 травня 1888 р. У період реформ 60-х – 80-х рр. XIX ст. у Російській імперії була створена та застосовувалася на практиці детально регламентована система добору, навчання, підвищення кваліфікації, стимулювання діяльності співробітників поліції, жандармерії та спеціальних служб Російської імперії.

Протягом періоду, що досліджується, у Російській імперії склалася система професійної підготовки кадрів, що дозволяла готувати достатньо кваліфікованих співробітників поліції середньої ланки. Водночас єдиний підхід до первинної підготовки був відсутнім, що призводило до певного контрасту підготовки поліцейських кадрів різного рівня.

Аналіз системи пенсійного забезпечення, що склалася, дозволяє зробити висновок про те, що держава диференційовано підходила до призначення пенсій. Існування разом з державними різних недержавних фондів і джерел для отримання пенсій і допомог дозволяло частини офіцерів і урядовців, які йшли у відставку, мати відносно високу пенсію. Але відмінності між пенсійним забезпеченням вищих і нижніх чинів були досить істотними. При цьому велика частина нижніх чинів взагалі її не одержувала.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Белявский Н.Н.* Полицейское право. Конспект лекций. – Юрьев: тип. Матиссена, 1904. – С. 46-47.
2. *Ярмиш О.Н.* Каральний апарат самодержавства в Україні в кінці XIX – на початку XX ст.: Монографія. – Харків: Консум, 2001. – С. 98.
3. Сборник новых законов и циркуляров. Справочная книга для чинов полиции и полицейских управлений / Сост. Букуновский А.Н. – Харьков: Мирный труд, 1912. – 504 с.
4. ЦДІАК. – Ф. 442 (канцелярія київського, подільського та волинського генерал-губернатора). – Оп. 855. – Спр. 530 – Арк. 138.

5. Рыжов Д.С. Борьба полиции России с профессиональной преступностью (1862-1917 гг.): Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Акад. управления МВД России – М., 2000. – 23 с.
6. Собрание законов о полицейском управлении или указы губернаторские и устав благочиния со включением Законов, им предшествующих и последовавших с 1708 по апрель 1823 г. – СПб, 1823. – С. 144.
7. Устав о службе по определению от правительства // Свод законов Российской империи. В XVI т. – СПб., 1892. – Т. III.101.
8. Уложение о наказаниях уголовных и исправительных // Российское законодательство X – XX веков. В 9 т. – М.: Юрид. лит, 1988. – Т. 6.: Законодательство первой половины XIX ст. – С. 65.

Филонов О. В. Кадровое обеспечение полицейских служб Российской империи как фактор борьбы с терроризмом в конце XIX – начале XX в.

Статья посвящена выяснению и научному анализу основных мероприятий кадрового обеспечения деятельности полиции, жандармерии и специальных служб Российской империи в конце XIX – начале XX в. в борьбе с терроризмом. В статье рассматриваются и анализируются такие мероприятия как подбор кадров, профессиональная подготовка, обучение, система продвижения по службе, пенсионное обеспечение, поощрения и взыскания, их влияние на качество личного состава и выполнения основных функций указанных органов, в том числе и в борьбе с терроризмом.

Ключевые слова: полиция, жандармерия, охранное отделение, филер, агент, экстремизм, терроризм, борьба.

Filonov O. V. Human recourse providing of Russian empire's police service as factor of fight against terrorism in the end of XIXth – beginning of XXth.

The article is devoted to finding and scientific analysis of the main activities of staff support of the activities of the police, the gendarmerie and the special services of the Russian Empire in the end of XIX - beginning of the XX century in the fight against terrorism. The article considers and analyses the activities such as recruitment, training, education, system of promotion, retirement, promotion and enforcement of, their impact on the quality of the personnel and carry out the basic functions of these bodies, including in the fight against terrorism.

Keywords: the police, the gendarmerie, the security Department, extremism, terrorism, struggle.

Вонсович С. Г.

КОНСОЛІДОВАНА ДЕМОКРАТІЯ: ДЕФІНІЦІ ТА МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ

У статті простежено підходи до визначення поняття «консолідована демократія»; проаналізовано стадії консолідованої демократії; досліджено роль політичних еліт у цьому процесі; виокремлено рівні розвитку консолідованої демократії.

Ключові слова: консолідована демократія, політичний транзит, трансформації політичні, плюралізм.

Процес консолідації демократії – важливий об’єкт дослідження політичної транзитології. Сьогодні парадигма транзиту залишається однією із конкретних методологічних прийомів щодо дослідження макрополітичних трансформацій. Однак у межах теорії консолідації демократії, яка передбачає вивчення факторів і механізмів закріплення позитивної динаміки демократичного розвитку, неоднозначні процеси демократичного розвитку, поряд із глобалізацією, залишаються одними із глобальних трендів сучасності. Отже, це зумовлює актуальність дослідження наукового аналізу демократичної консолідації як однієї із можливостей пізнання ключових механізмів сучасних трансформаційних процесів.

Чим є консолідація демократії? Чи є демократична консолідація лише консенсусом політичних еліт стосовно демократичних «правил гри», чи це процес «втілення» демократії в усіх сферах суспільно-політичного життя? Спробою дати відповіді на ці запитання є запропонована стаття.

Мета статті полягає передусім у розгляді різноманітних визначень поняття «консолідована демократія» та виокремлення її основних складових.

Мета слугує підставою для постановки таких завдань:

- розкриття розмаїття наукових підходів щодо дефініції поняття «консолідована демократія»;
- визначення стадій консолідації демократії;
- дослідження ролі політичних еліт у розвитку консолідованої демократії;
- встановлення рівнів розвитку консолідованої демократії.

Багато західних і вітчизняних дослідників у своїх працях певною мірою звертали увагу на визначення цього поняття. До них, зокрема, можна зарахувати Г. О’Доннела, Ф. Шміттєра, Х. Валенсуєлу,

А. Шедлера, Д. ді Палму, Х. Лінца, А. Степана, Л. Даймонда, Г. Джілла, А. Пшеворського, В. Бортнікова, А. Куніцьку та ін.

На думку російського політолога П. Сморгунова, у вивченні демократичної консолідації варто говорити про «відсутність будь-якої єдиної парадигми» [16, 177]. Зауважимо, що існує ряд визначень цього поняття. Так, Г. О'Доннел і Ф. Шміттер визначають консолідацію як «наслідок (aftermoth) транзиту» [5, 6]. Пізніше хронологічно Г. О'Доннел ототожнює консолідацію демократії із «сильною інституціоналізацією», маючи на увазі в першу чергу інститут виборів [6, 37-39].

Як вважає інший дослідник Х. Валенсуела, консолідація демократії передбачає усунення формальних і неформальних інститутів, не сумісних із демократією [8, 71]. А. Шедлер стверджує, що концепт консолідації демократії повинен описувати демократичний режим, який з точки зору компетентного спостерігача (relevant observer) збережеться у майбутньому, і нічого більше [7, 103]. У той же час Д. ді Палма вважає, що консолідація демократії передбачає одночасне формування як діючих демократичних інститутів, так і демократичної, політичної культури [1, 138]. Х. Лінц і А. Степан пропонують таку дефініцію консолідації демократії: під терміном «консолідація демократії» вони розуміють такий політичний режим, за якого сформовані «єдині правила гри» (the only game in town) [4, 5].

Професор Єльського університету Х. Лінц аналізує передусім ендогенні фактори переходу від тоталітаризму до демократії. Результатом цього аналізу стало розроблення взаємопов'язаних концепцій «консолідації демократії» і «завершеного демократичного переходу». За цього характер змін у країні і ступінь просування до демократії залежать від такої характеристики: «Демократичний перехід завершився у тому випадку, коли досягнута певна угода з приводу політичних процедур зміни уряду; коли його прихід до влади є результатом вільного голосування народу; коли de facto уряд отримує важелі для розробки нової стратегії, і коли de jure створена новою демократією, виконавча, законодавча, і судова влади не повинні передавати іншим органам свої функції» [14, 221].

Також Х. Лінц і А. Степан виокремили три аналітичні виміри категорії «консолідації демократії». Ці виміри надають зазначеній категорії всебічності, об'ємності. У першому вимірі – вимірі поведінки (behaviorally) – стан консолідації означає результативний стан зміни політичного режиму, коли жоден впливовий актор не робитиме спроби досягнути своєї мети антидемократичним шляхом. У другому вимірі, коли мова йде про «вимір орієнтації» (attitudinally), демократична

консолідація суспільства відбувається за умови орієнтації більшості населення на вирішення соціальних проблем, враховуючи рамки демократичних процедур та інститутів. У третьому вимірі головною умовою є якість конфліктів. Конфлікти між урядом та опозицією вирішуються лише на основі «конституційного виміру» (constitutionally), ustalених правових норм і законів.

Однак процес демократичної консолідації у системах «третього світу» досить часто має тенденцію до перервності у своєму розвитку і формування різноманітних утворень, які інколи називають «демократичний авторитаризм», або «авторитарна демократія». Як вважає Л. Даймонд, «консолідація – процес глибокої і широкої легітимації демократії у громадян, що руйнування демократії стає малоімовірним» [9, 10-25].

Кращим «діагностом» нових демократій вважається американський політолог С. Хангтінтон [11]. Він склав «тест двох передач влади». Згідно з цим тестом, демократія вважається консолідованою (незворотною) за умови, коли «партія демократи заторів» передає владу після поразки на виборах, а потім повертається до влади у наступному електоральному циклі. Таким чином, у країні існують як мінімум дві політичні сили, які виборюють і віддають владу згідно демократичних правил» [17].

Отже, очевидно, що консолідацію демократії варто розуміти у широкому значенні і не обмежуватися тільки сферою еліт.

Також зазначимо, що частина дефініцій характеризує демократичну консолідацію як онтологію, якій притаманні конкретні ознаки і властивості. Інша частина дефініцій робить акцент на темпоральному аспекті консолідації, за якого в першу чергу до уваги береться здатність демократичного режиму зберегтися у часовій перспективі.

Очевидним є й те, що консолідація демократії часто трансформується у процесі вдосконалення вже встановленого демократичного режиму і у такому значенні може тривати досить довго у часовому вимірі. Тому необхідно розглядати консолідацію не тільки як стан, але й як процес. Отже, демократичну консолідацію можна визначити як складний процес закріплення інститутів демократії, розвитку та укорінення демократичних цінностей, поведінкових норм у свідомості індивідів і соціальних груп, який вказує на завершення транзиту та утвердження стабільної демократичної політичної системи.

Як відомо, у політичній, соціально-філософській науці вирізняють стадії «позитивної» та «негативної» консолідації. «Негативна»

консолідація передбачає досягнення часткового чи значного ступеня консолідації. Вона передбачає вирішення проблем, а також стримує та знижує вплив викликів демократії. Втім хибною є думка, що консолідовані демократії повністю позбавлені дестабілізуючих чинників, зокрема таких, як гострі ідеологічні протиріччя між основними політичними партіями і політичними лідерами, сегментація суспільства щодо етнічних, культурних, релігійних, політичних та інших різновидів.

Слід зазначити, що у цьому сенсі Л. Даймонд справедливо зазначав: «Демократія не може вважатися консолідованою, коли існують політично значимі колективні актори, які конкурують за легітимність демократичних інститутів і систематично порушують конституційні норми, закони і процедури. Щоб демократія консолідувалася, ці антидемократичні сили повинні бути доведені до рівня маргіналів» [2, 76].

Варто зауважити, що на початковому етапі консолідації важлива роль надається тактиці і стратегіям елітних груп, а також їхній здатності стримувати і регулювати антисистемну політичну мобілізацію. У цьому випадку принципове значення має сприяння елітних груп демократичному розвитку, або ж за боротьбою з «антисистемними силами» приховується розправа із політичними опонентами. Такий розвиток подій може бути притаманним не тільки країнам «зірваної консолідації», але й нестабільним демократичним суспільствам.

Здійснення «позитивної» консолідації нерозривно пов'язане із введенням і закріпленням демократичних цінностей у свідомості та поведінці мас та еліт. Це свідчить про якісну трансформацію політичної культури. Фактично, досягнення позитивної консолідації означає завершення процесу консолідації в цілому. Тому позитивна консолідація належить до довготривалих завдань політичного розвитку. Натомість «негативна» консолідація, як правило, здійснюється за декілька коротких періодів часу.

Схожий підхід до структурування процесу демократичної консолідації застосовувався німецьким політологом А. Шедлером. На його думку, перший етап «негативної» консолідації зводиться до проблеми «стримування» демократії, тобто «зниження вірогідності її падіння до такої межі, коли можна бути впевненим у збереженні та розвитку демократичних досягнень у майбутньому» [7, 95].

Щодо змісту другого етапу «позитивної» консолідації, то він включає завершення переходу від електоральної до ліберальної демократії, а потім і підвищення якості вже досягнутої демократії, що

виражається у поглибленні демократичних інститутів і практик (dupening of democracy) [7, 98-101]. Як зазначає А. Пшеворський, «критичним моментом за будь-якого переходу від авторитарного правління до демократичного є пропозиція межі, за якої ніхто не зможе втрутитися і повернути назад політичний процес, який протікає за встановленими правилами» [15, 33].

На наш погляд, «негативна» консолідація означає відрізок між закінченням демократизації (і, відповідно, початком консолідації) та завершенням транзиту, коли система досягає умовно такого моменту, що знаменує собою фіксацію демократичного розвитку. Таким чином, завершення негативної консолідації свідчить про закінчення демократичного транзиту. Щодо «позитивної» консолідації, то вона характеризує процес вдосконалення вже чинної демократії та її подальше інституційне закріплення.

Південноамериканський політолог Х. Валенсуелла вважає, що для визначення нормативного орієнтиру консолідованої демократії необхідно використовувати мінімалістську концепцію цього політичного режиму (шумпетеріанську) [8, 13].

Взагалі складно вимагати від системи, яка тільки-но вийшла із авторитарного стану і пройшла етап демократичної інституціоналізації, відповідати всім критеріям розвиненої демократії.

Завершення стадії негативної консолідації має передбачати наявність демократичної конституційної системи, інституту виборів і визнання його впливовими політичними силами та інституціоналізацію основних правил і норм демократичного життя. Натомість, «позитивна» консолідація передбачає встановлення демократії [10, 76-84]. Це зумовлює необхідність забезпечення гарантії та захисту прав та свобод людини.

Таким чином, якщо на стадії негативної консолідації демократичний консенсус повинен скластися тільки на рівні еліт, то позитивна консолідація, безперечно, передбачає його масове поширення. На наш погляд, доцільним є розгляд концепту демократії із врахуванням трьох рівнів: процедурного (поведінкового), суб'єктивно-психологічного та інституціонального. Зокрема, на процедурному рівні демократична консолідація відбувається тоді, коли в державі всі сили «привчаються до вирішення конфліктів у рамках відповідних процедур та інститутів, санкціонованих новою демократичною системою» [4, 6].

Демократія є консолідованою, коли вибори та інші демократичні процедури розглядаються усіма основними політичними силами як єдиний спосіб приходу до влади у перспективі [8, 69]. Отже, вагомою

ознакою відсутності демократичної консолідації є недотримання основних принципів демократичних виборів: справедливості, рівності, альтернативності.

Суб'єктивно психологічний рівень виражається у тому, що консолідація демократії здійснюється за допомогою інтернаціоналізації демократичних норм і цінностей. Сутність цього аспекту політичної консолідації полягає у легітимації демократичних інститутів на рівні індивідуальної і масової свідомості. Масова підтримка демократії громадянами полягає у виробленні у їхній свідомості позитивної оцінки щодо основних демократичних інститутів суспільства: органів державної влади, місцевого самоврядування, політичних партій, виборів, опозиції. На підтримку демократії масами впливають такі чинники, як соціоекономічна ефективність системи, забезпечення можливостей для реалізації людського потенціалу.

Важливе значення для демократичної консолідації мають тактичний набір політичних еліт. Досить часто саме прореформістські еліти відіграють вирішальну роль в ініціації та здійсненні транзиту.

Інституційний рівень консолідації тісно пов'язаний із питаннями загального характеру, що відображені у концепціях політичних інститутів. Саме зміни в інституціональній структурі розглядалися політологами як рушійна сила соціальних трансформацій. Таким чином, від вибору найбільш адекватної інституційної моделі залежить результат процесів демократизації.

Загальновизнаною у цьому контексті є теорія Х. Лінца про небажаність встановлення у консолідуючих системах президентської моделі правління, оскільки вона сприяє авторитарним тенденціям. Загалом консолідація демократії залежить від вдосконалення політичних інститутів демократії, ступеня їхньої відкритості, підзвітності і законності.

Отже, на початковій стадії консолідації необхідно закріпити ті політичні інститути, окреслити той інституційний дизайн, який дозволяє якнайбільше зреалізувати демократичні перетворення, накопичені у фазі демократизації.

Особливої уваги заслуговує питання дієздатності і дієспроможності адміністративно-державної системи, яка б стала рушійною силою демократичної консолідації.

Зауважимо, що важливого значення для консолідації набуває розвиток інститутів представництва інтересів громадян і громадянського суспільства в цілому. Аргументацією цього може слугувати оцінка громадянського суспільства Г. Джиллом як

«вмістилища цінностей, що лежать у фундаменті міцної демократичної системи» [3, 240].

Ознакою відсутності демократичної консолідації можна вважати таку інституціональну структуру, за якої авторитарні еліти мають вирішальний вплив на прийняття політичних рішень.

У процесі консолідації, забезпечення цілеспрямованості і узгодженості у діях всього суспільства відбувається на основі згоди громадян із суб'єктами політичної влади. Свідомість громадян, політичних акторів, політичний компроміс, узгоджена діяльність основної маси населення країни і правлячої еліти спроможні забезпечити консолідовану демократію.

Ми солідаризуємося із думкою А. Пшеворського про те, що не можна зводити увесь багатоманітний процес консолідації демократії до конституційного устрою, легальних рамок інститутів. Адже у сучасних демократіях «принципи і практика відбору, доступу, участі, змагання, підзвітності і відповідальності дуже багатовимірні і змінні, щоб розглядати їх як щось систематизоване» [15, 33].

Демократична консолідація відбувається у політичному, культурному та історичному контексті, який визначає зміст і результати цього процесу. Структурний контекст його складають явища і процеси, які мають якості об'єктивних факторів розвитку політичного процесу. Зокрема це фактор економічного розвитку (структура і характер економічної системи, рівень економічного розвитку, темпи і якість економічного зростання, характер реформ в економіці і таке інше); соціокультурний фактор (історичний досвід, соціально-класова структура суспільства, релігійний вплив, тип політичної культури); фактор зовнішнього впливу (наявність або відсутність зовнішнього впливу, що зумовлює демократизацію; міжнародний контекст демократичних перетворень).

На думку українських дослідників В. Бортнікова та А. Куніцької «шлях до консолідованої демократії полягає у послабленні (впорядкуванні) вертикальних зв'язків суспільної взаємодії, розширенні поля громадської ініціативи та творчості, реформі політичної системи, змістом якої має бути гармонійне поєднання системи призначень із центру (професіоналів високого класу) і формування місцевих органів влади та управління населенням» [13, 194-205].

Аналізуючи демократичну консолідацію, доцільно враховувати структурно-контекстуальні чинники. Так, застосовуючи кемпбеллівську концепцію «воронки причинності» щодо вивчення демократичних транзитів, російський політолог А. Мельвіль зробив висновок, за яким «на ранніх стадіях демократичних транзитів, мабуть,

більше значення мають ендогенні фактори демократії і демократизації – вибір політичними акторами власних дій і системи взаємовідносин. Однак, такий вибір багато в чому зумовлений політико-культурними традиціями, історичним і соціально-економічним контекстом, зовнішніми та іншими структурними обставинами. Ці глибинні структурні (передусім економічні і соціокультурні) передумови і умови демократії починають відігравати все більш суттєву роль на наступних стадіях транзиту і, особливо, у консолідації демократії» [12, 6-38].

Таким чином, процеси, що відбуваються на різних рівнях демократичної консолідації, необхідно розглядати у рамках структурного контексту. Аналіз взаємодії і взаємовпливу різних факторів демократичної консолідації повинен дозволити глибше проникнути у сутність і рушійні сили складного і багатоманітного процесу.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Di Palma Giuseppe*. To Craft Democracies: An Essay on Democratic Transitions. – Berkeley and Los Angeles, California: University of California Press, 1990. – P. 138.
2. *Diamond Larry J.* Developing Democracy: Toward Consolidation. – Baltimore and London: The John Hopkins University Press, 1999. – P. 384.
3. *Gill Graeme*. The Dynamics of Democratization: Elites, civil Society, and the Transition Process. – London: Macmillan Press Ltd., 2000. – P. 296.
4. *Linz Juan J. and Stepan, Alfred*. Problems of Democratic Transitions and Consolidation: Southern Europe, South America, and Post-Communist Europe. Baltimore and London: The Johns Hopkins University Press, 1996. – P. 479.
5. *O'Donnell Guillermo, Schmitter Philippe C.* Transitions from Authoritarian Rule: Tentative Conclusions About Uncertain Democracies – Baltimore and London: The John Hopkins University Press, 1986. – P. 6.
6. *O'Donnell Guillermo*. Illusions about Consolidation // Journal of Democracy. – 1996. – Vol. 7. – № 2. – April. – P. 37-39.
7. *Schedler Andreas*. What Is Democratic Consolidation // Journal of Democracy. – 1998. – Vol. 9. – № 2. – April. – P. 91-107.
8. *Valenzuela J. Samuel*. Democratic Consolidation in Post-Transitional Settings: Notion, Process, and Facilitating Conditions / Issues in Democratic Consolidation: The New South American Democracies in Comparative Perspective / ed. by Scott Mainwaring, Guillermo O'Donnell, and J. Samuel Valenzuela. – Notre Dame: University of Notre Dame, 1992. – P. 71.

9. Даймонд Л. Прошла ли «третья волна» демократизации? // Полис. – 1999. – № 1. – С. 10-25.
10. Лебедева Т. П. Либеральная демократия как ориентир для посттоталитарных преобразований // Полис: Политические исследования. – 2004. – № 2. – С. 76-84.
11. Макаренко Б. Консолидированная демократия или «Детская болезнь» постсоветских государств. – Режим доступа: <http://www.centrasia.ru/newsA.php?st=1031637240>.
12. Мельвиль А.Ю. Опыт теоретико-методологического синтеза структурного и процедурного подходов // Полис. – 1998. – № 2. – С. 6-38.
13. Наукові записки. Серія «Політичні науки». «Демократичний транзит в Україні: підсумки електорального циклу 2004-2007 рр.». – Острог: Видавництво Національного університету «Острозька академія». – Випуск 3. – 2008. – 266 с.
14. Дегтярев А.А. Основы политической теории. – М.: Высшая школа, 1998. – 239 с.
15. Пшеворский А. Демократия и рынок. Политические и экономические реформы в Восточной Европе и Латинской Америке. Пер с англ. / Под. ред. проф. Бажанова В.А. – М.: «Российская политическая энциклопедия» (РОСПЭН), 2000. – 320 с.
16. Сморгунюв Л.В. Сравнительная политология: теория и методология измерения демократии. – СПб: Издательство С.-Петербургского университета, 1999. – 376 с.
17. Хантингтон С. Третья Волна: демократизация на исходе 20-века. – М.: РОСПЭН, 2003. – 368 с.

Vonsovych S. G. Consolidated democracy: definitions and methodology of research.

В статье прослеживаются подходы к определению понятия «консолидированная демократия»; проанализированы стадии консолидированной демократии; исследована роль политических элит в этом процессе; выделены уровни развития консолидированной демократии.

Ключевые слова: консолидированная демократия, политический транзит, политические трансформации, плюрализм.

Vonsovych S. G. Consolidated democracy: definitions and research methodology.

The article traces approaches to the definition of «consolidated democracy»; analyzed under consolidated democracy; studied the role of political elites in the development of a consolidated democracy; traced level of consolidated democracy.

Keywords: consolidated democracy, political transit, transforming political pluralism.

Герасименко А.

ДЕРЖАВНИЙ БЮДЖЕТ У СТРУКТУРІ ЕКОНОМІЧНОЇ ПОЛІТИКИ

У статті проаналізовані проблеми прийняття та реалізації державного бюджету, який розглядається не лише як фінансовий план створення централізованого фонду і перерозподілу державних ресурсів, алей один з основних чинників макроекономічної стабілізації та економічного зростання; підкреслено, що державний бюджет фактично забезпечує функціонування держави, розвиток її економіки, соціальний захист населення; через бюджет держава акумулює кошти для фінансування пріоритетних напрямів виробництва та соціального розвитку.

Ключові слова: людина, виробництво, економічна політика, фінансування, державний бюджет, культура, виховання.

Перехід від командно-адміністративної системи до ринкової економіки зумовили необхідність здійснення реформування в фінансовій та бюджетній сферах. Держава використовує бюджет як інструмент реалізації своєї соціально-економічної політики, адже він відображає складну систему перерозподільних відносин у суспільстві, охоплює практично кожен юридичну та фізичну особу.

Основною частиною економічної політики держави є Державний бюджет, проблеми формування та реалізації якого стосуються інтересів усього суспільства й кожної особистості.

Бюджет держави є дієвим інструментом регулювання економічних процесів і засобом реалізації державної політики; в ньому концентрується вагома частка валового внутрішнього продукту, що централізовано розподіляється на розвиток національної економіки. При цьому ключові функції бюджету (розподільча, контрольна та забезпечувальна) виконуються за рахунок ефективного управління його складовими, в першу чергу видатковою частиною. Бюджет є не лише фінансовим планом створення централізованого фонду і перерозподілу державних ресурсів, алей одним з основних чинників макроекономічної стабілізації та економічного зростання. Державний бюджет фактично забезпечує функціонування держави, розвиток її економіки, соціальний захист населення. Через бюджет держава акумулює кошти для фінансування пріоритетних напрямів виробництва та соціального розвитку.

Науковці визначають наступні проблеми реалізації бюджету за останні роки: зростання державного боргу; постійний дефіцит бюджету; переважання у бюджеті соціальних витрат та скорочення

капітальних інвестицій; дисбаланс у міжбюджетних відносинах. Зростаючий державний дефіцит, а отже і державний борг, та диспропорції між соціальними витратами та капітальними інвестиціями тісно взаємопов'язані і є різними проявами однієї проблеми. Основним недоліком існуючого бюджетного процесу є відсутність стратегії розвитку України хоча б на найближчі 10-15 років, точніше, відсутність стратегічного бачення ролі та місця України у світі. В умовах, коли ми не знаємо, в якому напрямку рухається країна, Державний бюджет України може використовуватися лише для вирішення поточних проблем, що і відбувається на практиці [6, 9].

Мета статті – визначити роль державного бюджету у структурі економічної політики.

Державний бюджет складається умовно з двох категорій: прибутки та видатки. Система бюджетних видатків є взаємопов'язаною сукупністю окремих елементів, що характеризують економічні відносини, які виникають у результаті розподілу грошових коштів держави та забезпечують реалізацію її завдань і функцій. У цьому сенсі постає важливе завдання – формування такої обґрунтованої системи видатків, елементи якої були б збалансовані між собою, а їх сукупність забезпечувала б максимально ефективне досягнення мети бюджетної системи [2].

Що стосується прибуткової частини бюджету, то слід зазначити, що відсутність чіткої регламентації стосунків у сфері оподаткування, наявність тіньової економіки, що призводить до недоотримання доходів державним бюджетом, наявність значної кількості податків та зборів з малим фіскальним значенням, які важко адмініструвати, та завищені, порівняно зі станом розвитку економіки України, ставки деяких податків, свідчать про неефективність системи формування доходів державного бюджету [7, 250].

Доходи Державного бюджету є фінансовою базою діяльності держави. Їхній склад, форми мобілізації залежать від системи і методів господарювання, а також від економічних завдань, які вирішує суспільство в той чи інший період. Склад доходів Державного бюджету визначають Бюджетний кодекс України та закони про державний бюджет на відповідний бюджетний рік. Починаючи з 2000 р., Державний бюджет поділено на дві складові частини: загальний фонд та спеціальний фонд, що має на меті забезпечити прозору та реальну систему оцінки усіх джерел доходів і визначених пріоритетів їхнього витрачання. Доходи загального фонду Державного бюджету призначені для забезпечення фінансовими ресурсами

загальних видатків і не спрямовуються на конкретну мету. Їх, як і доходи спеціального фонду, поділяють на 4 групи: податкові надходження, неподаткові надходження, доходи від операцій з капіталом та трансферти [7, 251].

Для втілення ефективної державної практики формування держбюджету науковці пропонують залучити визначення основних критеріїв (характеристик) економічної сфери, за яких її безпека підтримується на належному рівні. Для бюджетного сектора такими критеріями будуть: зведення до мінімуму дефіциту Державного бюджету (не перевищує 3 % ВВП), безумовне виконання дохідної та видаткової частин бюджету (видатки Державного бюджету не більші за 20 % ВВП), державний (внутрішній і зовнішній) борг не сягає небезпечного рівня (загальний не перевищує 60 % ВВП, а зовнішній – 70 % обсягу річного експорту або 25 % ВВП, внутрішній – 30 % ВВП, витрати на обслуговування і погашення внутрішнього державного боргу не перевищують 25 % суми доходів Державного бюджету), а темп його зростання не може перевищувати темп зростання ВВП, сама бюджетна система спроможна забезпечувати повне фінансування запланованих державних витрат і цільове використання бюджетних коштів. Рівень перерозподілу ВВП через консолідований бюджет знаходиться на рівні 38-40 %. Рівень зовнішньої заборгованості на душу населення (як для країн з перехідною економікою) не перебільшує 200 дол. США, витрати на обслуговування і погашення зовнішнього боргу – 18 % обсягу експорту чи 20 % доходів Державного бюджету, а відношення короткострокової зовнішньої заборгованості до поточних бюджетних надходжень не більш як 40 %. Частка зовнішніх запозичень у покритті дефіциту Державного бюджету не повинна перевищувати 30 % [3, 21] За таких умов Державний бюджет стає підґрунтям для подальшого розвитку, на відміну від ситуації стратегії виживання, що існує сьогодні.

Найбільш питомо вагу в доходах загального фонду, визначених у Законі України «Про Державний бюджет України», займають податкові надходження. Основними податками та зборами, що забезпечували доходами загальний фонд, є ПДВ, податок на прибуток, мито та акцизний збір. Але останнім все частіше лунає думка, що ПДВ на цьому етапі розвитку України не відповідає вимогам розвитку економіки, а навпаки є тягарем, що лягає на плечі населення, яке є кінцевими споживачами товарів та послуг. А це притаманно країнам, що розвиваються, де підприємництво практично відсутнє або мало розвинене. Податок на додану вартість вже давно багато експертів називають одним із найбільш проблемних податків [1, 194], тому що

процедура його відшкодування породила багато корупційних схем. Іншими словами, ПДВ перетворився на засіб вимивання грошей із бюджету за рахунок коштів населення. Світовий банк назвав Україну однією з країн із найбільш складною системою оподаткування. За рейтингом СБ і ІFC, система адміністрування податків в Україні – одна з найскладніших у світі. Україна посідає 181 місце серед 183 країн світу за показниками умов сплати податків [3, 251].

Аналіз Державного бюджету України за 2012 р. [4] дозволяє сформувати загальні уявлення про розподіл видатків Державного бюджету між головними розпорядниками. Враховуючи те, що загальні планові видатки становлять 358 млрд. грн., укрупнена відомча класифікація в контексті виділених коштів є такою:

- Міністерство фінансів – 139,5 млрд. грн., або 39 % загальних видатків (в т. ч. 91,7 – дотації та субвенції місцевим бюджетам, 29,6 – обслуговування державного боргу);
- Міністерство соціальної політики – 62,8 млрд. грн., або 17,5 % (в т. ч. 57,5 – дотації на виплату пенсій);
- Міністерство освіти і науки, молоді та спорту – 27,0 млрд. грн. (7,5 %);
- Міністерство внутрішніх справ і судова влада – 21,6 млрд. грн. (6 %);
- Міністерство оборони – 16,4 млрд. грн. (4,6 %);
- Державне агентство автомобільних доріг – 11,6 млрд. грн. (3,2 %);
- Міністерство енергетики та вугільної промисловості – 9,2 млрд. грн. (2,6 %);
- Міністерство інфраструктури – 8,3 млрд. грн. або 2,3 % (в т. ч. 6,6 – видатки, пов'язані з Євро-2012);
- Міністерство охорони здоров'я – 8,2 млрд. грн. (2,3 %);
- Міністерство аграрної політики та продовольства – 8,2 млрд. грн. (2,3 %);
- Міністерство надзвичайних ситуацій – 5,8 млрд. грн. (1,6 %);
- Міністерство юстиції – 4,5 млрд. грн. (1,3 %);
- Міністерство екології та природних ресурсів – 3,3 млрд. грн. (0,9 %);
- Служба безпеки України – 3,3 млрд. грн. (0,9 %);
- ряд інших розпорядників, на які припадає менше 3 млрд. грн. (в т. ч. 2,6 – утримання законодавчої та виконавчої влади, 2,3 – Міністерство культури, 1,4 – Міністерство закордонних справ і т. д.).

Протягом трьох останніх років планувалося зростання видатків меншими темпами, ніж зростання доходів бюджету та номінального

ВВП, проте бюджет так і залишається незбалансованим, дефіцит Державного бюджету на 2012 р. встановлено на рівні 25 млрд. грн. (1,7 % ВВП) за прогнозої інфляції 7,9 %, при цьому передбачено зростання ВВП на 3,9 % (при прогнозі Світового банку – 2,5 %) [2].

Завдяки жорсткій бюджетно-податковій політиці Україна ввійшла в 2012 р. без суттєвих загроз стабільності державних фінансів. Це дозволило розпочати політику фіскальної та бюджетної підтримки економіки при збереженні курсу на подолання дисбалансів державного бюджету та зниження рівня державного боргу. У 2012 р. основними завданнями бюджетно-податкової політики залишалися оздоровлення системи державних фінансів та стимулювання економічної активності [5, 75].

Якщо у 2010-2011 рр. Уряд вимушений був надавати чіткий пріоритет реалізації першого завдання, оскільки дисбаланси системи державних фінансів продукували значні ризики для економічної безпеки держави, в 2012 р. він отримав можливість і ресурси для здійснення стимулюючої політики, спрямованої на поживлення ділової активності та інвестицій. Така політика включатиме і фіскальну підтримку корпоративного сектору через надання широкого переліку податкових стимулів, і бюджетні заходи, а саме видатки державного бюджету на інвестиційні цілі.

Загалом основними шляхами удосконалення чинної системи формування Державного бюджету України є:

- зміщення акценту на оподаткування переважно прямими податками та зборами;
- удосконалення непрямого оподаткування шляхом заміни ПДВ податком з продажу (реалізації);
- зменшення кількості податків та зборів, що мають невелике фіскальне значення та є проблемними в адмініструванні;
- скасування різноманітних галузевих пільг, стимулювання інноваційної та інвестиційної діяльності, підтримка вільних економічних зон [3, 254].

Саме тому, як зазначено у Щорічному Посланні Президента України до Верховної Ради України, для успішної імплементації передбачених Програмою економічних реформ України на 2010-2014 рр. кроків і підвищення ефективності бюджетної політики Україна потребує зрозумілих, чітко визначених напрямів і завдань, які плануються реалізувати в 2013 р. Зважаючи на актуальні виклики, що постали перед Україною, пріоритетними напрямами у середньостроковій перспективі у цій сфері для Кабінету Міністрів України мають стати: продовження реформ у системі державних

фінансів; підвищення ефективності бюджетної політики та перегляд її окремих пріоритетів; розроблення пакета антикризових заходів на випадок актуалізації ризиків погіршення динаміки економічного розвитку в Україні. Реалізація таких напрямів бюджетної політики створить передумови для забезпечення сталого економічного зростання України, підвищення рівня соціального захисту громадян і поліпшення якості надання державних послуг.

ЛІТЕРАТУРА

1. Барановська І.В. Проблеми реформування податкової системи в умовах кризи / І.В. Барановська, Т.А. Варварич // Актуальні проблеми економіки. – 2009. – № 8 (98). – С. 194.
2. Богомолова Н.І. Проблеми формування системи видатків державного бюджету [Електронний документ] // Ефективна економіка: Електронне наук. фахове вид. – 2012. – № 2. – Режим доступу: economy.nauka.com.ua/index.php.
3. Єрмошенко М.М. Національні економічні інтереси: Реалізація і захист // Актуальні проблеми економіки. – 2001. – № 1-2. – С. 21.
4. Закон України Про Державний бюджет України на 2012 рік [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4282-vi>.
5. Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2012 році : Щорічне Послання Президента України до Верховної Ради України. – К. : НІСД, 2012. – С. 75.
6. Прокопенко О.В. Проблеми формування та реалізації бюджетної політики України / О.В. Прокопенко, С.М. Фролов, М.А. Деркач // Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України : зб. наук. праць / Державний вищий навчальний заклад «Українська академія банківської справи Національного банку України». – Суми, 2011. – Т. 33. – С. 9.
7. Ярошевич Н.Б. Проблеми формування загального фонду державного бюджету України / Н.Б. Ярошевич, М.П. Гойда, В.І. Мельник // Наук. вісн. Нац. лісотехнічн. ун-ту Укр. – 2010. – Вип. 20.7. – С. 250.

Герасименко А. Государственный бюджет в структуре экономической политики.

В статье анализируются проблемы принятия и реализации государственного бюджета, который рассматривается не только как финансовый план создания централизованного фонда и перераспределения государственных ресурсов, но и как один из основных факторов макроэкономической стабилизации и экономического роста. Подчеркивается, что государственный бюджет фактически обеспечивает функционирование государства, развитие экономики,

социальной защита населения; через бюджет государство аккумулирует средства для финансирования приоритетных направлений производства и социального развития.

Ключевые слова: человек, производство, экономическая политика, финансирование, государственный бюджет, культура, воспитание.

Gerasimenko A. The state budget in the economic policy structure.

The problems of the adoption and implementation of the state budget, which is seen not only as a financial plan for a central fund and the redistribution of public resources, alleys a major factor in macroeconomic stabilization and economic growth. It is emphasized that the state budget actually operates the state, economic development, social protection, through the budget of the state accumulates funds for priority areas of production and social development.

Keywords: people, production, economic policy, funding, state budget, culture, education.

СОЦІОЛОГІЯ

Шедяков В. Є.

РОЗВИТОК СОЦІОЛОГІЇ ПРОМИСЛОВИХ ВІДНОСИН І СОЦІАЛЬНОЇ ПРАЦІ НА ВИРОБНИЦТВІ: ПЕВНІ ЧИННИКИ ТА ВЕКТОР ТРАНСФОРМАЦІЙ

У статті досліджено тенденції модернізації соціології промислових відносин і соціальної роботи на виробництві під впливом змін глобального масштабу у значенні сфери праці у житті людини, ролі праці інтелектуальної, переформатування уявлень щодо конкретних рис громадянського суспільства та його «соціального клею» – середнього класу. Характеризуються роль та можливості вищої освіти та науки у ВНЗ у контексті процесів модернізації України.

Ключові слова: промислові відносини, соціальна робота, трансформації.

Тривалий час людська праця була визначальним елементом виробництва та соціального життя, надаючи ресурси економічному росту, обумовлюючи якість життя, формуючи цінності та визначаючи конкретні ніші фаховим і соціальним групам. У силу особливого значення трудової сфери для людського життя та існування суспільства її всебічне вивчення почалося давно і плідно триває до сьогодні. Відповідно, соціологія промислових відносин є одним з важливих напрямків соціологічної науки. Об'єкт її досліджень складають соціальні процеси та явища, пов'язані з виробничою діяльністю. Водночас розвиток значення та сфери застосування соціальної роботи – суттєва тенденція нового часу.

Про зв'язок між поділом праці та устроєм суспільства розмірковували ще великі грецькі мислителі, наприклад Платон і Аристотель. У зв'язку з крайнім загостренням соціальних конфліктів, які супроводжували становлення індустріального суспільства, на роль праці в житті суспільства звертали увагу такі видатні мислителі Західної Європи, як Ш. Фур'є, А. Сен-Сімон, О. Конт, К. Маркс, Е. Дюркгейм, М. Вебер, Г. Зіммель та інші. Втім здавна накопичується й досвід соціально відповідального підприємництва. Ще Р. Оуен, а

пізніше Д. Дюранд, М. Сільберт, Д. Дальтон та М. Юнус, довели, що через більшу вмотивованість персоналу та покращення відносин з суспільством соціальна відповідальність навіть з вузько прагматичної точки зору є високоєфективною. Ідеї промислової демократії активно висували та захищали фабіанці. Пізніше ці ідеї були покладені в основу концепцій «капіталізму участі», «партнерських відносин» на виробництві тощо. За Гарольдом Ласкі, зокрема, промислова демократія дозволяє при збереженні принципу приватної власності передання права рішення в багатьох випадках колективам трудящих. Додатковий поштовх розвитку соціології промислових відносин та соціальної роботи на виробництві був пов'язаний з новими рисами соціально-економічної дійсності (спільно з формуванням концепцій «суспільства знань», «інформаційного суспільства», «інтелектуалізації праці» тощо), які підвищували залежність результатів діяльності від її якості.

Методологія вивчення промислової сфери в зарубіжній традиції формувалася під впливом напрацювань Міжнародної організації праці (ILO) та досліджень фахівців сфери IR-HRM (industrial relations – human resources management), які на базі Асоціації дослідження промислових відносин (IRRA) створили Міжнародну асоціацію промислових відносин (IIRA). Причому одна частина дослідників успішно сконцентрувалася на вивченні та вдосконаленні базових характеристик соціальних технологій у процесі виробництва, а інша – на їх адаптації до умов постсучасності або до національної ментальності. У вітчизняній номенклатурно-термінологічній традиції становлення методології відповідних досліджень пов'язане насамперед з іменами О. О. Богданова, Л. А. Беляєвої, О. К. Гастева, Т. І. Заславської, В. І. Ільїна, В. Г. Подмаркова, В. В. Радаєва, Ж. Т. Тоценка, В. О. Ядова тощо. Характеристика пострадянського транзиту в сфері промислових відносин ретельно простежувалася у доробку О. В. Акіліної, Н. Б. Азарової, І. В. Єгорова, В. І. Кабаліної, О. Н. Кузнецової, С. В. Одякова, Г. В. Осова та ін. Соціологія організації плідно аналізувалася А. І. Пригожиним, С. С. Фроловим, В. В. Щербиною, Л. М. Хижняк тощо.

При аналізі, прогнозуванні та подоланні соціальних конфліктів на виробництві методологічної базою можуть бути праці К. Боулдінга, Й. Галтунга, М. Дайча, Р. Дарендорфа, С. Карінгера, Л. Козера, Дж. Г. Скотта, Дж. Тернера; ці процеси також плідно вивчали В. В. Гуляєв, А. К. Зайцев, А. Г. Здравомислов, І. Я. Кисельов, В. І. Жуков, Г. В. Осов, Ю. О. Привалов, С. Г. Клімов тощо.

Втім, велика увага багатьох видатних теоретиків і практиків до трудової сфери життя у життєдіяльності людини та суспільства зовсім не означає вичерпання теми. Навпаки, постає питання подальшого розвитку концептуального рівня осмислення трансформацій у співвідношенні особливостей та можливостей соціології промислових відносин та соціальної праці на виробництві в умовах кардинальних змін сьогодення, авторському підходу до бачення чого присвячена дана стаття. В умовах сьогодення знову наполегливо шукають шляхи підвищення ефективності промислової сфери як важливішої складової розвитку суспільства. Характерно, що широку популярність у світі отримала нині книга колишнього члена правління Бундесбанку та відомого функціонера Соціал-демократичної партії Німеччини Тіло Саррацина «Німеччина самоліквідується», яка присвячена не стільки мігрантам як таким, скільки кризі концепції та практиці welfare state, продуктивності праці та рівню освіти населення. Зокрема, на думку автора, при глобалізації ринку (коли виробництво перетікає в регіони, де праця найбільш дешева) єдиною конкурентною перевагою індустріальної країни з високими зарплатами та вимогливістю персоналу залишаються висококваліфіковані кадри.

Стрімкі трансформації промислових відносин відбуваються насамперед під впливом тиску кризових явищ глобального масштабу на роль праці в життєдіяльності людини, на значення праці інтелектуальної, на переформатування підходів до громадянського суспільства, на зміни в ціннісно-сміслових ієрархіях. Зокрема, гра і навчання виявляються важливими детермінантами процесів праці протягом усього життя (а зовсім не локалізуються у тимчасових інтервалах до неї), змінюючи звичні механізми відтворення та розвитку промислових відносин [1-9].

Крім того, підвищується спокуса скоротити витрати виробництва за рахунок економії на ціні робочої сили, водночас підвищення вимогливості споживачів та інтелектуалізація процесу виробництва об'єктивно створює умови для посилення ролі праці якісної, творчої, розумової, що трансформує забезпечення вмотивованості та керованості.

Давня мрія про повністю автоматизовані («безлюдні») заводи без соціально-трудова проблем виявилася неспроможною. Перш за все виявляється неможливим повністю відмовитися від втручання людини, замінити її творчі можливості, інтелектуальні та емоційні якості. По-друге, проблеми, викликані технологічною жорсткістю, часто виявлялися гострішими, ніж ті, які виникали від зовнішньої нестабільності. Нарешті, нові технології часто сприяли, а іноді просто

вимагали формування менш фрагментарних і більш комплексних кваліфікаційних навичок. Відтак зміна балансу між «живою» та «колишньою», «орієнтованою» працею не призвела до масового витіснення надлишкової робочої сили. Крім того, оновлення обладнання часто закінчується зростанням ролі моделі промислових відносин, що базується на врахуванні «людського чинника», а не навпаки.

Водночас нова система відносин між фірмами «відкриває» кожен з них багатьом іншим, так що вони систематично взаємодіють між собою. На нашу думку, йдеться про кінець «внутрішньокорпоративної автаркії». При цьому кожна фірма повинна створювати та розвивати певні види співпраці та кооперації з іншими аж до інтеграції з ними. Трансформація уявлень про ефективну організацію рішуче змінила уявлення і про розділення функцій і пріоритетів всередині корпорації, і про характер стратегічного партнерства (закріпленого в довготривалих союзах), і про ефективну методологію дій [10-13].

При цьому змінюється співвідношення форм та рівнів соціальності відносин – того, що безпосередньо орієнтоване на відтворення людини як особистості в єдності трьох начал: біологічного (індивід), соціально-економічного (власне людська особистість) і духовно-психологічного (індивідуальність). Соціальні відносини набагато складніші, ніж спрямоване цілепокладання. Відповідно, їх результативне використання часто ґрунтується на інтуїтивному розумінні та на ігрових (своєї і / або чужої гри) взаємодіях. Отже, якщо фізика прагне до причинного пояснення, то соціологія – насамперед до розуміння сенсу процесів. Втім, саме надіндивідуальні, надеґістичні та інші «трансцендентні» фактори часто виявляються вирішальними на макро- і мікрорівнях. Це вимагає перейти в дослідженні інформаційних взаємодій від абстрактно-спрощеної схеми «людини економічної» до набагато більш повної концепції «людини соціологічної», що дозволяє вивчати промислові відносини на основі соціокультурних стилістики, історичної пам'яті, традицій народу. На макорівні специфіка інформаційної взаємодії соціальних систем і несистемних соціальних цілісності формується через призму співвідношення національних держав і різноманітних наддержавних об'єднань. Етнос часто є самостійною й неподібненою господарською величиною з власною волею, завданнями, звичками. У наявності втілення у системі соціальних взаємодій ідеального, надіндивідуалістичного розуміння людини та суспільства. За ілюзією ж верховенства споживчих інтересів кожного легко помітна жорстка і гранично відчужена воля «техноструктури», що намагається задати

індивідам їх споживчий (редукований до біології) стереотип. А розпад особистості та індивідуальності до рівня індивіда, домінування біологічного над соціальним – це і є деградація людини та етносу. Трансформації фіксуються відмінностями між поколіннями. У соціальному сенсі покоління – одиниця зміни традицій. Тобто якщо люди думають, говорять по-різному та про різне – це означає, що зміна поколінь з їх специфікою ціннісних ієрархій, уявлень тощо відбулася. Водночас характер соціальності ширше представлений у промислових відносинах, ніж у власне трудових: промислові включають весь комплекс проблем і умов, пов'язаних з виробництвом (про більш широкий характер процесу виробництва відносно до процесу праці, часу виробництва, відносно до часу праці писав у «Капіталі» й К. Маркс). Це впливає на високий рівень конкретності та гнучкості промислових відносин та на вимоги до відповідних напрямів соціології та соціальної роботи.

Як будь-яка наука, соціологія промислових відносин, по-перше, аналізує, по-друге, дозволяє прогнозувати і, по-третє, здійснювати корекцію, втручання (як правило, для підтримки бажаних процесів і тенденцій або локалізації і ослаблення негативних) з прогнозованим результатом. Отже, крім функцій аналітичної та прогностичної, вона також має забезпечувати конструктивну дію, здатність до чого передбачає її подальший розвиток зі зміною умов [13-17].

Причому якщо соціологія промислових відносин описує, вивчає, пояснює, дозволяє передбачати і впливати з передбачуваним результатом на особливості поведінки і взаємин між людьми на виробництві, то соціальна робота спрямована на подолання суперечностей, що виникають у процесі життєдіяльності (зокрема і на виробництві). Як відомо, соціальний працівник за родом своєї професії повинен вступати у відносини з приводу виниклих у клієнта (в тому числі, на виробництві) проблем. У цьому сенсі абсолютний пріоритет максими «не нашкідь» передбачає необхідні для ухвалення правильних рішень знання, уміння враховувати конкретні умови і завдання, а також навички дій у стандартних і нестандартних ситуаціях. У більш широкому сенсі соціальна робота може бути визначена як особливий вид діяльності, спрямований на вирішення соціальних проблем окремих особистостей, верств і груп населення, на створення умов, що сприяють відновленню або поліпшенню здатності людей до соціального функціонування [18-24].

Втім соціальна робота органічно поєднує в собі підсистеми: а) соціальну роботу як науку; б) соціальну роботу як навчальний процес, в) соціальну роботу як напрям (вид) практичної діяльності.

При цьому соціальна робота як напрям діяльності з мідисциплінарним характером передбачає дві органічно взаємопов'язані складові частини: теоретичну та прикладну (емпіричну), базується на володінні науково обробленими знаннями (з виділенням закономірностей, принципів, методів тощо) з суспільних, природничих і технічних наук, пов'язаних з головним її об'єктом – людиною як біопсихосоціальною істотою.

Забезпечення використання максимально широкого діапазону у відборі шляхів оптимізації рішень соціології промислових відносин та соціальної роботи на виробництві здійснюється на тлі трансформації моделей та ознак прогресу, підвищення різноманітності забезпечення продуктивності виробництва. Так, наприклад, «горизонтальні» інтереси фіксуються в регіональних домінантах спілок, «ройових» підприємницьких структурах, збільшенні кількості «менеджерських» організацій, посилення впливу соціальних мереж на бізнес і громадське життя. Однак якщо соціальна система володіє цілісністю, то несистемна соціальна цілісність часто її позбавлена: вона – об'єкт свідомо конгломератна, мозаїчний. Якщо перша конституюється соціально-особистим началом, то друга – індивідуально-психологічним. Перша припускає нерівність частин і ієрархію організації, тоді як друга – рівність елементів і гармонію, відсутність задалегідь встановленого масштабу і нормативу. Однак нині ці відмінності зовсім не абсолютні: соціальна система стає особливим типом системного об'єкта, утвореним зовсім не атомами-інгредієнтами, а зв'язками (це вже полісистема). При цьому зв'язку мають імовірнісний, стохастичності характер, їх детермінація не причинна, а найчастіше синхронна. У результаті ця модель типологічно зближується з варіантом несистемної соціальної спільності. Водночас якщо соціальна система завершує історію соціально-особистісної епохи, то несистемна соціальна спільність відкриває епоху індивідуально-психологічну. У період трансформації суспільства їх риси накладаються й перетинаються.

Сьогодні, коли фіксують кризовість становища та світогляду класичного середнього класу (в результаті, наприклад, з'являються заяви, подібні формулам Джонатана Ройча «Захід середнього класу: майбутнє сім'ї, зайнятості та економіки в США» або Джорджа Фрідмана «Криза середнього класу загрожує могутності Америки»), об'єктивно зростають передумови посилення соціальної та економічної ролі своєрідного «соціального клею» для нового середнього класу і тісно пов'язаного з ним науково-інтелектуального потенціалу суспільства. Безумовно, наївно було б вважати, ніби

процеси взаємозалежності, кооперації та глобалізації минуть дрібних товаровиробників – вони масово перетворюються на клітинки технологічних ліній з їх жорсткими вимогами та обмеженнями. Стрімко змінюються і прикмети класичного ринку з вільним ціноутворенням, коли ціну не можна прорахувати наперед, її виявляє лише сам ринок. Та й повністю реалізовувалася абстракція класичного конкурентного товарного ринку лише коротку історичну мить, та й то в дуже обмеженому сегменті товарів.

Проте новий середній клас вкрай неоднорідний. У ньому, поряд з «інтелектуальними трудівниками», помітні «інтелектуальні споживачі». Звичайно, і офісні працівники, і рантє прагнуть до самоназви «креативного класу», однак фактично тяжіють до вибору споживачів (причому благ не тільки матеріальних, а й духовних). Навпаки, науково-інтелектуальний потенціал суспільства формується, розвивається і реалізується навколо стрижня цінностей творчості. Таким чином, якщо для однієї частини нового середнього класу свідомість життя задається споживацтвом, тоді як для іншої – творчістю. Цим визначено реальне протиріччя наших днів. При цьому результати посилення чи ослаблення громадського впливу будь-якої з цих частин швидко позначаються і на інтелектуальному та духовному кліматі культурно-цивілізаційного світу, і на якості життя в ньому, і на його позиціях у глобальній конкуренції, і на ролі у всесвітньо-історичному процесі. Відповідно, вчені для фіксації нового середнього класу використовують то показники споживання (і його можливостей), то діяльнісні характеристики. І результати такого пошуку різні.

Спільні трансформації методології, теорії, практик та технології соціології промислових відносин й соціальної роботи на виробництві суттєво залежать від поєднання рис культури традиційної, модерної та постмодерної; тенденцій глобалізації та стандартизації; підвищення ролі інтелектуальної праці (зокрема у процесі виробництва). Причому зміни у сфері промислової тісно пов'язані з розвитком демократичних інститутів у суспільстві. Неправомірно при цьому зводити логіку змін у промислових відносинах виключно до детермінації культури технологічними інноваціями. Важливого значення набуває вплив саме культурного середовища на появу і сприйняття нововведень техніки та економіки. Гуманізовані технології постмодерну тому не є соціально нейтральними, вже на стадії проектування в них закладається свідомо орієнтація на розвиток і збагачення культури. Безумовно, з одного боку, глобалізація світу підпорядковує загальним процесам всіх, хоча й по-різному. З іншого боку, утопія про «підтягування» світовою

спільнотою аутсайдерів і входження «стрункими рядами» всіх країн в інформаційний світ не виправдалася. Деякі економіки виявляються в інфосуспільстві, другі розташовуються на індустріальній стадії, треті застрягають на рівні аграрно-доіндустріального господарства. Більш того, можна знайти модель успішного існування суспільства на кожному рівні. І, відповідно, модель суспільної злагоди та інформаційної стійкості. До того ж вибір може бути різним не тільки для країн, але й окремих регіонів однієї держави. У світі, як відомо, резонують сонми цивілізацій, соціокультурних стилістика, зведених у культурні світи. Вже дослідження Річарда Хернштейна і Чарльза Мюрєя свідчать: показники IQ, емоційного та раціонального сприйняття стабільно різні для індивідів і народів. Тому неможливо або майже неможливо перенести риси соціокультурного середовища, здійснивши культуртрегерський кидок. Жодна система цінностей тепер не може розглядатися як єдино оптимальна та можлива для всього людства. При цьому нові горизонти прогресу відкриваються саме тим державам, де суспільний устрій виявляється здатним максимально забезпечити реалізацію творчого потенціалу громадян на базі звичних їм традицій, відкрити простір соціальної енергії.

Нерівномірність історичного процесу і, як наслідок цього, наявність міжформаційних дій у різні історичні епохи є одним із чинників історичного різноманіття. Інакше кажучи, просторова різноманітність історії доповнюється її нерівномірним розвитком у часі. Зараз під домінантою атрибутів соціальної системи зберігаються соціальна нерівність та ієрархія зв'язків «центр – напівпериферія – периферія» (хоча вони втрачають полярність і явний економізм). Центр оформляється в кілька анклавів, а периферія характеризується не стільки організаційними формами, скільки маргіналізованими масами. Тобто наявні стосунки центру і периферії, але немає чітко їх самих як специфічних структурних рівнів. Причому трансформується і простір зіставлення. Частина колишнього «відсталого Півдня», модернізуючись, «дрейфує» на «Північ», тоді як колишній «Схід» розламається і, відходячи частиною з «Півночі», частково виявляється периферією та напівпериферією, «Півднем».

«Стріла часу» легить все швидше; відповідно, всеосяжні зміни в теорії та практиці як промислової соціології, так і соціальної роботи на підприємстві відбуваються настільки стрімко, що вимагають безперервності процесу освіти та самоосвіти. Отриманої один раз освіти очевидно недостатньо для ефективного освоєння «плинної реальності» нашої епохи. Отже, з трансформацією умов і викликів повинні розвиватися теорія та практика як соціології промислових

відносин, так і соціальної роботи на виробництві. Причому для оформлення «точок зростання» вкрай важливим є функціонування стратегічних союзів на вісі «освіта – наука – виробництво», а в них – місце та умови діяльності представників науки всередині ВНЗ, інколи більш близької до запитів сучасності, ніж схильна до академізму наука фундаментальна [13-17]. Нова система відносин між фірмами «відкриває» кожну з фірм багатьом іншим, так що вони систематично взаємодіють між собою. На нашу думку, було правильніше говорити у зв'язку з цим про кінець «внутрішньокорпоративної автаркії». У сфері праці при трансформаціях суспільного життя і зміні світогосподарських зв'язків, суттєвому перетворенні промислових відносин виявляється недостатність колишньої філософії, методології та практик їх організації та регулювання, відчувається гостра потреба у вдосконаленні управлінської парадигми, зокрема теоретичної бази практичного вдосконалення технологій попередження та вирішення соціальних конфліктів на виробництві.

Відповідно, розвиток дослідження цього напрямку, на нашу думку, передбачає насамперед вивчення системи та підсистем чинників впливу на трансформації соціології промислових відносин і соціальної роботи на виробництві, ретельне виокремлення їх загальних динамік і відмінностей, аналіз конкретних прискорювачів та ускладнень дій механізму позитивних змін в українських умовах.

ЛІТЕРАТУРА

1. Полякова Н.Л. От трудового общества к информационному: западная социология об изменении социальной роли труда. – М.: Наука, 1990. – 132 с.
2. Предприятие и рынок: динамика управления и трудовых отношений в переходный период (опыт монографических исследований 1989-1995 гг) / Под ред. В.И. Кабиной. – М.: «Российская политическая энциклопедия», 1997. – 424 с.
3. Жадан О.В. Економіка праці і соціально-трудові відносини. – Х.: ХарПІ НАДУ, 2008. – 359 с.
4. Производство как общественный процесс (актуальные проблемы теории и практики) / [Отв. ред. В.И. Толстых]. – М.: Мысль, 1986. – 350 с.
5. Агг А. Мир человека как субъекта производства: Критика К. Марксом концепции человека в буржуазной политической экономии. – М.: Прогресс, 1984. – 199 с.
6. Шедяков В.Є. Системні основи розвитку трудових відносин // Вісник Київського національного ун-ту ім. Т.Шевченка. Сер. Філософія. Політологія. – 2012. – № 107. – С. 43-46.
7. Шедяков В.Е. Социальность и социализация: роль культуры трудовых отношений в материально-экономическом преуспехании

- цивілізації // АНТРО. *Анналы научной теории развития общества.* – 2013. – № 1. – С. 79-103.
8. *Шедяков В.Е.* Социальный аспект организации трудовых отношений // *Бизнес Информ.* – 1995. – № 35-36. – С. 42-44; № 37-38. – С. 41-43.
  9. *Шедяков В.Е.* Хозяйственная эсхатология, или Пора готовиться к неожиданностям! // *Бизнес Информ.* – 1997. – № 20. – С. 5-8; № 21. – С. 7-11.
  10. *Копнин П.В.* Гипотеза и познание действительности. – К.: Наукова думка, 1962. – 182 с.
  11. *Стефанов Н.* Общественные науки и социальная технология. – М.: Прогресс, 1976. – 247 с.
  12. *Лук'янець В.С.* Сучасний науковий дискурс: оновлення методологічної культури / В.С. Лук'янець, О.М. Кравченко, Л.В. Озадовська. – К.: Центр практичної філософії, 2000. – 304 с.
  13. *Оруджев З.М.* Способ мышления эпохи. – М.: Едиториал УРСС, 2004. – 400 с.
  14. *Оноприєнко В.І.* Соціологія переднього краю досліджень // *Наука та наукознавство.* – 2008. – № 2. – С. 42-49.
  15. *Дворецька Г.В.* Соціологія праці. – К.: КНЕУ, 2005. – 203 с.
  16. *Шедяков В.Е.* Социология трансформирующегося общества // *Бизнес Информ.* – 1996. – № 1. – С. 4-9; № 2. – С. 4-9.
  17. *Добренев В.И.* О возможности и необходимости национальной русской социологии // *Вестник Моск. ун-та. Сер. 18 «Социология и политология».* – 2012. – № 1. – С. 3-32.
  18. *Философия социальной работы / [Под ред. В.И. Митрохина].* – М.: Союз, 1990. – 234 с.
  19. *Пейн М.* Сучасна теорія соціальної роботи. – К.: Либідь, 2000. – 456 с.
  20. *Попович Г.* Соціальна робота в Україні і за рубежом. – Ужгород: Гражда, 2000. – 134 с.
  21. *Управлінські аспекти соціальної роботи / [За заг. ред. М.Ф. Головатого].* – К.: МАУП, 2004. – 368 с.
  22. *Шедяков В.Е.* Социальные технологии управления трудом // *Бизнес Информ.* – 1995. – №17-18. – С. 5-8.
  23. *Гуляєв В.В.* Соціальні механізми попередження та розв'язання соціально-трудоових конфліктів / дис... канд. соціол. наук – К., 2004. – 170 с.
  24. *Одяков С.В.* Трансформация социально-трудоовых отношений на промышленных предприятиях постсоветской России / дис. ... канд. социол. наук – Екатеринбург, 2012. – 206 с.
  25. *Малкей М.* Наука и социология знания. – М.: Прогресс, 1983. – 254 с.

26. Якуба Е.А. Проблемы общесоциологического образования в вузах Украины // Харьковские социологические чтения – 1997. – Часть 1. – Х., 1997. – С. 3-6.
27. Онопрієнко М.В. Дорожна карта високих технологій. Історико-наукові та філософсько-наукознавчі аспекти мегатехнологій знаннєвого суспільства. – К.: Інформ.-аналіт агентство, 2011. – 359 с.
28. Жорнова О.І. Поступ вітчизняної вищої освіти в дискусійному контексті сценаріїв майбутнього / О.І. Жорнова, О.І. Жорнова // Гілея. – 2012. – Вип. 66. – С. 539-546.
29. Наливайко Н.В. Глобальные и региональные тенденции развития отечественного образования / Н.В. Наливайко, В.И. Панарин, В.И. Паршиков. – Новосибирск: Изд-во СО РАН, 2010. – 298 с.
30. Шедяков В.Е. Развитие творчества в процессе получения образования и повышения квалификации – условие становления специалиста, формирования современной личности // ВУЗ. XXI век.; Ред. совет: В.В. Бордюже, А.М. Елохов, В.Е. Шедяков и др. – 2012. – № 3. – С. 73-82.

Шедяков В. Е. Развитие социологии промышленных отношений и социальной работы на производстве: некоторые факторы и вектор трансформаций.

В статье исследуются тенденции модернизации социологии промышленных отношений и социальной работы на производстве под влиянием изменений глобального масштаба в значении сферы труда в жизни человека, роли труда интеллектуального, реформатирования представлений о конкретных чертах гражданского общества и его «социального клея» – среднего класса. Характеризуются роль и возможности высшего образования и внутривузовской науки в контексте процессов модернизации Украины.

Ключевые слова: промышленные отношения, социальная работа, трансформации.

Sedyakov V. E. The sociology of industrial relations and social work in production: some factors and vector transformations.

The article investigates the trends of modernization of sociology of industrial relations and social work in production due to changes in the global value of work in human life, the role of intellectual work, reformat views on specific features of civil society and its «social glue» – the middle class. The role and possibilities of higher education and science in the context of modernization of Ukraine are characterized.

Keywords: labors relations, social partnership, civil society.

ПРИНЦИП ЛЮДИНОЦЕНТРИЗМУ В СОЦІАЛЬНІЙ РОБОТІ: МОТИВАЦІЙНІ ФАКТОРИ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СОЦІАЛЬНИХ ПРАЦІВНИКІВ

Розглянуто особливості реалізації гуманістичного підходу в соціальній роботі на основі принципу людиноцентризму. Визначено суб'єктивні (мотиваційні) фактори професійної діяльності соціальних працівників.

Ключові слова: соціальна робота, гуманістичний підхід, принцип людиноцентризму, соціальний працівник, мотивація, потреби.

Сучасна система соціального захисту України істотно змінює своє обличчя, поступово звільняючись від застарілих стереотипів і формалізованих підходів, адаптуючи найкращі зразки вітчизняного і зарубіжного досвіду. Економічні та соціально-політичні зміни в українському суспільстві поставили питання практичного вирішення проблем соціального захисту населення, а тому постає питання щодо реформування системи соціальних служб і соціального обслуговування.

Сьогодні в часи гуманізації і демократизації суспільних відносин актуалізується питання застосування гуманістичної парадигми в практиці соціальної роботи, яка набула назви людиноцентристського підходу, згідно з філософськими положеннями якого соціальний працівник – це перш за все особистість, яка прагне до самореалізації і самовдосконалення. Можливість реалізувати особистісний потенціал сприяє підвищенню ефективності діяльності як самого соціального працівника, так і соціальної служби загалом. Саме для цього виникає необхідність виокремлення суб'єктивних (насамперед мотиваційних) факторів підвищення ефективності професійної діяльності соціального працівника і практичної соціальної роботи загалом.

Значний внесок у розробку теорії соціальної роботи зробили В. Андрущенко, В. Бех, В. Бочарова, С. Григор'єв, Л. Гусякова, Н. Клименко, П. Павлюк, Н. Шмельова, Є. Холостова та інші; із західних дослідників слід відзначити Г. Бернера, Л. Юнссова, К. Уеллса, Ш. Рамона та Р. Саррі [5; 8; 10]. У дослідженнях І. Звереві, Л. Коваль, Л. Міщик, О. Холостові розкрито окремі аспекти професійної підготовки і, зокрема, вимоги до професійно-етичної діяльності соціального педагога. У літературі широко розглянуто питання залежності ефективності професійної діяльності соціального працівника від його особистісних характеристик: системи цінностей,

психологічної культури, самосвідомості, інтелекту тощо (В. Андрущенко, В. Васильєв, Є. Климов, А. Капська, Л. Коваль, І. Мигович, А. Мудрик, В. Полтавець, Т. Сила, К. Шендеровський та ін.) [7]. Але питанню виявлення мотиваційних факторів (актуальних потреб) ефективної професійної діяльності соціальних працівників з позиції гуманістичного підходу і принципу людиноцентризму в науковій літературі увага майже не приділялася.

Отже, метою статті є виявлення мотиваційних факторів ефективної діяльності соціальних працівників у вимірі людиноцентристського підходу в практичній соціальній роботі.

Слід погодитися з думкою, що необхідною та достатньою умовою стійкого розвитку суспільства є наявність людей, здатних пропонувати та втілювати в життя ідеї, які забезпечують, за їх реалізації, зростання можливостей суспільства. Водночас зростаючі можливості суспільства використовуються найбільш ефективно, якщо суспільство формує людину, здатну пропонувати та втілювати в життя ідеї. Сформовані умови є справедливими для будь-якого типу суспільства, будь-якої країни, будь-якої організації незалежно від її політичного устрою та форми власності. Так, В. Бондаренко, розглядаючи розвиток усього людського співтовариства з позиції досягнення певної єдиної цілі, логічно доводить, що саме людина в усьому різноманітті її потреб та їх задоволенні і є такою ціллю розвитку суспільної системи [6].

Соціальна робота як практична і суспільно значима діяльність досліджувалася різними дослідниками під різним кутом зору. Так Д. Андерсон розглядає три моделі соціальної роботи, які охоплюють усі можливі розгармонізовані сфери громадського життя. У його інтерпретації вона передбачає і опіку, і контроль, і соціальні зміни [1]. М. Дооренванден стверджує, що соціальна робота – це єдина сила в суспільстві, яка може здолати розгармонізованість завдяки таким її властивостям, як гнучкість, мобільність, соціальна активність, творчість [13].

Як зазначають українські науковці (В. Андрущенко, В. Астахова, В. Бех, М. Лукашевич, І. Зверева та інші), соціальна робота належить до тих видів діяльності, які поширюються на всі прошарки суспільства незалежно від віку, статі, національної належності, політичних поглядів, релігійних переконань, освіти, і має на меті надання різносторонньої допомоги людям, що перебувають у скрутному становищі, зіткнулися з проблемами, які вони не можуть (або думають, що не можуть) вирішити самостійно [2; 10]. Зазвичай соціальна робота зводиться до соціальної допомоги й захисту і може здійснюватися в межах адміністративно-посадових процедур. Але в сучасних умовах

суспільного життя різко зростає роль економічних механізмів регулювання соціуму. Просто допомагати таким людям – означає робити за них те, що вони сповна могли б зробити й самі, якби мали впевненість у собі й елементарні комунікативні та організаційні навички. Тому центр соціальної роботи впевнено зміщується від простої матеріальної та правової допомоги й захисту до створення умов реадптації, реабілітації людини в мінливому сучасному світі.

Тому соціальна робота має бути спрямована на вирішення не лише конкретних соціальних проблем різних соціальних груп, але й на допомогу вразливим соціальним групам освоювати нові моральні цінності й норми, знаходити для себе сенс життя й духовно-моральні орієнтири. У зв'язку з цим соціальна робота має бути спрямована на гармонізацію міжособистісних стосунків, стосунків між особою та соціумом і, зрештою, на гуманізацію, стабілізацію соціуму, зниження соціальної напруженості.

З іншого боку, соціальна робота повинна передбачати вивчення закономірностей і принципів розвитку соціальних процесів. У цьому контексті вона кваліфікується як державна й позадержавна, професійна та суспільна, добровільна, заснована на високих духовно-моральних цінностях гуманістична діяльність у суспільстві з формування, задоволення та зміни попиту кінцевих споживачів на конкретні послуги з метою отримання прибутку або інших результатів підприємницької чи іншої суспільно корисної діяльності. Іншими словами, соціальна робота повинна передбачати ефективне надання соціальних послуг та підвищення якості обслуговування споживачів і послуг, сприяти гармонізації суспільних стосунків.

Соціальна робота в практичному аспекті є суб'єкт-суб'єктною системою соціальної взаємодії «соціальний працівник-клієнт (особистість, соціальна група)». Звичайно, що соціальний працівник повинен володіти професійними навичками роботи з людьми, дотримуватися певних етичних цінностей і норм, мати відповідні особистісні якості (відповідальність, доброта, чесність, емпатія, комунікативність тощо). Сучасна практична соціальна робота ґрунтується на філософських засадах гуманістично орієнтованого підходу, який реалізується через принцип людиноцентризму. Як зазначає В. Кремень, людиноцентризм – це філософія гуманістично-орієнтованого підходу до соціальних відносин і особистості. Вона повинна бути спрямована на подолання внутрішньої порожнечі, фактичної руйнації свідомості та світогляду. Розвиток і втілення в практику життя філософії людиноцентризму є однією з головних умов формування і становлення сучасної системи соціальної допомоги і

соціально орієнтованої держави. Система принципів розвитку соціальної держави передбачає, що головною цінністю в її концепції є людина, її розвиток, самореалізація. Можна стверджувати, що соціальна держава діє для і заради людей, і саме люди відтворюють її основні принципи і ідеї [3; 4]. Тобто соціальний захист, соціальна робота як механізми соціальної держави спрямовані не тільки на підтримку і допомогу, але й на створення умов реалізації особистісного потенціалу кожної людини.

Слід відзначити, що в практиці соціальної роботи відбувається взаємодія двох особистостей: людини, яка потребує допомоги, і соціального працівника, який надає таку допомогу. Як зазначають сучасні практики соціальної роботи (І. Зверева, Л. Коваль, А. Мудрик та інші), ефективність соціальної роботи залежить як від прагнення клієнта подолати кризову ситуацію, так і від професійно-етичних якостей особистості соціального працівника [7]. Особливого значення набуває мотивація професійної діяльності соціального працівника, яка, на нашу думку, є одним із факторів ефективності і результативності соціальної допомоги. Тому з позиції людиноцентристського підходу мотиваційний аспект професійної діяльності соціального працівника, його задоволеність діяльністю, умовами праці є фактором підвищення ефективності соціальної роботи в загалі.

Теоретичні та методичні основи мотивації знайшли відображення у роботах таких зарубіжних дослідників, як С. Адамс, К. Альдерфер, В. Врум, Ф. Герцберг, Е. Лоулер, А. Маслоу, Д. Мак-Клелланд, Л. Портер, М. Фоллетт [11; 12] та ін. Вагомий внесок у теорію мотивації зробили Д. Богиня, М. Дороніна, М. Семикіна [9] та інші. Віддаючи належне науковій і практичній значущості праць вищезгаданих авторів, необхідно зазначити, що мотиваційні фактори динамічні за своєю природою, тому потребують подальших досліджень, зокрема у сфері соціальної роботи.

Спектр мотивів соціального працівника містить у собі ставлення до субординації, регламентації змісту й характеру службової діяльності, до можливостей кар'єрного зростання, рівня грошової винагороди, гарантіям службової зайнятості, соціальної захищеності тощо.

Визначити те, наскільки мотивовані до виконання власних посадових обов'язків соціальних працівників різних рівнів, дозволило проведене анкетування соціальних працівників Запорізької області (60 респондентів). Під час дослідження для визначення факторів мотивації соціальних працівників, в анкеті було поставлене таке запитання: «Які переваги має Ваша робота?». Результати свідчать, що головною

перевагою соціальної роботи, відповідно, й найважливішим фактором мотивації соціальних працівників є «можливість приносити користь суспільству» (42 %). Крім того, мотивують соціальних працівників «можливість самовдосконалення й самореалізації» (28 % та 26 % відповідно), «можливість набуття корисних зв'язків» (22 %), «цікава робота» (20 %).

Для визначення факторів мотивації соціальних працівників звернемося до структури їхніх потреб, орієнтуючись на теорію мотивації ERG К.Альдерфера [9], проаналізуємо групи потреб людини, задоволення яких пов'язано з умовами праці в організації.

Задоволення потреб існування (фізіологічних потреб та потреб індивідуальної безпеки) можна оцінити за допомогою таких показників, як рівень грошової винагороди, соціальний пакет, гарантії зайнятості, режим роботи, обсяг роботи (див. рис. 1).

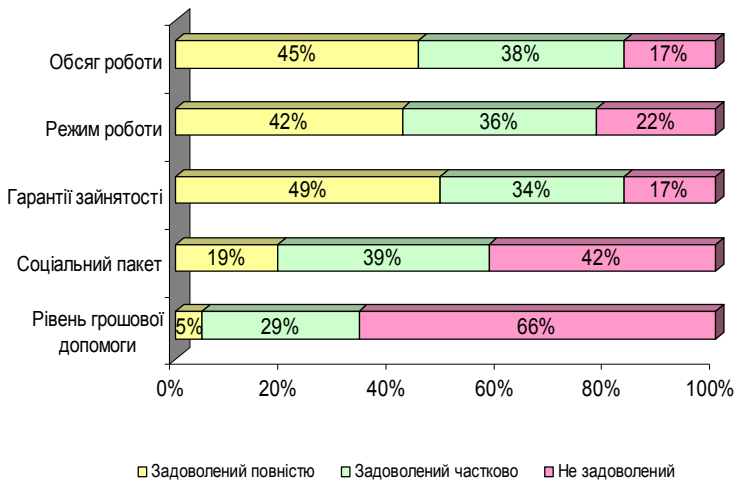

Рис. 1. Рівень задоволеності вітальних потреб соціальних працівників

Отже, основною проблемною зоною у задоволенні потреб існування соціальних працівників є фінансовий аспект діяльності. 66 % респондентів виражають незадоволення рівнем грошової винагороди, крім того 42 % не задоволені соціальним пакетом, який гарантує робота в соціальних службах.

Тільки 3 % респондентів вважають, що рівень грошової винагороди відповідає вкладеним зусиллям, усі інші вважають за необхідне підвищити рівень заробітної плати. Незадоволеність рівнем оплати праці обумовлює необхідність пошуку додаткових грошових надходжень, отже для багатьох респондентів робота в соціальних службах не є основним джерелом родинного доходу. Життєдіяльність 68 % опитаних забезпечують інші члени родини. 15 % мають певні доходи від нерухомості, 21 % мають приробіток у інших місцях.

Задоволення потреб міжособистісних стосунків та належності (соціальних потреб) можна оцінити за допомогою таких показників, як громадський статус, можливість бути корисним суспільству, контроль з боку керівництва, міжособистісні відносини у колективі, набуття досвіду, зв'язків (див. рис. 2).

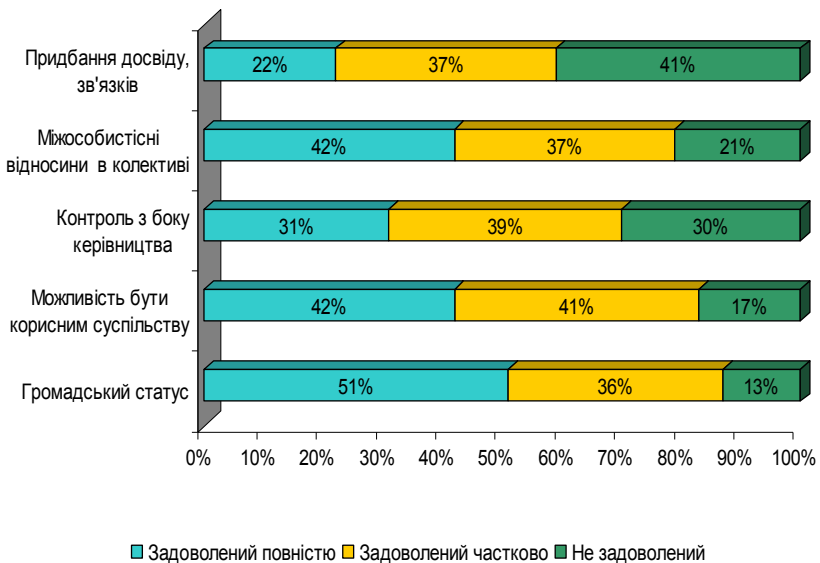

Рис. 2. Рівень задоволеності соціальних потреб соціальних працівників

Аналіз свідчить, що за всіма параметрами цієї групи потреб рівень задоволеності значно перевищує рівень незадоволеності. За умов складної соціально-економічної ситуації у країні соціально-економічний клімат в установах соціальної сфери в цілому

задовольняє соціальних працівників; 43% респондентів повністю задоволені міжособистісними відносинами у колективі, 31% – відносинами з керівником та контролем з його боку. Такі параметри, як можливість бути корисним суспільству та набуття нового досвіду і зв'язків, повністю задовольняють 42% та 22% відповідно; 51% опитаних вважають, що робота у сфері соціального захисту дає можливість мати високий громадський статус.

Задоволення потреб зростання та самовираження (духовних потреб) оцінімо за допомогою таких показників, як можливість кар'єрного зростання, можливість підвищення кваліфікації та освіти, самостійність у роботі, змістовність роботи (див. рис. 3).

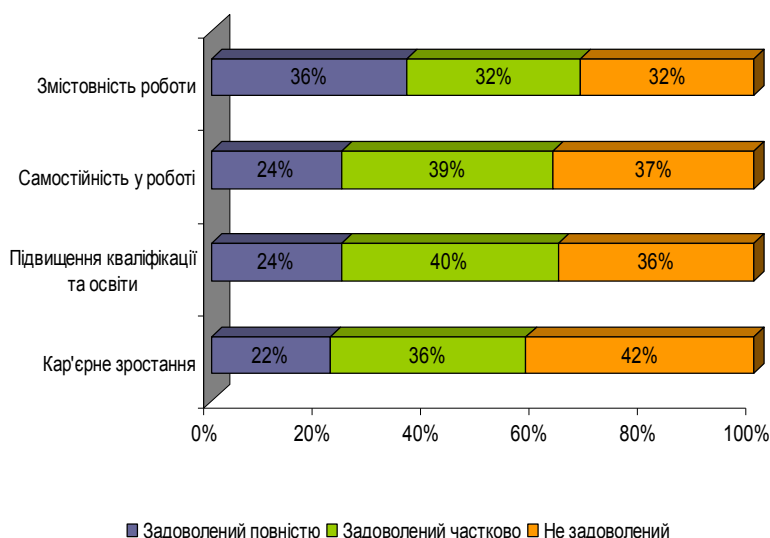

Рис. 3. Рівень задоволеності духовних потреб соціальних працівників

У цьому секторі потреб найбільше задоволення соціальних працівників забезпечують якісні аспекти умов праці: практично 70% респондентів тією чи іншою мірою задоволені самостійністю та змістовністю роботи. Однак потреби, що пов'язані із самовдосконаленням та самореалізацією соціальних працівників, задоволені меншою мірою. Так, тільки 28% повністю задоволені

можливістю підвищення кваліфікації та освіти і тільки 23% повністю задоволені перспективами щодо кар'єрного зростання.

Таким чином, маючи за вагомі мотиваційні фактори можливість приносити користь суспільству, можливість самовдосконалення та соціально-психологічний клімат у колективі, соціальні працівники незадоволені рівнем грошових виплат та соціальним пакетом. Їх також турбує громадський статус і можливості щодо підвищення рівня знань та кар'єрного зростання. Лише 36% опитаних впевнені у правильності свого вибору роботи в соціальній сфері. За умов отожднення поняття «соціальний працівник» з таким поняттям, як «представник держави», соціальні працівники залишаються найманими робітниками, які доволі часто йдуть у державні структури для того, щоб набути корисних зв'язків та соціального статусу, які зазнають труднощів з можливістю реалізації свого потенціалу та змушені шукати додаткові джерела надходжень, а іноді й можливості перейти на роботу до приватного сектору.

Подальші дослідження потребують вивчення психологічних особливостей, інтересів та потреб, на які орієнтується людина при виборі професії соціального працівника для розробки ефективної мотиваційної системи управління.

Виходячи з результатів дослідження, пріоритетними напрямками запровадження людиноцентристського підходу у сфері практичної соціальної роботи мають стати наступні:

- постановка на національному рівні питання про необхідність розробки нової парадигми соціальної роботи на основі гуманістичного і людиноцентристського підходів;

- перетворення сучасної державної соціальної служби в Україні на високоінтелектуальний духовно-культурний соціальний інститут, у якому особистість соціального працівника має бути визнана головним суб'єктом;

- закріплення інноваційного духу у професійній підготовці соціальних працівників, створення належних умов праці і системи мотиваційного стимулювання діяльності;

- запровадження на всіх ієрархічних рівнях системи соціального обслуговування об'єктивного, незаформалізованого комплексного підходу до оцінювання якості надання соціальних послуг і діяльності соціальних працівників.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Андерсон Д.* Що таке соціальна робота? // Соціальна робота в Україні: теорія та практика. – К.: Аспект-Поліграф, 2007. – Вип. 1 (11). – С. 21-28.
2. *Бех В.П.* Соціальна робота у вимірі саморозгортання громадянського суспільства / В. Бех, О. Горпинич // Соціальна робота в Україні: теорія і практика. Науково-методичний журнал. – К., 2004. – Вип. 1 – С. 5-20.
3. *Кремень В.Г.* Філософія національної ідеї: Людина. Освіта. Соціум. – К.: Грамота, 2010. – 576 с.
4. *Кремінь В.* Філософія людиноцентризму як теоретична складова національної ідеї // Дзеркало тижня. – 2005. – № 31. – С. 21.
5. *Лукашевич М.П.* Теорія і методи соціальної роботи / М.П. Лукашевич, І.І. Мигович. – К.: МАУП, 2003. – 168 с.
6. Мотивація праці в ринковій економіці: проблеми теорії і практики : монографія / Д.П. Богиня, Л.І. Долгова, Г.Т. Куліков та ін. – К.: Ін-т економіки НАН України, 1997. – 320 с.
7. *Мудрик А.К.* Соціальний інтелект та соціальна компетентність // Практична психологія і соціальна робота. – 2006. – № 3. – С. 4-6.
8. *Попович Г.М.* Соціальна робота в Україні і за рубежом. – Ужгород: Гражда, 2000. – 134 с.
9. *Семикіна М.В.* Мотивація конкурентоспроможної праці: теорія і практика регулювання. – Кіровоград : ПіК, 2003. – 426 с.
10. Соціальна робота: Хрестоматія / [В.П. Андрущенко, В.І. Астахова, В.П. Бех та ін.]. – К.: ДЦССМ, 2001. – 396 с.
11. *Alderfer C.P.* An empirical test of a new theory of human needs // Organizational Behavior and Human Performance. – 1969. – № 4. – P. 142–175.
12. *McClelland D.C.* Motives, personality, and society: selected papers. – New York : Praeger, 1984. – 490 p.
13. *Payne M.* Modern social work theory. – L.: Palgrave Macmillan, 2005. – 384 p.

Попович В.М. Принципи човекоцентризму в соціальній роботі: мотиваційні фактори професійної діяльності соціальних працівників.

Рассмотрены особенности реализации гуманистического подхода в социальной работе на основе принципа человекоцентризма. Выявлены субъективные (мотивационные) факторы профессиональной деятельности социальных работников.

Ключевые слова: социальная работа, гуманистический подход, принцип человекоцентризма, социальный работник, мотивация, потребности.

Popovych V. Anthropocentrism principle in social work: motivational factors of social workers' activity.

Specific of humanistic approach realization in social work on the base of anthropocentrism principle are under examination. The subjective (motivational) factors of social workers' professional activity are defined.

Keywords: social work, humanistic approach, anthropocentrism principle, social worker, motivation, needs.

Назола О. В.

ВПЛИВ ПИСЕМНОГО КОРИГУВАЛЬНОГО ЗВОРОТНОГО ЗВ'ЯЗКУ НА ЗАСВОЄННЯ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ СТУДЕНТАМИ

У статті представлено вивчення наукових досліджень про вплив писемного коригувального зворотного зв'язку на засвоєння іноземної мови студентами. На підставі розгляду результатів науково-дослідних робіт розроблено рекомендації для викладачів іноземних мов стосовно надання студентам писемного коригувального зворотного зв'язку, завдяки чому вони зможуть розпізнавати свої помилки, виправляти їх і вчитися застосовувати правильні форми в інших писемних творах.

Ключові слова: писемний коригувальний зворотний зв'язок, виправлення помилок, розвиток точності письма, засвоєння іноземної мови.

В умовах швидкого розвитку міжнародних контактів нашої країни особливої значущості набуває вміння фахівців різного рівня висловлювати свої думки на письмі іноземною мовою. До того ж письмо виконує значну роль у набутті навичок з інших видів іншомовної мовленнєвої діяльності. Однак на практиці ще недооцінюється значний навчальний потенціал іншомовного писемного мовлення як самостійного виду мовленнєвої діяльності. Сприятим удосконаленню навичок іншомовного письмового мовлення може підвищення ролі писемного коригувального зворотного зв'язку в процесі засвоєння іноземної мови.

Проблема навчання іншомовного писемного мовлення була предметом багатьох досліджень. Результати цих досліджень відображені в працях відомих вітчизняних і зарубіжних дослідників (Т. Азізов, Є. Бабушис, Ф. Бацевич, Г. Бедросова, М. Вербицька, Г. Демиденко, У. Єналієва, І. Єрохіна, М. Жинкін, В. Загвязинський, М. Захаренкова, Т. Ільїна, С. Іонова, Л. Калініна, О. Леонтєв, Т. Леонтєва, Р. Мільруд, М. Мумладзе, Л. Назіна, Л. Ніжнікова,

Р. Похмелкіна, Є. Соловова, М. Татарінова, А. Янісів, К. Ященко, J. Bitchener, J. Chandler, A. Fathman, D.R. Ferris, C. Fleck, U. Knoch, J.F. Lalande, C. Polio, T. Robb, M.A. Roberts, S. Ross, I. Shortreed, J. Truscott, E. Whalley, J. Lane, E. Lange, V.R. Ruggiero, A.C. Winkler). Незважаючи на наявність значної кількості методичних досліджень з організації та викладання певних аспектів іншомовного писемного мовлення, результати цих досліджень у своїй більшості залишаються непереконливими. Висловлюються навіть протилежні позиції щодо ефективності застосування іншомовного писемного коригувального зворотного зв'язку. Деякі дослідники виступають категорично проти, оскільки, на їх погляд, він не лише непридатний, а навіть шкідливий для розвитку писемного мовлення студентів [1]. Інші стверджують, що писемний коригувальний зворотний зв'язок сприятливо впливає на формування іншомовної писемної компетенції студентів [2, 6]. Як би не було, викладачам іноземних мов у своїй повсякденній практичній діяльності доводиться покладатися більшою мірою на свій власний розсуд стосовно застосування писемного коригувального зворотного зв'язку.

Завдання статті – зробити критичний аналіз полеміки навколо проблеми письмового коригувального зворотного зв'язку і розглянути результати найбільш важливих досліджень у цій сфері. При цьому особлива увага приділена розгляду різних типів письмового коригувального зворотного зв'язку і помилок, що потребують коригування, а також стратегіям і підходам, що забезпечують формування іншомовної комунікативної компетенції студентів.

Незважаючи на те, що експериментально підтверджено ефективність усного коригувального зворотного зв'язку, питання про доцільність застосування писемного коригувального зворотного зв'язку до цього часу залишається спірним.

Визначено п'ять найбільш ефективних типів писемного коригувального зворотного зв'язку, а саме: прямий зворотний зв'язок, непрямий зворотний зв'язок, металінгвістичний коригувальний зворотний зв'язок, електронний зворотний зв'язок і переформулювання. Тривають жваві суперечки щодо відмінності між прямим і непрямим письмовим коригувальним зворотним зв'язком. Головною ознакою, що відрізняє ці два типи коригувального зворотного зв'язку, є ступінь долучення студента до процесу коригування. У той час як за прямого коригувального зворотного зв'язку викладач позначає помилки й надає правильну лінгвістичну форму, за непрямого ж коригувального зворотного зв'язку викладач лише привертає увагу студента до наявності помилок у тексті, але не

коригує їх, а тільки підкреслює, позначає стрілкою або хрестиком на полях. Точне місце помилки можуть не позначати. При цьому студент сам має відкоригувати свої помилки. Способи непрямого коригування можуть набувати різної форми, що відрізняються за ступенем експліцитності. З одного боку, цінність непрямого підходу полягає в тому, що він стимулює такий тип рефлексії, яка, найбільш імовірно, сприятиме тривалому засвоєнню навчального матеріалу. З другого боку, прибічники прямого коригувального зворотного зв'язку стверджують, що непрямий підхід не є дієздатний, оскільки він не надає студентам повної інформації для прийняття рішень щодо складних помилок (наприклад, синтаксичних). Вони аргументують свою позицію тим, що лише прямий коригувальний зворотний зв'язок надає студентам таку експліцитну інформацію, яка необхідна для перевірки їхніх іншомовних гіпотез [6]. Дійсно, прямий коригувальний зворотний зв'язок більш ефективний у порівнянні з непрямым, коли йдеться про коригування письма студентів, які мають низький рівень мовної компетенції. Однак недоліком цього методу є те, що він потребує мінімального опрацювання з боку студента, а отже він може виявитися неефективним для забезпечення тривалого засвоєння матеріалу. Відносна ефективність прямого і непрямого коригувального зворотного зв'язку залежить від типу помилки, що підлягає виправленню.

Метою металінгвістичного писемного коригувального зворотного зв'язку є надання студентам детального пояснення стосовно природи їхніх помилок. Найбільш поширеним є кодування помилок, тобто позначення різних типів помилок відповідними скороченнями й надання номерних металінгвістичних пояснень у кінці тексту. Писемний металінгвістичний коригувальний зворотний зв'язок виявився ефективнішим у порівнянні з прямим коригувальним зворотним зв'язком щодо тривалості його дії.

Усі розглянуті вище варіанти надання писемного коригувального зворотного зв'язку безпосередньо пов'язані з дихотомією «сфокусований – несфокусований письмовий коригувальний зворотний зв'язок». Ця дихотомія стосується ступеня ширини охоплення методики коригування помилок. Несфокусований (або широкий) підхід включає виправлення всіх письмових помилок у тексті студента незалежно від категорії помилки. Сфокусований (чи вибірковий) підхід спрямований на одну або декілька конкретних лінгвістичних одиниць. При цьому залишаються не виправленими помилки за межами фокуса. Природно, що дослідники висловлювали різні точки зору стосовно відносної ефективності сфокусованого і

несфокусованого підходів. Все ж є теоретичні підстави для припущення, що сфокусований підхід буде ефективнішим для розвитку точності письма у порівнянні з несфокусованим підходом, оскільки наявна граматична система студентів спроможна асимілювати лише незначну частку писемного коригувального зворотного зв'язку. Тому комплексне коригування письмових помилок може не дати бажаних результатів, тому що мало хто зі студентів спроможний запам'ятати всі зауваження викладача щодо їхніх письмових помилок. Отже, викладачам варто дотримуватися вибіркового підходу при виправленні письмових помилок. Це сприятиме усуненню надмірного навантаження на студентів і забезпечуватиме цілеспрямований аналіз отриманого зворотного зв'язку.

Заслуговує на увагу електронний коригувальний зворотний зв'язок. Завдяки широкому вибору електронних масивів інформації й відповідного програмного забезпечення студенти мають можливість власноручно коригувати свої письмові роботи. Наприклад, англійська програма «Mark MyWords» Мілтона надає викладачам електронний резерв, що містить біля 100 повторних лексико-граматичних і стилістичних помилок, що часто трапляються в письмових роботах студентів. У цьому резерві надаються короткі коментарі з кожної помилки й посилання на відповідні сайти, що пропонують правильні форми відповіді. Завдяки цій програмі викладач може використовувати електронний запас відповідної інформації для вставлення коротких металінгвістичних коментарів у тексти студентів. Після такої перевірки тексти повертаються студентам для отримання консультацій від електронних джерел і самостійного виправлення помилок у відповідності з наявним ілюстрованим матеріалом [7].

Сьогодні існує цілий ряд матеріалів програмованого забезпечення, у яких коригування помилок можна здійснювати як викладачем, так і спеціальною програмою. Наприклад, програма Criterion здійснює автоматичну оцінку змісту, організацію тексту студента, а також виправляє граматичні помилки, завдяки чому досягається зменшення навантаження на викладача й заохочення студента до формування самостійності в учінні.

Заслуговує на увагу останній тип писемного коригувального зворотного зв'язку – переформулювання. Сутність цього типу писемного коригувального зворотного зв'язку полягає в тому, що піддається переформулюванню весь письмовий текст студента, але відповідальність за виявлення конкретних змін покладається на самого автора. Однак ця форма непрямого зворотного зв'язку непридатна для

застосування в умовах численних аудиторій, у яких викладач не матиме часу для перезапису текстів студентів. Цю гіпотетичну модель можна відтворити дещо іншим способом – шляхом моделювання. Для цього студентам надають ключі для майбутнього твору, пропонують варіанти вирішення проблемних моментів і ставлять завдання написати певний текст. Пізніше студентам на деякий час показують два аналогічні за змістом зразкові твори. Студенти мають виявити імпліцитний «сигнал», захований у переформульованому тексті, і виправити свої помилки [8].

Дуже важливим чинником іншомовної навчальної діяльності є «згладжування» відмінностей між уявленнями викладачів і студентів стосовно їхніх переконань і преференцій із різних аспектів писемного коригувального зворотного зв'язку. Такі протиріччя можуть спричинити непорозуміння і гальмувати процес навчальної діяльності. Активна участь студентів у цьому процесі має вирішальне значення для досягнення максимальної ефективності писемного коригувального зворотного зв'язку.

Крім пошуку найбільш ефективної методики надання писемного коригувального зворотного зв'язку, важливо також визначати помилки, що потребують найбільшої уваги при коригуванні. Щоб бути дієвим, коригувальний зворотний зв'язок повинен бути точним, чітким, послідовним і вибіркоким, тобто слід надавати пріоритет тим помилкам, що є найбільшою перешкодою для комунікації. За визначенням їх називають глобальними. Потребують швидкого реагування також високочастотні помилки, яких найчастіше припускаються студенти. Тому замість вибору і позначення кожної окремої більш чи менш серйозної помилки доцільніше витратити час на виявлення значних проблем у письмовій роботі студентів.

Звичайно, коригування помилок є складною проблемою. В ідеальному випадку бажано було б застосовувати індивідуальний підхід до надання писемного коригувального зворотного зв'язку. Однак він був би надто затратним щодо надмірної завантаженості викладача й інших чинників. Тому варто розглядати такі методи, як самостійне і взаємне виправлення помилок студентами.

Оскільки обсяг навчального матеріалу, що потребує постійного коригування, надто великий і при цьому викладач має охопити якомога більше проблемних моментів у письмових роботах студентів, ми пропонуємо компромісне вирішення цієї проблеми. Воно полягає в тому, що письмові навчальні завдання слід обмежувати в обсязі, але аналізувати й коригувати переважно ті помилки, що суттєво впливають на загальну структуру тексту як щодо лексичної, так і

синтаксичної, а також змістовної сфер. Щодо решти менш серйозних помилок, їх слід усувати в процесі усного непрямого коригувального зворотного зв'язку, в тому числі під час обговорення глобальних письмових помилок. Якщо ж ці помилки набувають загрозливого характеру, то на них слід звертати сфокусовану увагу й виділяти час для їх аналізу наряду з глобальними помилками. Важливо також пам'ятати, що найбільша ефективність від коригування помилок досягається тоді, коли коригується конкретна письмова робота студента і коли виправлення помилки здійснюється саме в процесі письмової роботи, коли студент найповніше усвідомлює писемний коригувальний зворотний зв'язок, реагує на нього й співпрацює з викладачем.

Подальшого детального дослідження потребує проблема забезпечення тривалості дії різних методів і типів писемного коригувального зворотного зв'язку, а також вивчення можливої ефективності застосування широкого (несфокусованого) зворотного зв'язку.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Truscott J.* Error correction, revision, and learning / Truscott, J., Hsu, A. Y. // *Journal of Second Language Writing.* – 2008. – № 17. – P. 292-305.
2. *Ferris D.* Does error feedback help student writers? New evidence on the short- and long-term effects of written error correction. – Cambridge: Cambridge University Press, 2006. – P. 81-104.
3. *Ferris D.R.* The case for grammar correction in L2 writing classes: A response to Truscott // *Journal of Second Language Writing.* – 1999. – № 8. – P. 1–11.
4. *Ferris D.* Second language writing research and written corrective feedback in SLA // *Studies in Second Language Acquisition.* – 2010. – № 32. – P. 181-201.
5. *Ferris D.* The «grammar correction» debate in L2 writing: Where are we, and where do we go from here? (and what do we do in the meantime?) // *Journal of Second Language Writing.* – 2004. – № 13 (1). – P. 49-62.
6. *Ferris D.* Treatment of error in second language student writing // Michigan: The University of Michigan Press, 2002. – 240 p.
7. *Milton J.* Resource-rich Web-based feedback: Helping learners become independent writers. – Cambridge: Cambridge University Press. *Feedback in Second Language Writing: Contexts and Issues*, 2006. – P. 123-139.
8. *Sachs R.* Learners' use of two types of written feedback on an L2 writing task / Sachs R., Polio C. // *Studies in Second Language Acquisition.* – 2007. – № 29. – P. 67-100.

Назола А. В. Влияние письменной корректировочной обратной связи на усвоение иностранного языка студентами.

Целью данной статьи было изучение научных исследований о влиянии письменной корректировочной обратной связи на усвоение иностранного языка студентами. На основе рассмотрения результатов научно-исследовательских работ разработаны рекомендации для преподавателей иностранных языков относительно предоставления студентам письменной корректировочной обратной связи, благодаря чему они смогут различать свои ошибки, исправлять их и учиться использовать правильные формы в других письменных сочинениях.

Ключевые слова: письменная корректировочная обратная связь, исправление ошибок, развитие точности письма, усвоение иностранного языка.

Nazola O. V. Impact of written corrective feedback on foreign language acquisition by students.

The purpose of this paper was to explore what research says about the efficacy of written corrective feedback on foreign language acquisition by students. Based on the study of the research findings, recommendations have been developed for language teachers about providing written feedback that allows students to recognize their errors, correct them and learn to apply the correct forms in new pieces of writing.

Keywords: written corrective feedback, error correction, writing accuracy development, foreign language acquisition.

НАШІ АВТОРИ

ВОЗНЮК
НАЗАР
ВАЛЕРІЙОВИЧ

аспірант НПУ імені М. П. Драгоманова

ВОНСОВИЧ
СЕРГІЙ
ГЕННАДІЙОВИЧ

кандидат політичних наук, докторант
кафедри політології Київського
національного університету імені Тараса
Шевченка

ГЕРАСИМЕНКО
АНДРІЙ

здобувач НПУ імені М. П. Драгоманова

ГОНЧАРОВ
ВОЛОДИМИР
ІВАНОВИЧ

кандидат філологічних наук, професор,
заслужений працівник освіти України,
директор Інституту іноземної філології
НПУ імені М. П. Драгоманова

ДІДУХ
ГАННА
ЯРОСЛАВІВНА

кандидат політичних наук, доцент кафедри
політології УАІМВЛ імені Аверроеса,
ПрАТ «ВНЗ «МАУП».

ЗБИШКО
ІРИНА
СЕРГІЇВНА

здобувач НПУ імені М. П. Драгоманова

ЗЛЕНКО
НАТАЛІЯ
МИКОЛАЇВНА

кандидат філософських наук, доцент,
доцент кафедри філософії та соціології,
заступник декана з навчально-виховної
роботи Сумського державного
педагогічного університету
імені А. С. Макаренка

КРАВЧЕНКО АЛЛІА АНАТОЛІВНА	кандидат історичних наук, доцент, докторант НПУ імені М. П. Драгоманова
КУЛІНЕНКО ЛІЛІЯ БОРИСІВНА	кандидат педагогічних наук, доцент Ізмаїльського державного гуманітарного університету
ЛИВЕНКО ВАЛЕРІЙ ІГОРОВИЧ	аспірант відділу досліджень інформаційного суспільства та інформаційних стратегій Національного інституту стратегічних досліджень
МУДРАК ВАДИМ ІВАНОВИЧ	Кандидат філософських наук, доцент, доцент кафедри філософії Національного університету біоресурсів і природокористування України
НАЗОЛА ОЛЕКСІЙ ВОЛОДИМИРОВИЧ	кандидат педагогічних наук, доцент кафедри іноземних мов Академії Служби безпеки України
НКІТЕНКО ВІТАЛІНА ОЛЕКСАНДРІВНА	начальник відділу міжнародних зв'язків, старший викладач кафедри іноземних мов Запорізької державної інженерної академії
ОЛЕКСЕНКО РОМАН ІВАНОВИЧ	кандидат економічних наук, доцент
ПЕРГЛЕР ТЕТЯНА ІВАНІВНА	кандидат політичних наук, доцент, директор Празької філії (Чехія) НПУ імені М. П. Драгоманова
ПОПОВИЧ ВАСИЛЬ МИХАЙЛОВИЧ	кандидат філософських наук, доцент кафедри соціальної роботи Запорізького національного технічного університету
ФІЛОНОВ ОЛЕКСАНДР ВОЛОДИМИРОВИЧ	кандидат юридичних наук, доцент, декан факультету права Донецького юридичного інституту МВС України

ФОМІН
ФЕДІР
ВАЛЕРІЙОВИЧ

аспірант кафедри філософської антропології НПУ імені М. П. Драгоманова, заступник начальника управління сімейної політики та соціальних послуг Департаменту сім'ї та дітей Міністерства соціальної політики України

ХОМЕРІКІ
ОЛЕНА
АНДРІЇВНА

кандидат педагогічних наук, доцент кафедри соціології та соціальних технологій Національного авіаційного університету

ШАНДОР
ФЕДІР
ФЕДОРОВИЧ

кандидат соціологічних наук, доцент кафедри соціальної роботи Ужгородського національного університету

ШЕДЯКОВ
ВОЛОДИМИР
ЄВГЕНОВИЧ

доктор соціологічних наук, доцент, головний науковий співробітник Національного інституту стратегічних досліджень при Президентіві України

ЗМІСТ

ФІЛОСОФІЯ 3

Кравченко А. А.

Культура мовлення як фактор становлення інтерсуб'єктивної комунікації в навчальному процесі 3

Зленко Н. Н.

Философское осмысление прогнозов о будущем человеческой природы..... 10

Нікітенко В. О.

Загальнолюдські цінності як геоцінності планетарного масштабу 21

Хомерікі О. А.

Вища освіта в європейських країнах: генезис і перспективи.... 28

Мудрак В. І.

Сучасні тенденції гуманізації змісту вищої освіти в глобальному суспільстві (соціально-філософський контекст).. 36

Гончаров В. І.

Національні традиції у формуванні нового вчителя: історичний і сучасний контекст..... 43

Куліненко Л. Б.

Формування нової конфігурації знань як відповідь на виклики інформаційної епохи 52

Фомін Ф. В.

Формування партнерської моделі сім'ї у контексті соціокультурних реалій сучасної України..... 63

Шандор Ф. Ф.

Трансформаційні процеси теоретично обґрунтованих орієнтирів внутрішньої і зовнішньої політики України..... 72

Вознюк Н. В.

Компаративний аналіз наукової та міфологічної форм суспільної свідомості..... 83

Ливенко В. І.

Теоретико-методологічні підходи до реалізації інформаційного керування 93

Олексенко Р. І.

Секуляризація чеснот протестантизму як підстава розвитку ринкових відносин 103

ПОЛІТОЛОГІЯ 115

Литва Л. А.

Капітали особистості як суб'єкта соціальної політики в інформаційному суспільстві 115

Перглер Т. І.

Права і свободи політичної нації у громадянському суспільстві 126

Дідух Г. Я.

До визначення поняття «глобалізація»: методологічні ідеологічні варіації Заходу..... 135

Збишко І. С.

Механізми комунікації «держава – громадянське суспільство»
..... 143

Філонов О. В.

Кадрове забезпечення поліцейських служб Російської імперії як
чинник боротьби з тероризмом наприкінці ХІХ – на початку
ХХ ст. 152

Вонсович С. Г.

Консолідована демократія: дефініції та методологія
дослідження 159

Герасименко А.

Державний бюджет у структурі економічної політики 168

СОЦІОЛОГІЯ 175

Шедяков В. Є.

Розвиток соціології промислових відносин і соціальної праці на
виробництві: певні чинники та вектор трансформацій 175

Попович В. М.

Принцип людиноцентризму в соціальній роботі: мотиваційні
фактори професійної діяльності соціальних працівників 186

Назола О. В.

Вплив писемного коригувального зворотного зв'язку на
засвоєння іноземної мови студентами 195

НАШІ АВТОРИ 202

ЗМІСТ 205

ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ НАУКОВИХ СТАТЕЙ ДЛЯ ПУБЛІКАЦІЇ В ЖУРНАЛІ «НОВА ПАРАДИГМА»

1. Редакційна колегія приймає до друку статті виключно за умови їх відповідності вимогам ВАК (див. Постанову Президії ВАК України № 7-05/1 від 15. 01. 2003 р.) до структури наукової статті, згідно з якими стаття повинна містити такі елементи:
  - постановку проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями;
  - аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання обраної проблеми, на які спирається автор;
  - виокремлення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячена стаття;
  - формулювання мети статті (постановка завдання);
  - виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів;
  - висновки дослідження і перспективи подальших розвідок у цьому напрямку.
2. До публікації в журналі приймають раніше не опубліковані наукові праці. За точність цитування та наведених у статтях наукових фактів, цифр, інших відомостей відповідають автори. Редколегія може не поділяти світоглядних переконань авторів.
3. Статті, автори яких не мають наукового ступеня, супроводжують рецензією доктора наук за фахом публікації або витягом із протоколу засідання кафедри (відділу) про рекомендацію статті до друку.
4. Рукопис статті подають в одному примірнику (українською або російською мовами), надрукованому з одного боку аркуша паперу формату А 4. Разом із рукописом подають електронний варіант статті у вигляді файлу, виконаний у текстовому редакторі MS Word for Windows (формати *.doc* або *.rtf*). Назва файлу складається з прізвища автора (кирилицею), назви розділу, до якого подана стаття (філософія, соціологія, політологія) та дати подання статті (дд.мм.рр.). Електронний варіант статті подають на диску чи електронною поштою на адресу: novaparadigma@ukr.net.
5. **Основний** текст статті має супроводжуватись трьома анотаціями (українською, російською, англійською). Всі анотації повинні

містити прізвище, ініціали автора, назву статті, текст анотації (до 50 слів), перелік ключових слів (див. зразок на рисунку).

<i>Прізвище І. Б.</i>
Назва статті
<i>Анотація українською з переліком ключових слів</i>
Текст статті
Література
<i>ПІБ, назва статті, анотація російською з переліком ключових слів</i>
<i>ПІБ, назва статті, анотація англійською з переліком ключових слів</i>

Рис. 1. Розташування структурних елементів статті

6. Вимоги для оформлення тексту: всі поля по 20 мм; шрифт Times New Roman, кегель 14, інтервал – 1,5; абзацний відступ – 10 мм. Рисунки й таблиці оформляються згідно з ДСТУ.
7. Перелік літературних джерел розташовується за алфавітом або в порядку їх використання після тексту статті з підзаголовком *Література* і виконується мовою оригіналу.
8. Обов'язковим є зазначення в переліку посилань загальної кількості сторінок (для книг) або номерів сторінок початку і кінця тексту джерела (для статей). Джерела в переліку посилань нумеруються вручну, без використання функції меню Word «*Формат – Список – Нумерований*». Посилання на літературу в тексті подаються за таким зразком: [5, 87], де 5 – номер джерела за списком літератури, 87 – сторінка. Посилання на декілька джерел водночас подаються таким чином: [3; 5; 7] або [3, 145; 5, 25; 7, 348].
9. Стаття обов'язково супроводжується *авторською довідкою* із зазначенням прізвища, імені, по батькові (повністю); наукового ступеня, вченого звання, посади, місця роботи; а також робочої, домашньої адреси і телефонів, адреси електронної пошти.
10. У статтю можуть бути внесені зміни редакційного характеру без згоди авторів. Редакційна колегія залишає за собою право відхиляти неякісні матеріали без пояснення причин.

Наукове видання

Журнал «НОВА ПАРАДИГМА»

Випуск 113

- Журнал виходить щоквартально.
- Редакція приймає матеріали від авторів у друкованому вигляді з обов'язковим електронним варіантом у форматі будь-якої версії MS-Word.
Адреса редакції:..... вул. Пирогова, 9, м. Київ, 01030
Телефон:.....(044) 230-92-85
E-mail:.....novaparadigma@ukr. net
- Редакція залишає за собою право редагування текстів статей, які до неї надходять.
- Відповідальність за точність поданих фактів, цитат, цифр і прізвищ несуть автори матеріалів.
- Редакція матеріали не рецензує і не повертає. Статті до друку підписуються за рекомендацією Вченої ради Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова.
- У разі передруку посилання на «Нову парадигму» *обов'язкове*.
- Журнал регулярно розсилається у бібліотеки за переліком, встановленим ВАК України.

Головний редактор – *В. П. Бех*

Відповідальний секретар та наукове редагування – *Ю. В. Бех*

Літературне та технічне редагування – *І. В. Григоренко*

Підписано до друку 26 грудня 2012 р.

Формат 60x84/16. Папір офсетний. Гарнітура Таймс. Друк офсетний.

Умовн. друк. аркушів 13,06. Облік. видав. арк. 13,98. Наклад 300.

Віддруковано з оригіналів

Видавництво

Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова.

01030, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

Свідоцтво про реєстрацію № 1101 від 29.10.2002

(044) тел. 230-92-85